

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ІМЕНІ ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО”**

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО**

№ 2 (58)

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Друкується відповідно до рішення Вченої ради Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”, протокол № 8 від 11 вересня 2023 року.

Наказом МОН «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства» від 24 вересня 2020 р. № 1188 збірник включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») зі спеціальностей 052 «Політологія», 054 «Соціологія», 081 «Право».

*Вісник Національного технічного університету України
“Київський політехнічний інститут”. Політологія. Соціологія. Право
включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща).*

www.socio-journal.kpi.kiev.ua

Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”.
Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. – Київ, 2023. – № 2(58). – 120 с.

Георгій Дерлуг'ян – головний редактор, PhD із соціології, професор соціології та публічної політики філіалу Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі, ОАЕ;

П.В. Федорченко-Кутуєв – заступник головного редактора, д. соціол. н., проф., завідувач кафедри соціології факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

А.А. Мельниченко – к. філос. н., проф., проректор з навчальної роботи КПІ ім. Ігоря Сікорського;

О.А. Акімова – к. філос. н., доц., декан факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

С.І. Бевз – д. ю. н., проф., завідувач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

В.А. Мисливий – д. ю. н., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

В.П. Степаненко – д. соціол. н., головний науковий співробітник Інституту соціології НАН України, Манчестерський університет, Великобританія;

Г.О. Коржов – к. соціол. н., доцент кафедри соціології факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Д.І. Голосніченко – д. ю. н., доц., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Є.Д. Лук'янчиков – д. ю. н., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Є.І. Головаха – д. філос. н., проф., директор Інституту соціології НАН України;

М.Н. Єнін – к. соціол. н., доцент кафедри соціології факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

О.А. Фісун – д. політ. н., проф., завідувач кафедри політології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;

О.Г. Злобіна – д. соціол. н., проф., завідувач відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України;

О.Д. Куценко – д. соціол. н., професор кафедри соціальних структур і соціальних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;

О.О. Кравчук – д. ю. н., доц., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

С.О. Макеєв – д. соціол. н., проф., заступник директора Інституту соціології НАН України;

Т.Д. Брік – PhD з економічної історії, ректор Київської школи економіки;

А.В. Чугаєвська – к. ю. н., доц., доцентка кафедри публічного та міжнародного права Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана;

Я.Ю. Цимбаленко – к. н. з держ. упр., доцент кафедри теорії та практики управління факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Д.О. Маріц – д. ю. н., доц., завідувач кафедри інтелектуальної власності та приватного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

О.М. Головка – к. ю. н., ст. дослідник, старший викладач кафедри інтелектуальної власності та приватного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Войцех Рафаловський – PhD із соціології, асистент-професор соціології Варшавського університету, Польща;

Джесіка Зиховіч – PhD зі слов'янських студій, директорка Представництва Інституту міжнародної освіти в Україні та офісу Програми імені Фулбрайта;

Джеффри Александер – PhD із соціології, професор соціології Єльського університету, США;

Ерік Райнерт – PhD з економіки, професор управління технологіями Таллінського технічного університету, Естонія, Норвегія;

Інес Супуле – докторка з політичної соціології, Інститут соціології та філософії Латвійського університету, Латвія;

Інта Меєріна – PhD із соціології, директор Центру досліджень діаспори та міграції Латвійського університету, Латвія;

Іренеуш Садовський – PhD з політичних наук, науковий співробітник Інституту політичних досліджень ПАН, Польща;

Кеван Харріс – PhD із соціології, асистент-професор соціології університету Каліфорнії в Лос-Анджелесі, США;

М.А. Мінаков – д. філос. н., старший науковий співробітник Інституту Дж. Кеннана, Міжнародний науковий центр Вудро Вільсона, США;

Миколай Павляк – PhD із соціології, асистент-професор соціології Варшавського університету, Польща;

Сальваторе Бабонес – PhD із соціології, асоційований професор соціології та соціальної політики Сіднейського університету, Австралія;

Едіт Ханке – д. політ. н., науковий співробітник науково-дослідного відділу Баварської академії наук, Німеччина;

Сара Вітмор – PhD з політичних наук, доцент політології в Університеті Оксфорд-Брукс, Великобританія;

Моніка Епінгер – PhD з антропології права, доцент Школи права Університету Сент-Луїса, США;

Адріана Міка – PhD із соціології, доцентка і керівниця відділу досліджень дій і наслідків в Інституті соціальної профілактики та ресоціалізації Варшавського університету, Польща.

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЯ

Greenfield N. M.

Unpacking Walter Benjamin's Sociology of Violence and War.....6

Мельник Л. І.

Основні методи дослідження гібридних конфліктів
(на прикладі бібліометричних даних системи Scopus).....16

Хижняк Л. М.

Університет у міській культурній спадщині до, під час війни та в післявоєнний період..... 21

ПОЛІТОЛОГІЯ

Багінський А. В., Лініченко В. В.

Ознаки геноциду в російсько-українській війні.....29

Барановський Ф. В.

Роль візуального іміджу політичного лідера в демократичному суспільстві.....40

Буряченко О. В.

Демократія vs автократія на тлі російсько-української війни..... 48

Закревська В. В.

Подолання негативних конотацій гемблінгу в Україні: політичний та соціальний аспекти.....59

Кирпичник Р. І.

Подолання впливу російських інформаційно-психологічних операцій
на формування негативного сприйняття НАТО серед населення України.....69

Максимець В. Є., Вівсяна В. І.

Співробітництво України та НАТО у протидії деструктивним інформаційним впливам
російської федерації (2022–2023 рр.).....74

Радиш О. І.

Зовнішня політика Словаччини в умовах глобалізації.....81

Рудь І. М.

Балто-Чорноморський союз як вісь безпеки України: реалії та перспективи розвитку 86

Світла В. В.

Громадська думка та політичні наслідки діджиталізації: специфіка та її вектори взаємовпливу ...92

Чубур Н. В.

До проблеми ідеологізації глобалізаційних процесів сучасності..... 99

ПРАВО

Гусак А. П.

Превентивні заходи пробації щодо неповнолітніх правопорушників.....104

Семенова А. П.

Історичний розвиток аліментного обов'язку інших родичів.....110

Крупеня І. М., Старунська А. О.,

Напрями вдосконалення регулювання розвитку туризму в Україні.....115

CONTENTS

SOCIOLOGY

- Greenfield N. M.**
Unpacking Walter Benjamin's sociology of violence and war..... 6
- Melnyk L.**
Main methods of studying hybrid conflicts (using the bibliometric data of the Scopus system).....16
- Khyzhniak L.**
University in the city's cultural heritage before, during and after the war.....21

POLITICAL SCIENCE

- Bahinskyi A., Linichenko V.**
Signs of genocide in the Russian-Ukrainian war..... 29
- Baranovskyi F.**
The role of the visual image of a political leader in a democratic society.....40
- Buryachenko O.**
Democracy vs. autocracy in the context of the Russian-Ukrainian war.....48
- Zakrevska V.**
Addressing negative connotations of gambling in Ukraine: political
and social dimensions 59
- Kyrpychnyk R.**
Overcoming the influence of Russian information and psychological operations on the formation
of a negative perception of NATO among the population of Ukraine..... 69
- Maksymets V., Vivsiana V.**
Cooperation between Ukraine and NATO in countering destructive informational influences
of the Russian Federation (2022–2023).....74
- Radysh O.**
The foreign policy of Slovakia in the conditions of globalization..... 81
- Rud I.**
The Baltic-Black Sea Union as an axis of Ukraine's security:
realities and development prospects.....86
- Svitla V.**
Public opinion and political consequences of digitalization: specifics and vectors of interaction.....92
- Chubur N.**
To the problem of ideologization of globalization processes today..... 99
- ## LAW
- Husak A.**
Preventive measures of probation regarding juvenile offenders.....104
- Semenova A.**
Historical development of alimony obligation other relatives.....110
- Krupenya I., Starunska A.**
Directions of improving the regulation of tourism development in Ukraine.....115

UDK 355.01

DOI [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.2\(58\).285589](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.2(58).285589)

UNPACKING WALTER BENJAMIN'S SOCIOLOGY OF VIOLENCE AND WAR

Greenfield N. M.,

Ph.D.

Ottawa, Ontario, Canada

Visiting Professor of Sociology

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

Visiting Professor of History

Kyiv School of Economics

ORCID ID: 0009-0005-1316-7031

Conflict, violence and, ultimately, war are central to Walter Benjamin's sociology of language. Using biblical language, his earliest work shows that after the fall of man, language becomes a vessel to be filled by the usurper, a tool, he uses that bends others to his will, as Satan does in *Paradise Lost*. Benjamin's study of German *Trauspiels*, mourning plays similar to *Hamlet* and *Richard III*, leads him to posit that the law and constitutional structures in the Baroque period are of single importance in understanding the role of conflict and violence. In "Towards a Critique of Violence," Benjamin makes two key arguments. The first is that a workers' general strike is a legitimate form of violence and that the state's response, often military, is not. The second is that the Commandment "Thou Shalt Not Kill" is misunderstood because it does not contain a penalty and, secondly, it cannot be a blanket injunction; Jewish law, he notes, allowed for self-defence. His best-known works, "The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction" and "Theses on the Philosophy of History," are written after his turn to Marxism associated with the Frankfurt School. In the first, in addition to showing how mechanical reproduction destroys the "aura" of art, he is concerned with how Fascist art, such as Leni Riefenstahl's films glorifying Hitler. These performances are designed to "absorb" or overawe viewers, making them quiescent, silent participants in the power play that leads to conflict and, ultimately war. Using quasi-religious language, the Theses deconstruct "historicism," showing how Rankian history sides with the victors, the Great Men and Women of History at the expense of the ruled. He argues that each generation can redeem the past by "brushing history against the grain" and using discontinuities to show the violence and conflict that historicists seek to hide.

Key words: Walter Benjamin, conflicts, war, violence, sociology of violence, Baroque sovereignty, language and violence, Russian war on Ukraine.

Walter Benjamin was born in July 1892 and died a suicide in September 1940, after the escape party he was part of had been stopped on the French/Spanish border; he feared he would soon end up Nazi hands. The pioneering cultural critic, whose work largely defines our understanding of the political impact of images from 16th Century iconography through Leni Riefenstahl's Nazi propaganda games and, today, video games, as well as Putin's revival of Stalinist poster images, lived under the sign of Ares, the god of war and violence.

Twenty-two-years-old at the start of the First World War, Kaiser Wilhelm's army rejected him for medical reasons; later in the war, when, to bolster its decimated ranks, Germany lowered the bar, Benjamin convinced the Kaiser's doctors that he was medically unfit.

Despite having lived through the tumult of the war, and after it, street battles in Berlin and the fledgling Weimar Republic's use of *Freikorps* to crush socialist governments in Bavaria and elsewhere, Benjamin's writings seem remarkably free of direct references to war.

One is in his 1936 essay, "The Storyteller: Reflections on the Works of Nikolai Leskov" (Benjamin, 1969) which discusses the Russian novelist, short story writer and playwright who died in 1895.

“With the [First] World War a process began to become apparent which has not halted since then. Was it not noticeable at the end of the war that men returned from the battlefield grown silent – not richer, but poorer in communicable experience? What ten years later was poured out in a flood of war books was anything but experience that goes from mouth to mouth. For never has experience been contradicted more thoroughly than strategic experience by tactical warfare, economic experience by inflation, bodily experience by mechanical warfare. A generation that had gone to school on a horse-drawn streetcar now stood under the open sky in a countryside in which nothing remained unchanged but the clouds, and beneath those clouds, in a field of force of destructive torrents and explosions, was the tiny, fragile human body” (Benjamin, 1969, p. 84).

This is about as close as Benjamin gets to writing directly about battle. Benjamin does not cite Nietzsche’s genealogy of language that showed that language is not just a field of force but retains shards that show the long-ago victory of the “nobles” over the “plebeians” and the triumph of “ressentiment” that saw the establishment of what Nietzsche calls “slave morality.” Benjamin focuses on language or, to be more precise, the impossibility of language to contain the violence: in this case, that experienced by the *Söldaten* of ‘14–18.’

In “On Language as Such and the Language of Man,” written in 1916 (Benjamin 1978), after rehearsing what philosophers concerned with language since Plato have said – that thought cannot take place without language, that language is a second level way of knowing, that our mental image differs from its linguistic cognate, Benjamin turns to the first chapter of Genesis. (In this period, Benjamin was heavily influenced by another German Jewish student studying at the University of Munich, Gershom Scholem, who would become Benjamin’s life-long friend and who would later become famous for his groundbreaking work on Jewish mysticism.)

What interests Benjamin is not, as one might expect given his later emphasis on discontinuities and emblematic readings, the fact that the Bible begins with two rather incongruent accounts of creation. Rather, Benjamin focuses on what could be imagined as a pastoral moment: Adam’s naming of the birds, fish, animals and everything else. This, the narrative implies, completes creation. God may have spoken the architecture of creation into being, but for the Earthly world to be complete, Benjamin writes, Adam must perform these speech acts.

This *adequatio*, the perfect balance between word and thing, begins to collapse when Satan gives Eve knowledge of good and evil – “knowledge from outside, the uncreated imitation of the creative word” (Benjamin, 1978, p. 327). Here is the “birth of the *human word*, in which name no longer lives intact” (Benjamin, 1978, p. 327). Benjamin does not follow the biblical narrative to Cain’s murder of Abel or mention that the construction of the Tower of Babel leads God to come close to cursing language itself, sundering the one language into a multiplicity that leads, inevitably, to violence. Instead, Benjamin says that knowledge of good and evil turns language into what Søren Kierkegaard called “prattle” (1978, p. 327). This linguistic form cannot but fail to contain violence. Nature, which once bespoke the act of creation, both God’s and Adam’s act of naming, is now mute, an after-effect of God’s cursing the serpent and his judgement in what might be termed the case of, “Jehovah vs. Eve and Adam.” Mute, nature can do no more than mourn silently.

In a moment, we will consider another essay Benjamin wrote in 1916, “Toward Critique of Violence” (Benjamin, 2021) that speaks in more sociological terms, but before we examine it, I want to jump ahead a decade to his *Habilitationsschrift*, the *Ursprung des deutschen Trauerspiels* (Benjamin, 1977, *The Origins of German Tragic Drama*). The *Trauerspiels* were or, “mourning plays, were written during the Baroque period and can be thought of as German cognates of plays like *Hamlet* and *MacBeth*, complete with plenty of intrigue, murders and wars and rumours of wars.

Once again, Benjamin focuses on language and the ramifications of the fact that it has lost its truth value. In these plays we see that language is an empty vessel filled by the intentions of the speaker (and not Adamic truth), which includes the figure of the intriguer the courtier who schemes, or the sovereign seeking absolute power; the figures of the intriguer and the sovereign can be merged, as Shakespeare shows when we enter the world (I almost said, hall of mirrors) of *Richard II* and *Richard III*, the latter of which famously says at the beginning of the eponymous play:

Now is the winter of our discontent
Made glorious summer by this sun of York;

...

I, that am curtail'd of this fair proportion,
Cheated of feature by dissembling nature,
Deformed, unfinish'd, sent before my time
Into this breathing world, scarce half made up,
And that so lamely and unfashionable
That dogs bark at me as I halt by them;

...
 And therefore, since I cannot prove a lover,
 To entertain these fair well-spoken days,
 I am determined to prove a villain
 And hate the idle pleasures of these days.
 Plots have I laid, inductions dangerous,
 By drunken prophecies, libels and dreams,
 To set my brother Clarence and the king
 In deadly hate the one against the other: . . .
 (Shakespeare, 1969)

The dominant literary critical school of thought when Benjamin was coming of age was Russian Formalism. To take only one example, in his *Morphology of the Folk Tale*, published in 1928, Vladimir Propp divided up folk tales with almost mathematical precision, identifying particular types of actions (e.g. seeking, testing, being tested, fighting and marrying) what were needed for a plot (if the villain does not steal the princess, you don't have a story. He discussed what's come to be called the "hero's journey" and the seven types of characters, including the hero, villain, donor, helper, dispatcher and false hero. Propp and his fellow formalists argued that the proper study of a narrative was its internal structure, that is, what (they saw) as the uniquely literary elements of its architecture. They eschewed reference to outside factors such as historical trends, religious beliefs and, especially, how the work in question fit into its society.

Benjamin's thought owes nothing to the Russian Formalists. Rather, as the New Historicists would in the late 1990s and early 2000s, for Benjamin, literary texts do not exist in a closed aesthetic system referring, at most, to and through each other. Rather, he views them as being in dialogue with the societies in which they were written, those that came before and, indeed, in the world of their readers, which, perforce, exist in both the near term and far future. The politics, religion, economy created in the theatre or theatre of the reader's mind is shot through with the history, in short.

Thus when writing about the sovereign in the *Trauspiels* (think of the kings in *Richard II* or in the plays that make up the *Henriad*), Benjamin moves beyond the literary examples and references the "kings of Spain and England, respectively" and continues "A new concept of sovereignty emerged in the seventeenth century from a discussion of the juridical doctrines of the middle ages. The old exemplary problem of tyrannicide became the focal point in this debate. Among the various kinds of tyrant defined in earlier constitutional doctrine, the usurper had always been the subject of particular controversy" (1977, p. 64f.)

Both in Baroque society and within the plays, Benjamin asserts, the sovereign himself is the "representative of history" (1977, p. 65).¹ Benjamin continues, "the sovereign holds the course of history in his hand like a sceptre" since the "the Baroque knows no eschatology" (1977, p. 65f.) The Baroque is haunted by the idea that without an ultimate heaven, all there is is a "vacuum" that one day will "destroy the world in catastrophic violence" (1977, p. 66). Even the sovereign's executive power, his emergency status, cannot stop this because, as Benjamin notes, quoting Immanuel Kant, "emergency law was no longer any law at all" (1977, p. 66).

Aestheticians will take little comfort from the fact that the caesura Benjamin identifies with the collapse of the Adamic *adequatio* is the sine-qua-non of both symbolism and allegory. In both, "This" stands not for itself but for "That." This caesura, Benjamin shows, is also where the intriguer dwells. Even as allegorical images freeze history into the setting – and thereby preserve the violence of the play and in a larger sense history – the emptiness of language, or, better, the fact that it is a vessel that can be filled with the speaker's intentions (as opposed to Adamic truth) turns it into the engine of history; the story of history being, sadly, wars and rumours of wars.

John Milton's epic poem, *Paradise Lost*, was published in 1674, in the middle of the Baroque period. Technically speaking, the conflict between Lucifer and God, and the War in Heaven take place before Adam names the beasts in the field and birds in the air. However, conceptually, since we are in the world of recognizable politics and questions about the legitimacy of sovereignty (God's), this episode and then the debate in Hell that follows the defeat of the rebel angels can be treated as emblematic of the Baroque.

Once God announces, without, it's worth noting, any justification, that after time out of mind his Son and not Lucifer will stand at the lordly right hand, Lucifer speaks not the praises of the Almighty but, rather, in recognizably political words. According to Milton's narrator, driven by envy, Lucifer denounces, "New Law from him who reigns" (*PL*, Book V, 680) and warns that if this could happen, then what else might God intend; one-third of the angels follow Lucifer to the North to consider their future.

Once in the North, in the Palace of Great Lucifer, the archangel who will soon become known as Satan implores his fellow angels to cast off the yoke put upon them, asks if they will bend their knees to the

¹ I use the masculine advisedly, but, recall, Queen Elizabeth I called herself, Elizabeth Rex

new order in Heaven. While Milton may have evinced little doubt about the legitimacy of the new order in Heaven (indeed, his Puritan religious views fairly depended on the order in Heaven being legitimate), in the poem Milton's words become strangely legalistic.

Warming to his theme, Lucifer says, "for Orders and Degrees [Decrees]/Jar not with liberty, but well consist./Who can in reason then or right assume Monarchy over such as liver by right/His equals, if in *power* and splendor less." (*PL*, Book V, 792–796). I have emphasized the key word here, "power," the very attribute Lucifer can keep some hold on by his language, defeating, as the does, those angels who ask "Shalt thou give Law to God" (*PL*, Book V, 821). Though patently false, since God is credited with all creation, Lucifer makes it plausible, and by being plausible, believed, that the angels ancient age means that they were co-terminous with God. "We no know time when were not as now;/ Known none before us, self-begot and self-raised/By our own quick'ning power. . . . Our puissance is our own." (*PL*, Book V, 859–861, 864).

Benjamin could have been writing with a copy of *Paradise Lost* on his desk. For, while considering the disordered sovereignty of the Baroque period, he writes about how the usurper uses language to effect what appears to be "an ecclesiastical and political restoration" (1977, p. 66). That the usurper's language is empty, or, better, filled with his own intent, is both beside the point *and the point* Benjamin makes about language becoming little more than a power play, one that institutes a regime that all too soon will try to cover up its violent origins using even more twisted language. We are witnessing the violence in this decayed language manifested in the world on the stage, an unstable world, we know, because of the violence that the prince must use to maintain his position and that is necessary to unseat him.

(Professor Peter C. Herman, a Miltonist at San Diego State University, argues that Lucifer's rebellion was justified because, with the creation of his Son and, especially the order that Lucifer, previously the Morning Star, must bend his knee to him, God changed the rules of Heaven. In this reading, the terrible battle fought in Book VI – where we read of mountains being thrown out of place, the moment when "*Satan* first knew pain" (*PL*, Book VI, 327), canon and the defeat of the rebel angels by the Son driving what sounds like a tank – is God's. His minions, his Son included, affect "an ecclesiastical and political restoration." In other words if the reader sides, as Milton apparently believed he did, with God or if the reader is of the "Devils Party," as the 19th Century poet William Blake claimed Milton was (without him realizing it), once God changed the rules, both sides can do no other than act within a new linguistic and conflict-ridden order.)

This becomes even clearer if we look at what happens in the debate in Hell; because the poem is an epic, that is, begins *en media res*, the first few books we read are actually the middle of the story; in this case, we read about the rebel angels after they have been cast into Hell.

There, famously, Satan, still driven, the narrator tells us, by his "sense of injur'd merit," will, "wage by force or guile eternal War/Irreconcilable to our grand Foe" against the "Tyranny of Heav'n" (*PL*, Book I, 97, 121–122, 124). After escaping from the burning lake, Satan and his demons gather in an antitype of Parliament, *Pandaemonium*, where they debate their stature and consider how to make war against Heaven. Belial's words touch on Benjamin's concern about the functioning of language *in extremis*. Fearful of God's wrath, Belial councils acceptance of their fate or else they risk losing their "intellectual being,/Those thoughts that wander through Eternity,/To perish rather, swallow'd up and lost/In the wide womb of uncreated night" (*PL*, Book II, 147–150).

But Satan wins the day, by guile, by, as the successful intriguer must, being able to at the last moment sway the argument. Back in Book I, he had laid down his marker when he said, "To reign is worth ambition though in Hell" and then, spoke the poem's most famous word, "It is better to reign in Hell than serve in Heav'n" *PL*, (262–263). The rhetorical power play that wins the day, is Satan's offering of himself to attack God's creation through the newly created race of man.

Thus does *Paradise Lost* show Benjamin's point about language, that emptied of its truth value, it can no longer contain conflict it becomes the very means by which conflicts are ignited, spread and how they become war.

The jump to Vladimir Putin, who the summer before ordering the full-scale invasion of Ukraine published the essay "On the Historical Unit of Russians and Ukrainians," which seeks to argue that the two peoples are one – and that one is Russian – is a short one. The essay is sophistry, that is, it purports to make an argument grounded in facts. But, it distorts facts. He telegraphed how a theoretical conflict could, at the wave of his hand, become a war that as he said in the essay and has shown many times since (especially in when meeting Metropolitan Kirill) is nothing more than what for Russian nationalists is "an ecclesiastical and political restoration." This "restoration" is of a political/religious order created by misuse of language, something neither Putin nor, in the case of *Paradise Lost*, Satan could ever admit publicly. For, were they to do so, the "history" that has congealed before them would break apart and all that would be left is a vacuum.

The terminology in "Critique of Violence" is, perhaps, more familiar to this audience: natural law, positive law, bourgeois capitalism and Kant's essay "Toward Perpetual Peace" – though, I warn you, Benjamin does return to the Bible.

He begins by delimiting his subject: positive law's understanding of violence. Though he does not cite the 17th century English philosopher Thomas Hobbes, Benjamin could have when arguing that violence is the *sine qua non* of the state and its legal structures and the state's law, positive law, seeks to suppress all other violent acts. Recall that in his *Leviathan* (published in 1651), Hobbes argues that the "state of nature," in which there is "war of all against all," is ended when the right to use violence is transferred from the individual to the state.

About a third of the way through this 21-paragraph essay, Benjamin introduces the historical actor that, following Georges Sorel's "Reflection on Violence," Benjamin says, has a right to claim legitimate access to violence: the Revolutionary vanguard that stages a "general strike" (2021, p. 52).

This unstable situation, when wage labour asserts itself, necessitates the consideration of the use of military force to stabilise the existing order. Note the homology with what Benjamin says about the role of the dictator in his study of the *Trauerspiels*. Violence creates new law, *tout court*.

The mention of military force against strikers leads Benjamin to consider military violence in its usual realm: war between nations. Again we are in an unstable situation, partially because, as many have argued, lacking the sovereign's power of unique access to violence, we can say, "international law is no law at all." At best, even the Geneva Convention on Prisoners of War (1929) is a tacit agreement among nations to follow a set of rules that descend not from natural law or morality but, rather, from the *politesse* of chivalry. Or, to put it more bluntly, Geneva's requirements regarding the taking and treatment of prisoners are nothing more than the extension to all military personal the *realpolitik* of the mediaeval period when not mistreating captured knights and nobles was in the capturer's economic interest, for such prisoners could be ransomed.

On the battlefield, as tragically is demonstrated in the areas of Ukraine that Russia presently occupies, war establishes new "legal" norms that violate international law. One example of this is Vladimir Putin's recent decree that residents of the Donbas are required to take out Russian passports or face possible deportation to Russia.

Looking back to what in the 1920s the English-speaking world called, "The Great War," Benjamin points to militarism, by which he means raising of mass armies via conscription. This he avers is a paradigmatic form of violence as the means to an end desired by the state.

"Toward the Critique of Violence" contains much more of interest, but here I want to hasten toward its end and Benjamin's exegesis of four of the most famous words in history: "Thou shalt not kill." In an audacious thought experiment, Benjamin imagines the commandments as answers to questions. In this case the question being "May I kill?" (2021, p.58) –which apparently comes to mind because of the many instances of divine violence, such as in the story of Noah.

He continues by noting that the commandment is incomplete, for there is no penalty assessed for breaking it, which suggests to him that God had not foreseen the circumstances when that might arise.

"For this reason, those who base the condemnation of every violent killing of a human being by a fellow human being on the commandment are wrong" (2021, p.58) Benjamin writes.

The commandment exists, Benjamin argues, not as a standard of judgement outside the realm of human affairs but, rather, "as a guideline of action for the agent or community that has to confront it in solitude and, in terrible cases, take responsibility for disregarding it. Thus did Judaism, which expressly rejected the condemnation of a killing done in self-defence, understand the commandment" (2021, p. 58).

I turn now to what are Benjamin's best-known works, "The Work of Art in the Age Mechanical Reproduction" ("Art and Mechanical Reproduction") and his "Theses on the Philosophy of History" (1969).

At first, "Art and Mechanical Reproduction" does not seem to offer us much. How technical reproduction, photography and lithography, *destroyed* the "aura" of the original work of art and how film completes that *annihilation* could be spun to our topic. Indeed, I just made a stab at doing so by using loaded words like "destroyed" and "annihilation." But that would, as the British say, be "over-egging the pudding."

Rather, where this essay intersects with our concern is in this sentence: "The cult of the movie star, fostered by the money of the film industry, preserves not the unique aura of the person but the 'spell of the personality,' the phoney spell of the commodity" (Benjamin 1969, p. 231). This was written well after Benjamin turned to being a Marxist, albeit, of his own brand that shared nothing with vulgar Marxist beholden to Moscow, as, for example Benjamin's contemporary literary critics and theorist Georg Lukacs

was to, to Stalinist rigid economic determinism.^{2*} Benjamin's sentence points directly at Leni Riefenstahl, Hitler's favourite videographer.

"Art and Mechanical Reproduction" was, in fact, written in 1936, a year after Riefenstahl's *Triumph of the Will*, her video documentary of the 1935 Nuremberg Rally, premiered. This film, which was seen all over Germany, indeed, all over Europe, in Britain, Canada and the United States, opens with Hitler's plane flying through the clouds to the monstrous reception when he lands. Riefenstahl misses no chance to overawe the viewer, from long shots of arrayed soldiers, to focusing on the huge flags emblazoned with swastikas, to lingering on the death's head of the Waffen SS, she absorbs the viewer in the forms and, through them, to some extent, the rites of the Nazi movement. We are manipulated into being entranced with Hitler's personality turned into what amounts to a movie set he bestrides – with us, like his soldiers, mere bit players.

Put another way, Riefenstahl's films attempt to (and, if the students to whom I have shown these films are any indication, are largely successful at) all-but dissolving individual viewers' wills, dissolving each one into conformity with the Wehrmacht soldiers giving the Hitler salute and yelling, "*Seig Heil*."

Today we can see this visual violence on RU TV. Day after day, producers intend to over-awe their viewers, using excellent production values and, often, images of tanks that appear on the verge of bursting onto the sound stage where Vladimir Solovio or Margarita Simonyan are calling for the extermination of Ukraine.

Equally important are RU TV's shots of Russian president Vladimir Putin, which are usually larger than life and appear, more often than not, when one of the experts on the sound stage is praising his insight and foresight.

All of this, Benjamin foresaw when he wrote, "The logical result of Fascism is the introduction of aesthetics into political life" (1969, p. 241). Here, Benjamin does not mean aesthetics in the Kantian sense of beauty or when a literature professor discusses the poetry of Taras Shevchenko or T. S. Eliot. Rather, the aesthetics Benjamin means in the technical manipulation of the image of the great leader: think of the towering posters of Stalin or Mao, Kim Jung Un, Putin or, indeed, of the electronic trading cards issued by Donald J. Trump, which show him as a younger, thinner, even "buff," man.

Benjamin continues, "The violation of the masses, whom Fascism with its *Führer* cult, forces to their knees, has its counterpart in the violation of the apparatus which is pressed into the production of ritual values (1969, p. 241). These last words mean something akin to the "cult of personality that wraps around a Fascist leader, who uses old rituals toward his purpose." Think here of Putin's embrace of Metropolitan Krill and his embrace of Putin.

Lest we doubt that this is intimately connected to violence, Benjamin writes in the very next sentence, "All efforts to render politics aesthetic culminate in one thing: war" (1969, p. 241).

The aestheticization of war reached its apotheosis with Filippo Marinetti and his fellow Futurists. Benjamin lets the Italian poet speak for himself by quoting at length from his manifesto on the Ethiopian war, which began when Italy invaded Abyssinia in October 1935 and was raging while Benjamin was writing his theses:

"For twenty-seven years we Futurists have rebelled against the branding of war as antiaesthetic . . . Accordingly we state . . . War is beautiful because it establishes man's dominion over the subjugated machinery by means of gas masks, terrifying megaphones, flame throwers, and small tanks. War is beautiful because it initiates the dreamt-of metallization of the human body. War is beautiful because it enriches a flowering meadow with the fiery orchids of machine guns. War is beautiful because it combines the gunfire, the cannonades, the cease-fire, the scents, and the stench of putrefaction into a symphony. War is beautiful because it creates new architecture, like that of the big tanks, the geometric formation flights, the smoke spirals from burning villages and many others . . . Poets and artists of Futurism! . . . remember these principles of aesthetics of war so that your struggle for a new literature and a new graphic art . . . may be illuminated by them! (Quoted in Benjamin 1969, pp. 241-242).

Again, I cannot help but refer to the nightly fare on RU TV, which revels in showing both the machinery of war and, even more so, the images of buildings and railroad stations bombed by Russians. The encomiums semi-official talking-heads provide over terrifying images are lineal descendants of Marinetti –and as such are today's version of what Benjamin concludes about Marinetti. "*Faits ars -pereat mundus*," ["It makes

² * Although Benjamin had visited Moscow and had a long running affair with Asja Lacis. Lacis was a Latvian who, in addition to be a director of a clandestine theatre, and a formidable political thinker in her own right, was a committed member of the Communist Party. By contrast, Benjamin's Marxism should be understood through his connection to the Frankfurt School of Social Research. It commissioned a number of his essays and, when, after the school moved to New York to escape Nazi Germany, continued to supply Benjamin, who was on the run from the Nazis, with funds. Like Theodore Adorno and Max Horkheimer, Benjamin was influenced by the publication in 1932 of Karl Marx's 1844 Manuscripts, which, especially in contrast to *Das Capital's* rigid economic determinism showed a much more humanist Marx. Although Benjamin rarely cites Sigmund Freud, one of the central contributions of the Frankfurt School was the synthesis of Freudian social analysis with Marx's from the 1844 Manuscripts.

the art of the world perish”] says Fascism, and, as Marinetti admits, expects war to “supply the artistic gratification of a sense of perception that has been changed by technology.”

In March of the year Benjamin wrote “Art and Mechanical Reproduction” (1936) Hitler ordered the remilitarization of the Rhineland, which, even at the time, many saw as nothing but a step toward a war, the one that would soon engulf Europe.

Since the publication of Benjamin’s “Theses on the Philosophy of History” in 1950 and, especially after their publication in English in the late 1960s, this short, at times, enigmatic, text has become one of the most powerful in the Western canon.

In the second thesis, Benjamin again employs quasi religious language, speaking of the past as carrying a “temporal index by which it is referred to as redemption.” However, despite the fact that two sentences later he uses the words “Messianic power” (Benjamin 1969, p. 254) for Benjamin in 1940, “redemption” did not have a religious (or at least not a classical) religious meaning. For the redemptive power lies, not in a supernatural God who intervenes in human affairs or even God the clockmaker. Rather, Benjamin, who was on the run from the Nazis, places this burden squarely on us.

“There is a secret agreement between past generations and the present one. Our coming was expected on the earth. Like every generation that preceded us, we have been endowed with a *weak* Messianic power, a power to which the past has a claim. That claim cannot be settled cheaply” (Benjamin 1969, p. 254).

But what “past.” The good, the bad, and the ugly? All. For, Benjamin writes, “Nothing that has ever happened should be regarded as lost for history” (1969 p. 254) While Jesus said, “Let the dead bury their dead” (Luke 9:59-60). Benjamin is saying that the dead have a claim on us, not to worship them as in an ancestor cult, but to redeem them.

For, he writes in Thesis IV, “They have a retroactive force and will constantly call into question every victory, past and present of rulers” (Benjamin 1969 p. 255.) What he is saying, rather elliptically, is clarified in Theses V and VI. “The true picture of the past flits by. The past can be seized only as an image which flashes up at the instant when it can be recognized and never seen again” (Benjamin 1969 p. 255).

This means that the project of historicists like Leopold Ranke, who claimed to be able to articulate the past “the way it really was,” is not just impossible, it is disingenuous, even dangerous. The past “flashes up at the moment of danger” (Benjamin 1969 p. 255).

It is almost as if Benjamin foresaw that, as with tens of millions of others, he won’t survive the Nazis and that he is beseeching the future not to forget him. Here, then, he admonishes his readers that the past contains *gnosis*. (I’ve grasped for the word here, settling on *gnosis* because it pushes beyond the mere notion of historical knowledge and floats somewhere near divine knowledge understood by living men.)

It might be clearer, however, to use a present-day example. Note how Benjamin’s theses give a rather fair picture of what has occurred outside Ukraine, in the West since Russia’s full-scale invasion on 24 February 2022. The images of Ukrainians toppling Russian statues, of renaming hundreds of Pushkin streets and squares, and, most importantly, the growing understanding outside Ukraine of the Holodomor, constitute for the West something like Benjamin’s idea of the past flashing by in the moment of danger. For most Westerners, these illuminations from the past give entrée into understanding the unique historical moment being lived through in Ukraine.

The toppling of Russian statues is more than the collective thumbing of noses at the Russians. In the Ukrainian context, we are talking about a Russia^{3*} that would consign the living to the half-light of a Hades designed by those who would erase the lived experience of tens of millions and destroy their bodies.

“Historicism,” we read in the seventh thesis, sides with the victors because they get to write what led to their triumph, to put it rather bluntly.

Here is where we can begin to clearly see Benjamin’s critique of violence, of war, “All the victors are heirs of those who conquered before them” (1969 p. 256). In fact, we are getting very close to hearing Benjamin from beyond the grave point to Putin, who depicts himself as a later day Peter the Great. “Empathy with the victor invariably benefits the rulers” (Benjamin 1969 p. 256), the word “victor,” of course, signalling in almost all cases the one who won a war. All too we forget what the glory of Greece and the grandeur of Rome stood upon, though the name Spartacus might remind you.

This thesis continues and rips the bandaid off the wound of historicism.

“For, without exception the cultural treasures he [the historical materialist] surveys have an origin which he cannot contemplate without horror. They owe their existence not only to the efforts of

³ * I use the article “a” here to draw attention to the possible contingent status of present-day Russia. I leave aside the question of whether Russia is fated by its history to always be an aggressor state with no regard for the international law or, indeed, the laws of war, or whether this is a manifestation of Putin’s Kremlin. For the record, my sense as an historian and literary scholar is that Russia’s history and dominant culture cannot but combine to produce a war-like, hard and expansionist polity.

the great minds and talents that created them but also to the anonymous toil of their contemporaries” (Benjamin 1969 p. 256). Thus does Benjamin redirect our attention from the Great Men and Women of History and towards the forgotten.

We can get a better idea of what Benjamin is saying by pausing a moment to look at Berthold Brecht’s poem, “A Worker Questions History,” written a few years before Benjamin wrote his theses and, which, he almost certainly knew, for Benjamin both knew and wrote about Brecht. The middle of the poem juxtaposes, as in a film montage, the great military men and what the American poet John J. Rooney called, “the men behind the guns.”

Young Alexander conquered India.
He alone?
Caesar beat the Gauls.
Was there not even a cook in his army?
Phillip of Spain wept as his fleet
was sunk and destroyed. Were there no other tears?
Frederick the Great triumphed in the Seven Years War.
Who triumphed with him?

(Brecht, website)

Accordingly, Benjamin writes: “There is no document of civilization, which is not at the same time a document of barbarism. And just as such a document is not free of barbarism, barbarism taints also the manner in which it was transmitted from one owner to another” (1969 p. 256).

If you are having trouble grasping Benjamin’s point here, look at your smartphone and make believe you have X-ray vision. What do you see? A bunch of circuits, some microchips, yes. There’s the lithium-ion battery, to take only one example, the ore for which is mined in places like Zimbabwe, often by children in extremely dangerous conditions. The smart phone, one of our civilization’s greatest technological feats, rests on labour practices that Caesar would have recognized and might very well have considered brutal.

What I just said is a capsule version of Benjamin’s historical method. The historical materialist’s “task [is] to brush history against the grain” (1969 p. 257.) By doing so, you open fissures, show discontinuities, breaks, the attempts to repair the fresco of progress. By doing so, almost always, you will find violence, hidden, violence that even tries to hide itself because those upon whom it is meted out feel (as Nietzsche could have written) ashamed for having been defeated. By doing so, you will almost always find war either in its most direct form or its aftermath. We stand on a mountain of skulls crying out for our recognition, for our efforts to give them voice.

Halfway through the theses, Benjamin refers to a painting by Paul Klee, named “Angelus Novus” or “New Angel.” Benjamin imagines it as the angel of history.

“His eyes are staring, his mouth is open, these wings spread. . . His face is turned toward the past [Us?] . . . The angel would like to stay, awaken the dead, and make whole what has been smashed. But a storm is brewing in Paradise; it has got caught in his wings with such violence that the angel can no longer close them. This storm irresistibly propels him into the future to which his back is turned, while the debris before him grows skyward. This storm is what we call progress” (1969 p. 257).

With the general thrust of these pregnant paragraphs in mind, I want to return to Thesis VI, which names Leopold Ranke and his view of telling history “the way it really was” (Benjamin 1969 p. 255) Only now, I will draw attention to the thesis’s final lines in the context of Russia’s war against Ukraine and, especially, what I understand of the history of how the Ukrainian language had been oppressed, Ukrainian culture and Ukrainian’s ethos. In the third to last sentence, Benjamin tips again into religious language that could very well have come from a priest or Protestant preacher, writing about how the Messiah, who comes “not only as a redeemer” but also as the “subduer of the Antichrist” (1969 p. 255). The next sentence, however, thrusts us back into the affairs of men, of the historian.

“Only that historian [i.e. in the image of the Messiah, who recognizes his or her “weak Messianic power”] will have the gift of fanning the spark of hope in the past ” (Benjamin 1969 p. 255). Note two things about this sentence. First, it decisively breaks from the religious implications of Benjamin’s earlier sentence, for, it speaks of the “hope of the past” and not the world to come. Secondly, the grammar of Benjamin’s phrase, “fanning the spark of hope in the past,” pivots on “fanning,” which is a gerund, and, while not as clearly part of the present as are present participles (e.g. “I am fanning the flame in the fireplace), gerunds refer to habitual actions in the on-going present: e.g. “Reading is my favourite leisure activity). Accordingly, Benjamin’s sentence implies that far from being gone, the past exists, as if it walks the earth still.

If we again look at Putin's actions, the looting of museums, the destruction of Mariupol and then the plastering posters that say that it has always been a Russian city and that Pushkin loved it, we see what Benjamin feared made manifest.

For, he writes that that "even the *dead* will not be safe from the enemy if he [the historical Antichrist] wins" (Benjamin 1969 p. 255). Benjamin killed himself eight years before 1984 was published in 1948), but, as we know from George Orwell's dystopia, the past is constantly being re-written by Big Brother. The dead are not safe, pressed, as they were, into the service of the ideology manifest.

Thus, though Benjamin does not cite George Santayana's famous observation, that "Those who forget the past are condemned to repeat it," he goes beyond it by underscoring that dictators make war not only on the present but on the past. Indeed, as Putin shows, dictators cannot make war unless they fancy themselves historians – or, to be more precise, for dictators, war is historicism by other means.

As the men and women at National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" to whom I delivered via Zoom a shortened version of this essay via Zoom know much better than I, were Putin to be victorious, they and all other Ukrainians would be sentenced to a country-sized gulag. It's worth noting that Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute Sociology Department faculty have extensively been studying Ukrainian society response to the aggression and violence Russia has been waging against Ukraine for almost a decade, see for instance (Kutuev et al. 2018a, Kutuev et al 2018b, Fedorchenko-Kutuev et al 2023a, Fedorchenko-Kutuev et al 2023b) And they know, again better than I, that the war on their past would be ruthless. Were this unthinkable tragedy to occur, then, as Benjamin wrote, not "*even the dead* will not be safe from the enemy."

Грінфілд Н. Розпакування соціології насильства та війни Вальтера Беньяміна

Конфлікт, насильство і, зрештою, війна займають центральне місце в соціології мови Вальтера Беньяміна. Використовуючи біблійну мову, його ранні роботи показують, що після гріхопадіння людини мова стає посудиною, яку заповнює узурпатор, інструментом, за допомогою якого він підкоряє інших своїй волі, як це робить Сатана у «Втраченому раю». Дослідження Беньяміном німецьких трагічних драм (Trauerspiels), траурних п'єс, подібних до «Гамлета» та «Річарда III», приводить його до висновку, що закон і конституційні структури в епоху бароко мають єдине значення для розуміння ролі конфлікту і насильства. У статті «До критики насильства» Беньямін наводить два ключові аргументи. Перший полягає в тому, що «загальний страйк робітників» є легітимною формою насильства, а реакція держави, часто військова, не є такою. Другий - що заповідь «Не вбий» розуміють неправильно, оскільки вона, по-перше, не містить покарання, а по-друге, не може бути всеохоплюючою заборонаю; єврейське законодавство, зазначає він, дозволяє самозахист. Його найвідоміші роботи, «Твір мистецтва в епоху механічного відтворення» та «Тези з філософії історії», написані після його повороту до марксизму, пов'язаного з Франкфуртською школою. У першій, окрім того, що він показує, як механічне відтворення руйнує «ауру» мистецтва, він занепокоєний тим, як фашистське мистецтво, наприклад, фільми Лені Ріфеншталь, що прославляють Гітлера, впливає на нього. Ці перформанси покликані «поглинути» або придушити глядача, зробити його спокійним, мовчазним учасником гри за владу, яка призводить до конфлікту і, зрештою, війни. Використовуючи квазірелігійну мову, тези деконструють «історизм», показуючи, як ранкіанська історія стає на бік переможців, Великих Чоловіків і Жінок історії за рахунок переможених. Він стверджує, що кожне покоління може спокутувати минуле, «розбираючи історію по зернятку» і використовуючи розриви, щоб показати насильство і конфлікти, які історики намагаються приховати.

Ключові слова: Вальтер Беньямін, конфлікти, війна, насильство, соціологія насильства, бароковий суверенітет, мова та насильство, Війна Росії проти України.

Bibliography:

1. Benjamin, W. *Illuminations: Walter Benjamin*. Schocken. 1969.
2. Benjamin, W. *The Origins of German Tragic Drama*. New Left Books. 1977.
3. Benjamin, W. *Reflections: Walter Benjamin*. Harcourt Brace Jovanovich. 1978.
4. Benjamin, W., Fennes, P. D., & Ng, J. *Toward the critique of violence: A critical edition*. Stanford University Press. 2021.
5. Brecht, B. (n.d.). A Worker Reads History. Retrieved January 9, 2023.
6. Milton, J. *John Milton: Complete Poems and Major Prose*. Bobbs-Merrill. 1980

7. Kutuev, Pavlo, and Choliy Serhiy. Mobilization in post-socialist spaces: Between imperatives of modernization and threats of demodernization. *Ideology and Politics Journal*. 2018. Issue 2. P. 4–24.
8. Fedorchenko-Kutuev, Pavlo & Kiryukhin, Denys The Crisis of Democracy:Theoretical and Practical Issues In the Times of Systemic Anthagomism. Introduction. *Ideology and Politics Journal*. 2023. 1(23). P. 148-171, p. 4–9.
9. Fedorchenko-Kutuev, P., Pygolenko, I., Khomiak, A. Ukrainian State Between the Imperatives of Democracy and Post-War Modernization. *Ideology and Politics Journal*. 2023. 1(23). p. 148–171.
10. Shakespeare, W., & Harbage, A. Richard III. In *William Shakespeare the complete works*. 1977. (pp. 551–600). play, Viking Press.

References:

1. Benjamin, W. (1969). *Illuminations: Walter Benjamin*. Schocken.
2. Benjamin, W. (1977) *The Origins of German Tragic Drama*. New Left Books.
3. Benjamin, W. (1978). *Reflections: Walter Benjamin*. Harcourt Brace Jovanovich.
4. Benjamin, W., Fennes, P. D., & Ng, J. (2021). *Toward the critique of violence: A critical edition*. Stanford University Press.
5. Brecht, B. (n.d.). A Worker Reads History. Retrieved January 9, 2023.
6. Milton, J. (1980). *John Milton: Complete Poems and Major Prose*. Bobbs-Merrill.
7. Kutuev, Pavlo, and Choliy Serhiy. (2018) Mobilization in post-socialist spaces: Between imperatives of modernization and threats of demodernization. *Ideology and Politics Journal* 2: 4–24.
8. Fedorchenko-Kutuev, Pavlo & Kiryukhin, Denys (2023) The Crisis of Democracy:Theoretical and Practical Issues In the Times of Systemic Anthagomism. Introduction. *Ideology and Politics Journal* 1(23), , p. 148–171, p. 4-9.
9. Fedorchenko-Kutuev, P., Pygolenko, I., Khomiak, A (2023). Ukrainian State Between the Imperatives of Democracy and Post-War Modernization. *Ideology and Politics Journal* 1(23), , p. 148–171.
10. Shakespeare, W., & Harbage, A. (1977). Richard III. In *William Shakespeare the complete works* (pp. 551–600). play, Viking Press.

Стаття надійшла до редакції 17.07.2023

Стаття рекомендована до друку 24.07.2023

ОСНОВНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГІБРИДНИХ КОНФЛІКТІВ (НА ПРИКЛАДІ БІБЛІОМЕТРИЧНИХ ДАНИХ СИСТЕМИ SCOPUS)

Мельник Л. І.,

аспірантка кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0001-6510-2807

У даній статті основна увага акцентується на розкритті основних методів дослідження гібридних конфліктів, зокрема на прикладі бібліометричних даних системи Scopus з використанням кількісно-якісного методу дослідження – контент-аналізу. В сучасному науковому дискурсі термін «гібридний конфлікт» розглядається як суперечності між державними та недержавними, а також терористичними угрупованнями на жаль, відтак ґрунтовного наукового опрацювання виклики, що стоять перед Україною не отримали.

Для верифікації своїх тверджень, було використано метод бібліометричного аналізу з використанням системи Scopus, вказуючи на недостатність глибоких досліджень щодо сутності та особливостей гібридних конфліктів у науковій літературі. Аналіз показує значну кількість документів, що підкреслює актуальність теми.

У статті проаналізовано частотність використання терміну «гібридні конфлікти» із застосуванням контент-аналізу та виокремленні його особливостей. Автори також вказують на відсутність усталеного визначення та відображення терміну в міжнародно-правових документах, що дозволяє врахувати аспекти модернізації в розумінні та дослідженні даної теми.

Ключові слова: гібридний конфлікт, гібридна війна, соціально-політичний конфлікт, Україна, бібліометричний аналіз, контент-аналіз, глобальні конфлікти, міжнародні відносини, сучасні виклики, модерн, модернізація.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення з боку РФ в суверенну державу Україну, яке відбулося в лютому 2022 року актуалізувало проблему збройного конфлікту на Сході України 2014-2019 рр. в українському академічному, суспільному та політичному дискурсі, надавши поняттю «гібридна війна» нових вимірів. В країнах зі слабким урядовим апаратом та неефективними інститутами публічного управління загроза застосування гібридних технологій як поєднання військових і невійськових тактик, традиційних та нетрадиційних форм збільшується (Єнін М., Мельниченко А., Мельник Л., 2019). Як слушно зауважував Марк Галеотті (Galeotti M., 2015) гібридна війна – це, насамперед, тест держави на стійкість та ефективність соціально-політичного управління.

Аналіз останніх досліджень. Серед останніх актуальних публікацій на тему статті можна виокремити наукові доробки М. Галеотті (Galeotti M., 2015), Ф. Хоффмана (Hoffman F., 2017), А. Якобса (Jacobs A. et al, 2017), Е. Хантера, Д. Стоуелла (Stowell J., 2018) та інших.

Враховуючи не надто тривалий період теоретичної концептуалізації та емпіричного вивчення гібридних конфліктів, слід зазначити певну недостатність в науковій літературі глибоких, змістовних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених щодо визначення їх сутності і особливостей.

Мета публікації полягає у розкритті терміну «гібридних конфліктів» як специфічного різновиду соціальних, політичних, соціально-політичних, збройних конфліктів, їх сутність, особливості, а також критичний аналіз даного концепту з огляду на домінуючі дискурси, оскільки як Україні, так і в інших державах світу він не має усталеного визначення у соціологічній науці і наразі відсутній в офіційних документах.

Методи дослідження. Для вирішення поставленої мети було використано контент-аналіз, статистичний метод відмінностей (критерій Фішера ϕ^*).

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще з часів класичної праці П. Бергера та Т. Лукмана про соціальне конструювання реальності соціології чудово усвідомлюють той факт що їхні пізнавальні інструменти є не лише відображенням об'єктивного фактологічного світу, але активно формують цей світ. Врешті-решт навряд чи хтось буде заперечувати що модерн, модернізація та її політики є багато в чому породженням чи продуктами діяльності національної держави та раціональної бюрократії. Своєю чергою легально раціональна бюрократія асоціюється із концептуальними побудуваннями Макса Вебера (Погорілий О., 1998).

Аналогічний стиль мислення ми можемо застосувати і по відношенню до явища гібридних конфліктів. Безумовно зростання кількості публікування наукових розвідок з цієї проблеми є індикатором кризових / конфліктних тенденцій у динаміці модерну та перебігу модернізації (наразі ми послуговуємося цими термінами в однині, але безумовно свідомі їхньої плуральності (Кутуєв П. В., 2016). Зростання кількості гібридних конфліктів це показник кризи / занепаду світового ладу, що постав на руїнах другої світової війни, зазнав трансформацій після зникнення ленінізму, а сьогодні зазнає атаки з боку агресивних держав-ревізіоністів, які намагаються переіграти ситуацію гегемонії західного капіталістичного модерну (Georgi Derluigan, 2022).

Частотність використання терміну «гібридні конфлікти» є своєрідним індикатором не лише інтелектуальної моди, але й об'єктивного стану речей у світовій системі міжнародних відносин в контексті трансформацій та боротьби за визначення політики модернізації (Кутуєв П. В., 2016).

Під час проведення дослідження ми провели аналіз бібліометричних даних системи Scopus, використовуючи розширений пошук за ключовим словом «hybrid conflict» для виявлення документів, опублікованих протягом двох періодів: перший період 2014–2018 роки та останніх 5 років з 2019 по 2023 рік. Наш фокус обмежувався сферою «Social Sciences», а також включав розгляд документів, що знаходяться у відкритому доступі (Gold Open, Hybrid Gold, Bronze, Green). В результаті пошуку ми знайшли 702 документа за другий період та 422 документа за перший період. Порівняльна інформація надана в таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл документів за I (2014–2018 рр.) та II (2019–2023 рр.) періоди

I період роки	Число документів	% документів	II період роки	Число документів	% документів
2018	129	30,6	2023	157	22,4
2017	88	20,9	2022	159	22,7
2016	78	18,5	2021	136	19,4
2015	66	15,6	2020	130	18,5
2014	61	14,5	2019	120	17,1

Як показує порівняльний аналіз, кількість публікацій на тему «hybrid conflict» зростає протягом розглянутого періоду (2014–2023). Загальна тенденція вказує на поступовий зріст кількості публікацій протягом останніх десяти років. З 2014 по 2018 рік кількість публікацій зросла з 61 до 129, що свідчить про стабільне, але значуще збільшення. З 2018 по 2023 рік спостерігається подальше зростання з 129 до 157, хоча темпи можуть зменшуватися. Прослідковується незначний спад у 2019 році (120) порівняно з 2018 (129), це може вказувати на тимчасовий спад інтересу чи вплив зовнішніх факторів.

Роки 2018, 2022 і 2023 виглядають як пікові роки з найбільшою кількістю публікацій. Зокрема, 2022 та 2023 роки мають схожу кількість документів. Кількість публікацій у 2018 році перевищує кількість публікацій за будь-яким іншим роком, що може бути пов'язано з підвищеним інтересом до теми чи збільшеним фінансуванням у цей період. Для зрозуміння змін у кількості публікацій важливо розглядати контекстні фактори, такі як події в світі, технологічні та соціальні тенденції.

Цей аналіз може служити вихідною точкою для подальшого розуміння динаміки досліджень гібридних конфліктів та можливостей для подальших досліджень.

Окрім аналізу кількості публікацій за два періоди, ми зробили аналіз розподілу за типом документи. Даний аналіз представлений в таблиці 2.

Таблиця 2

Розподіл за типом документу

Тип документу	Число документів	% документів	Тип документу	Число документів	% документів
2014–2018 роки			2019–2023 роки		
Article	270	64	Article	521	74,2
Book chapter	75	17,8	Book chapter	111	15,8
Review	25	5,9	Review	25	3,5
Book	25	5,9	Book	22	3,1
Conference paper	13	3,1	Conference paper	13	1,9
Editorial	8	1,9	Editorial	3	0,4
Conference review	4	0,94	Conference review	5	0,7
Note	2	0,5	Note	2	0,3

Ця таблиця дозволяє вам вивчити динаміку публікацій на тему «hybrid conflict» протягом останніх декількох років за типом документу в розрізі двох періодів. Основні аспекти аналізу показують такі тенденції: загалом кількість публікацій з теми «hybrid conflict» зростає від 2014 до 2023 року. Можна спостерігати збільшення кількості публікацій останнім часом, що може свідчити про актуальність теми «hybrid conflict».

Для аналізу даних, наведених у таблиці 2 ми обрали критерій Фішера ϕ^* , який дозволив нам з'ясувати, чи значущі відмінності у відсотковому співвідношенні статей з тематики гібридного конфлікту у періодах 2014–2018 та 2019–2023. За нашими розрахунками емпіричне значення критерію по модулю $\phi^*_{\text{емп}} = 3,595$; що перевищує критичне значення критерію $\phi^*_{\text{крит}} = 1,64$ для рівня значущості 0,05. Змістовно, це означає що, відмінності у відсотках статей, які ми спостерігаємо для означених періодів, значущі.

Аналіз цих таблиць може вказати на розвиток досліджень у цій галузі, а також визначити популярність та структуру публікацій відносно змін в часі.

Аналіз результатів свідчить, що число документів зросло з 120 в 2019 році до 159 в 2022 р., більш, ніж на чверть. Переважно більшість документів, 74,2%, складають саме статті.

Порівнюючи періоди з 2014 по 2018 рік та з 2019 по 2023 роки можна стверджувати про збільшення майже у два рази документів в системі Scopus за ключовими словами «hybrid conflict» з 422 до 702. Нами проаналізовано перших 25 ключових слів джерельної бази Scopus за перший і другий періоди. Розподіл документів за ключовими словами представлений у таблиці 3.

Розподіл за ключовими словами за два періоди

Ключові слова			
Розподіл документів за ключовими словами 2014–2018 роки – I період	кількість	Розподіл документів за ключовими словами 2019–2023 роки – II період	кількість
Hybrid Warfare	17	Hybrid Warfare	41
Russia	15	Ukraine	38
Political Conflict	14	Conflict	29
Peacebuilding	14	Russia	24
Conflict	14	Hybrid War	22
Ukraine	12	Human	20
Conflict Management	12	War	19
China	11	China	19
Identity	10	Governance Approach	18
Hybridity	10	Political Conflict	17
Governance Approach	10	Hybridity	17
Security	9	Social Media	16
Hybrid War	9	Peacebuilding	15
Human	9	Decision Making	15
Power	8	Article	14
Hybrid	8	Hybrid Threats	13
War	7	Security	12
Peacekeeping	7	Armed Conflict	12
Decision Making	7	Humans	11
Culture	7	Geopolitics	11
Violence	6	Female	11
Sierra Leone	6	Conflict Management	11
Legal Pluralism	6	Adult	11
Israel	6	United States	10
International Relations	6	Peacekeeping	10

З представленого аналізу можна прослідкувати відчутні зміни в кількості документів за ключовими словами, а саме: «гібридна війна», «конфлікт» та «політичний конфлікт». Таким чином проявляється значне збільшення присутності даної тематики у другому періоді (2019–2023 роки), що може свідчити про посилення уваги до цих проблем. Дані тенденції можуть вказувати на підвищений інтерес до висвітлення аспектів конфліктів і політичних суперечок, особливо в контексті «гібридної війни».

Терміни «розбудова миру» і «управління конфліктами» також залишаються значущими, хоча можливо менше актуальними у порівнянні. Також ми спостерігаємо збільшення уваги до «конфлікту», «гібридної війни», «розбудови миру» та «України» що може свідчити про поглиблення дискусій або подій, пов'язаних із військовими подіями в Україні.

Прослідковується поява нових тем: «гібридність» та «підхід до управління» стають більш значущими у другому періоді, що може вказувати на зростання інтересу до гібридних викликів та стратегій управління конфліктами. Це може слугувати індикатором необхідності розвитку комплексних стратегій відповіді на гібридні виклики.

Слід відмітити про зміни тенденції розставляння акцентів у геополітичних аспектах: зменшення уваги до «Сполучених Штатів Америки» і «Європи» та посилення уваги до «України», «Китаю» та «Росії», що свідчить про суттєві геополітичні трансформації панівного дискурсу.

Тематика досліджень за такими ключовими словами як «ідентичність», «безпека», «культура», «міжнародні зв'язки», «миротворчість» лишається сталою, але значення цих концептів може варіюватися з часом.

Для нашого дослідження актуальним буде аналіз бібліометричних даних системи Scopus з ключовими словами «hybrid conflict» за останні 5 років пов'язаних з Україною (2019–2023).

В результаті пошуку за період 2019-2023 роки ми знайшли 38 документів, що майже в три рази більше ніж за період 2014–2018 років, і нараховує 12 документів, інформація про які надана в таблиці 4, рисунку 2.

Як видно з графіку, можна констатувати, що з початком збройної агресії, а в подальшому і повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну в лютому 2022 року актуалізувало звернення до тематики гібридних конфліктів в Україні.

Таблиця 4

Розподіл документів за I (2014–2018рр.) та II (2019–2023рр.) періоди

I період роки	Число документів	% документів	II період роки	Число документів	% документів
2018	2	16,7	2023	13	34,2
2017	3	25	2022	4	10,5
2016	4	33,3	2021	5	13,2
2015	2	16,7	2020	11	28,9
2014	1	8,3	2019	5	13,2

Загальна кількість знайдених документів за період 2019–2023 років складає 38, що є майже втричі більше, ніж за попередній період 2014–2018 років, який нараховував 12 документів (див. рисунок 1).

Виявлено зростання інтересу до теми «hybrid conflict» пов'язаної з Україною, що може вказувати на актуальність та значущість даної проблематики у науковому середовищі протягом останніх п'яти років.

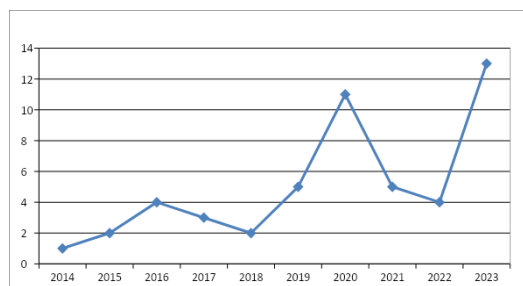

Рис. 1. Розподіл документів по роках з ключовим словом «hybrid conflict» в контексті України

Висновки з дослідження. Аналіз дослідження публікацій про гібридні конфлікти, зокрема на прикладі бібліометричних даних системи Scopus дозволяє зробити такі висновки. У дослідженнях із питань конфліктів доцільно об'єднувати якісні та кількісні методи, оцінюючи їхні переваги та обмеження у кожному конкретному випадку (Панченко Л. Ф., 2018). Отже в своєму дослідженні гібридних конфліктів ми застосували кількісно-якісний метод дослідження – контент-аналіз, а також статистичний метод відмінностей (критерій Фішера), також застосована візуалізація наукового ландшафту.

Аналізуючи отримані результати, можна зазначити значний інтерес науковців до теми гібридних конфліктів, який виявляється у великій кількості публікацій за останні роки.

Важливо визначити, що гібридні конфлікти є актуальними проблемами не лише для України, а й для інших країн світу. Під час вивчення таких конфліктів необхідно враховувати соціальні, політичні та військові аспекти, що визначатимуть ефективні стратегії управління кризовими ситуаціями.

З огляду на виявлені прогалини у наукових дослідженнях, ми плануємо продовжити зосереджуватися на розширенні та глибокому аналізі концепцій гібридних конфліктів. Додатково важливо включити перспективи не тільки відновлення миру в зазначених конфліктах, але й запобігання виникненню подібних ситуацій у майбутньому.

Щоб забезпечити більш глибоке розкриття теми, слід також враховувати дослідження національних та міжнародних експертів, залучаючи їх до обговорень та обміну думками. Такий підхід сприятиме формуванню комплексного розуміння гібридних конфліктів та розробці науково обґрунтованих стратегій їхнього врегулювання.

Проблематика гібридних конфліктів наразі потребує подальшого розроблення нових теорій для їхнього осягнення та вироблення практичних підходів для розв'язання / врегулювання такого типу конфліктів. Реалізація цього завдання сприятиме генеруванню нових інсайтів щодо напрямів та темпів динаміки модерну, а також виробленню дієвої політики модернізації України.

Melnyk L. Main methods of studying hybrid conflicts (using the bibliometric data of the Scopus system)

In this article, the main focus is on the disclosure of the main methods of researching hybrid conflicts, in particular on the example of bibliometric data of the Scopus system using the quantitative and qualitative method of research – content analysis. In modern scientific discourse, the term “hybrid conflict” is considered as contradictions between state and non-state, as well as terrorist groups, unfortunately, therefore, the challenges facing Ukraine have not received a thorough scientific study.

To verify our statements, we used the method of bibliometric analysis using the Scopus system, indicating the insufficiency of in-depth research on the essence and features of hybrid conflicts in the scientific literature. The analysis shows a significant number of documents, which emphasizes the relevance of the topic.

The paper analyzes the frequency of use of the term “hybrid conflicts” using content analysis and highlighting its features. The authors also point out the lack of a well-established definition and reflection of the term in international legal documents, which allows taking into account the aspects of modernization in understanding and researching this topic.

Key words: hybrid conflict, hybrid war, socio-political conflict, Ukraine, bibliometric analysis, content analysis, global conflicts, international relations, modern challenges, modernity, modernization.

Література:

1. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / пер. з нім. О. Погорілий. Київ: Основи, 1998. 534 с.
2. Єнін М., Мельниченко А., Мельник Л. Гібридна війна як різновид соціально-політичних конфліктів: сутність, технології, домінуючі дискурси. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2019. № 25. С. 104–115.
3. Кутуєв П. Трансформації модерну: інституції, ідеї, ідеології: монографія. Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2016. 516 с.
4. Панченко Л.Ф. До питання використання кількісних методів у дослідженнях конфліктів. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць. Київ, № 3 (39). С. 21–27.
5. Федорченко-Кутуєв Павло Володимирович, Мельник Любов Іванівна, Держава та демократія: конфліктні реалії модерну: XI Міжнародна науково-практична конференція «Конфлікти, війни та соціальні трансформації епохи модерну: теорія, історія, сьогодення» (12–13 червня 2023 р., м. Київ) – Київ.

6. П. В. Федорченко-Кутуєв, Л. І. Мельник. Роль технологій у глобальній політиці модерну. *Трансформація українського суспільства в цифрову еру*: Матеріали II всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 23 березня 2023 р.) – Одеса : Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», 2023. – С. 39–42.
7. Georgi Derluguian, A Small World War. URL: <https://newleftreview.org/issues/ii128/articles/georgi-derluguian-a-small-world-war>
8. Galeotti M. Hybrid War as a War on Governance // Small Wars Journal. – 2015. – August 19. URL: <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/hybrid-war-as-a-war-on-governance>
9. Hoffman, Frank (2007). Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars (PDF). Arlington, Virginia: Potomac Institute for Policy Studies.
10. Von Clausewitz, Carl (1989). Howard, Michael; Paret, Peter (eds.). On War. Princeton, NJ: Princeton University Press. p. 593.
11. Nyagudi, Nyagudi (31 March 2022). "Election Shenanigans Kenya Hybrid Warfare". Figshare. Retrieved 31 March 2022.
12. Stowell, Joshua. "What is Hybrid Warfare?". Global Security Review. Retrieved 26 July 2018.
13. Jacobs, A., Lasconjarias, G. (2015). NATO's Hybrid Flanks: Handling Unconventional Warfare in the South and the East: Research Paper. Rome: Research Division – NATO Defense College. URL: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/sede/dv/sede011015resarchpapernato_/sede011015resarchpapernato_en.pdf
14. Van Eck, N.J., Waltman, L. (2022). VOSviewer Manual. 24 January 2022.
15. Kaplan F. Book Review: 'On Wars,' by Michael Mann – The New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/2023/08/06/books/review/on-wars-michael-mann.html>
16. Hybrid Conflict. Neither war, nor peace. Bianca Torossian, Lucas Fagliano and Tara Görder. Strategic Monitor 2019–2020. URL: <http://www.clingendael.org/pub/2019/strategic-monitor-2019-2020/hybrid-conflict/>.
17. "Hybrid Threats – Hybrid CoE". Hybrid CoE. Retrieved 2018-01-31. URL: <https://www.hybridcoe.fi/hybrid-threats/>
18. Nicholls D. "The Iran crisis will show Russia and China the West still has no answer for 'hybrid warfare'". The Daily Telegraph. 13 July 2019. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2019/07/13/iran-crisis-will-show-russia-china-west-still-has-no-answer/>
19. Hanif Ghaffari "The necessity of "effective reaction" against U.S. hybrid war». Tehran Times. 22 June 2019. URL: <https://www.tehrantimes.com/news/437255/The-necessity-of-effective-reaction-against-U-S-hybrid-war>
20. Doctrine for the Armed Forces of the United States. URL: <https://fas.org/irp/doddir/dod/jp1.pdf>

References:

1. Weber, M. (1998). Sotsiologiya. Zagalnoistorychni analizy. Polityka. (O. Pogorilyi, Trans.). Kyiv: Osnovy.
2. Yenin, M., Melnichenko, A., & Melnyk, L. (2019). Hybrydna viyna yak riznovyd sotsial'no-politychnykh konfliktiv: sutnist', tekhnolohiyi, domiuyuchi dyskursy. Aktual'ni problemy filosofiyi ta sotsiolohiyi, 25, 104–115.
3. Kutuyev, P. (2016). Transformatsiyi modernu: instytutsiyi, ideyi, ideolohiyi: monohrafiya. Kherson: Vyd. dim "Helvetyka".
4. Panchenko, L.F. (№ 3(39)). Do pytannya vykorystannya kil'kisnykh metodiv u doslidzhennyakh konfliktiv. Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivs'kyi politekhnichnyy instytut". Politolohiya. Sotsiolohiya. Pravo, 21–27.
5. Fedorchenko-Kutuyev, P. V., Melnyk, L. I. (2023). Derzhava ta demokratiya: konfliktni realiyi modernu. U XI Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya "Konflikty, viyny ta sotsial'ni transformatsiyi epokhy modernu: teoriya, istoriya, sohodennya" (12–13 chervnya 2023 r., m. Kyiv). Kyiv.
6. Fedorchenko-Kutuyev, P. V., & Melnyk, L. I. (2023). Rol tekhnolohiy u hlobal'niy politytsi modernu. U Transformatsiya ukraiyins'koho suspil'stva v tsyfrovu eru: Materialy II vseukraiyins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (m. Odesa, 23 bereznya 2023 r.). Odesa: Nats. un-t "Odes. yuryd. akad.", 39–42.
7. Derluguian, G. (n.d.). A Small World War. New Left Review. Retrieved from <https://newleftreview.org/issues/ii128/articles/georgi-derluguian-a-small-world-war>
8. Galeotti, M. (2015). Hybrid War as a War on Governance. Small Wars Journal. URL: <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/hybrid-war-as-a-war-on-governance>
9. Hoffman, F. (2007). Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies.
10. Von Clausewitz, C. (1989). On War (M. Howard & P. Paret, Eds.). Princeton, NJ: Princeton University Press.
11. Nyagudi, N. (2022, March 31). Election Shenanigans Kenya Hybrid Warfare. Figshare. Retrieved March 31, 2022.
12. Stowell, J. (2018.). What is Hybrid Warfare? Global Security Review. Retrieved July 26, 2018.
13. Jacobs, A., & Lasconjarias, G. (2015). NATO's Hybrid Flanks: Handling Unconventional Warfare in the South and the East. Rome: Research Division – NATO Defense College. URL: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/sede/dv/sede011015resarchpapernato_/sede011015resarchpapernato_en.pdf
14. Van Eck, N.J., & Waltman, L. (2022). VOSviewer Manual. [Date].
15. Kaplan F. (2023, August 6). Book Review: 'On Wars,' by Michael Mann. The New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/2023/08/06/books/review/on-wars-michael-mann.html>
16. Torossian, B., Fagliano, L., & Görder, T. (2019–2020). Hybrid Conflict. Neither War, Nor Peace. Strategic Monitor. URL: <https://www.clingendael.org/pub/2019/strategic-monitor-2019-2020/hybrid-conflict/>.
17. Hybrid CoE. (2018). Hybrid Threats – Hybrid CoE. Retrieved January 31, 2018, URL: <https://www.hybridcoe.fi/hybrid-threats/>
18. Nicholls D. (2019, July 13). The Iran crisis will show Russia and China the West still has no answer for "hybrid warfare". The Daily Telegraph. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2019/07/13/iran-crisis-will-show-russia-china-west-still-has-no-answer/>
19. Ghaffari H. (2019, June 22). The necessity of "effective reaction" against U.S. hybrid war. Tehran Times. URL: <https://www.tehrantimes.com/news/437255/The-necessity-of-effective-reaction-against-U-S-hybrid-war>
20. Doctrine for the Armed Forces of the United States. URL: <https://fas.org/irp/doddir/dod/jp1.pdf>

Стаття надійшла до редакції 06.06.2023

Стаття рекомендована до друку 13.06.2023

УНІВЕРСИТЕТ У МІСЬКІЙ КУЛЬТУРНІЙ СПАДЩИНІ ДО, ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Хижняк Л. М.,

доктор соціологічних наук, професор,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ORCID ID: 0000-0003-4966-3203

l.khyzhniak@karazin.ua

Стаття присвячена визначенню різнопланової діяльності університету як культурного хабу на рівні міста в різних ситуаціях, у т.ч. кризових (війни). Авторкою окреслено основні проблеми участі університету в міській культурі в процесі її вивчення, збереження і використання. На основі застосування компаративного методу розкрито роль університету у розвитку та збереженні культурної спадщини протягом трьох періодів – до, під час війни та післявоєнний період (передбачення). Використано такі критерії порівняння цих періодів: мета участі, методи, розробка та реалізація культурної політики; розробка та реалізація державно-приватного та державно-громадського партнерства у сфері культури, напрямки роботи по збереженню культурної спадщини; культурна активність в комунікативному просторі; ступінь використання комунікаційних платформ; ступінь участі у розвитку та збереженні культурної спадщини, у т.ч. міської; ступінь міжнародної культурної активності. В умовах глобалізації й постмодерних суспільних перетворень самокерованість і самобутність міського культурного простору стають недостатньо реалізованими. До того ж російсько-українська війна призвела до глибоких трансформацій як світового, так і національних культурних просторів. Тому питання захисту культурної спадщини в Україні активно підтримується міжнародною спільнотою ресурсно, законодавчо, організаційно. І університет своєю просвітницькою діяльністю всіляко цьому сприяє. Зроблено висновок про наступність мети, заходів, напрямків діяльності університету щодо вивчення, збереження й використання міської культурної спадщини на різних етапах. Тому культурні активності університету доцільно й надалі розглядати в трьох періодах – до, під час війни і післявоєнний період. Усталений суспільний розвиток має культурну складову і можливий в умовах миру, вирішення гуманітарних питань і протидії гібридній агресії як частини інформаційної війни.

Ключові слова: університет як культурний хаб, культурна спадщина, міська культурна спадщина, партнерство у сфері культури, соціальні комунікації, комунікативний простір міста.

Постановка проблеми. Міська культурна спадщина розвивається університетом як до, так і під час війни та в умовах післявоєнного культурного відродження й подальшого розвитку у відповідь на глобальні і локальні суспільні виклики. Визначимо основні фактори актуалізації цієї проблеми.

По-перше, без культурної спадщини народи України втрачають зв'язок з минулим і, поколіннями, які зберігали і творили українську культури протягом віків, усвідомлюючи свої культурні інтереси, культурні надбання. Це актуалізовано для молодих незалежних держав, історію яких переписували ті країни, під владою яких вони знаходилися. Оскільки культура є складовою історичного поступу людства в цілому та окремих спільнот (територіальних, етнічних тощо), то лише отримавши незалежність, ці спільноти переглядають історично підтвержене фактами своє минуле і культурні надбання своїх пращурів.

По-друге, участь різних груп у розвитку та захисті культурної спадщини здатна консолідувати соціальні спільноти, у тому числі міську, й мобілізувати їх на спільну участь у досягненні соціально значимих цілей, серед яких національна і міська культурна спадщина. Під час криз нагальним завданням влади й громадянського суспільства є досягнення органічної цілісності міської культури, колективної ментальної запрограмованості, що базується на системі демократичних загальнолюдських гуманних цінностей (глибинний пласт культури), має відповідні ритуали, символіку й героїчний ряд, які поділяє більшість мешканців.

По-третє, завдяки культурній спадщині спільноти, у тому числі міська, здатні презентувати себе навколишньому світу. Для України це особливо значимо в умовах, коли вона перебуває на шляху

входження до європейського економічного, політичного та культурного просторів. І цей стратегічний європейський вибір зовнішньополітичного курсу під час російської агресії підтримується громадянами. Так, за даними соціологічного дослідження «Динаміка зовнішньо-політичних настроїв населення», проведеного в Україні групою «Рейтинг» 1-2 жовтня 2022 р. (опитано 2000 респондентів методом телефонного інтерв'ю в усіх областях України, крім тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу, вибірка репрезентативна за віком, статтю і типом поселення), 86% опитаних (на Заході – 92%) висловилися за вступ України до Європейського союзу і 83% (на Заході – 90%) – до НАТО (Динаміка зовнішньо-політичних настроїв населення, 2022).

Зазначимо, що захист культурної спадщини під час війни базується на таких основних моментах, а саме: по-перше, це зафіксовано у міжнародному праві (наприклад, Гаазька конвенція 1954 року наполегливо закликає держави-учасниці утримуватися від нападів на культурні об'єкти та сховища колекцій); по-друге, міжнародне співтовариство виказує нетерпимість і готовність реєструвати напади на культурні об'єкти та притягувати винних до відповідальності в міжнародних судах; по-третє, науковцями узагальнено досвід збереження культурної спадщини під час військових конфліктів у Сирії, Іраку та Афганістані, який можна використовувати під час інших воєн, враховуючи конкретну ситуацію (військову, гуманітарну тощо). Зрештою, участь міжнародної спільноти (міжнародних інституцій, волонтерів, колективних та індивідуальних донорів), як правило спрямована переважно на стабілізацію культурних об'єктів і пошук механізмів, інструментів (економічних, політичних) для того, щоб врятувати пошкоджені колекції шляхом їх релокації (якщо це можливо) чи захисту, спираючись на місцеві умови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заслужують на увагу такі п'ять підходів до організації збереження культурної спадщини за міжнародної підтримки (Браян І. Деніелс, 2022). Розглянемо їх під кутом зору теми статті.

Перший базується на тому, щоб а) діяти максимально швидко, організовано й оперативно з огляду на перебіг військових дій; б) фіксувати й враховувати нові потреби культурних осередків; в) визначити нові місцеві мережі, які здатні до таких дій, як підтримка фахівців у сфері культурної спадщини; інтеграція місцевих волонтерів та координація їх діяльності з міжнародними інституціями (благодійними фондами, волонтерськими організаціями), а також з владою (насамперед з військово-цивільною адміністрацією на території, де розташовані культурні об'єкти).

Другий підхід передбачає визначення фінансової потреби у допомозі (поточної під час війни і довгострокової в період відновлення) для культурних закладів та залучення експертів, які їх підтримують. Соціальним механізмом реалізації цього підходу стає міжнародне державно-приватне й державно-громадянське партнерство в роботі по зборі ресурсів, їх розподілі згідно національних пріоритетів та реальних потреб установ культури.

Третій підхід орієнтує на довгостроковість роботи щодо захисту культурних об'єктів або стабілізації культурних колекцій, оскільки передбачити перебіг військових дій і терміни та результат війни, як правило, проблематично як політикам, так і експертам. Разом з тим підтримка тимчасового переміщення культурних цінностей дозволяє зменшити ризики їх пошкодження або навіть втрати і зберегти професіоналізм працівників культурних осередків.

Четвертий підхід спрямований на захист творів мистецтва, культурних цінностей загалом, які належать державі та громадянам, від експропріації, розкрадання, незаконного переміщення з тимчасово окупованих територій. До цього процесу залучаються державні й міжнародні правоохоронні органи, самі музейні та інші культурні установи (зокрема, освітні) та учасники ринку культурних продуктів.

П'ятий підхід зосереджується на захисті прав людини, зокрема захисті працівників культури, які не тільки покликані охороняти культурну спадщину, а намагаються надавати культурні послуги в кризових ситуаціях. Комунікативне багатство надало у розпорядження сучасної людини різноманітні форми, види комунікації і можливості використання новітніх комунікаційних технологій в культурних практиках. У сучасному світі застосування як окремими індивідами, групами інтернету та соціальних мереж розширило доступ до оцифрованих культурних об'єктів у віртуальному світі. Останній екстериторіальний, доступ до представленої в ньому культурної спадщини обмежується лише фізичним доступом користувачів до мережі та їх здатністю працювати в культурному просторі інтернету, а також можливістю працівників сфери культури працювати і реальному, віртуальному і змішаному комунікативному культурному просторі.

Захист культурної спадщини в Україні активно підтримується міжнародною спільнотою (так, деякі об'єкти історико-культурної спадщини включені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО). Однак під час війни шкода культурній спадщині (часто непоправна) відбувається на тимчасово окупованих ворогом територіях внаслідок варварства окупантів на тлі втрати державою контролю за перебігом подій (в т.ч. в культурній сфері) на таких територіях. Звернення до міжнародних інституцій,

як правило, не дає очікуваних результатів. Україна стикається з цією проблемою ще з часів окупації Криму та частини Донеччини й Луганщини (Бакальчук, 2019, с. 46–52).

Ми погоджуємося з висновком О. Валевського щодо ролі культури у війні: «...можливості культури у справі запобігання та розв'язання конфліктів є обмеженими. Відтак пріоритетні функції належать передусім національним державам та міжнародним організаціям. Водночас у подоланні конфліктів недоцільно нехтувати потенціалом гуманітарних засобів взагалі та культури зокрема» (Валевський, 2018, с. 3). Цей підхід видається виправданим, оскільки все більше науковців вважають, що «... в основі найбільш принципових і безкомпромісних протистоянь сучасності лежать насамперед і в основному культурно-цивілізаційні розбіжності» (Самчук, 2019, с. 66). В. Гриневич зроблено такі узагальнення наслідків деколонізації України за роки незалежності: «звільнення українців від нав'язаного імперією образу другорядності і меншовартості, очищення української культури, мови та історії від накиннутих чужородними ідеологічними і політичними впливами та концептами. Відповідно, формування нової української ідентичності має ґрунтуватися на культурі, мові, історії, традиціях і т. ін. титульної нації і водночас на європейських цінностях демократії та громадянського суспільства» (Гриневич, 2019, с. 505).

Минуле, сьогодення й майбутнє перетинаються в розвитку культурного простору. О. Гриценко, проаналізувавши формування культурного простору України від часів Київської Русі до періоду незалежності України, виділив три сценарії подальшої його трансформації з усіма їх перевагами, вадами та можливостями втілення, а саме: «патріотичний ідеал», «європейський ідеал», «ватний ідеал» (Гриценко, 2019). Однак ці сценарії виявляються утопічними, адже російсько-українська війна вимагає нових підходів до осмислення культурного простору України як країни-переможця з європейським сьогоденням і майбутнім та, зокрема, міського культурного простору як частини національного. Саме тому зростає роль сучасного університету в теоретико-методологічному обґрунтуванні нового культурного простору України (у т.ч. міському культурному просторі) і в науковому супроводі його формування. В. Бакіров на прикладі Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна показав «прагнення сучасного університету бути не тільки центром пізнання і професійної освіти, але й центром активних творчих культурних практик» (Бакіров, 2021, с. 7).

Мета статті – розкрити трансформацію ролі університету в міській культурі і культурній спадщині до, під час війни та післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на досить плідну ідею Н. Чорної проблематизувати культурну спадщину через її вивчення, збереження та використання (Чорна, 2021), вивчення ролі університету в цій царині проведемо через відповідну тріаду участі університету в збереженні й розвитку міської культурної спадщини, до якою входять процеси її вивчення, збереження і використання (рис. 1). Така тріада дозволяє визначити проблемні поля в багатогранній і різноспрямованій культурній активності університету (особливо під час війни).

Рис. 1. Тріада участі університету в збереженні й розвитку міської культурної спадщини

На етапі вивчення культурної спадщини виникає теоретико-методологічна проблема, пов'язана з визначенням міської культури і міської культурної спадщини. У сучасному світі відбулося неоднозначне поєднання глобалізації, комунікації та культури (Бистрицький, Пролєєв, Зимовець, 2020). Складну взаємодію глобального і локального дещо спростила поширена формула «глобальне – локальне – локальне», однак розуміння міської культури залишається термінологічно невизначеним. Міська культура – це система, до якої входять різноманітні елементи, поєднані топографічною ознакою й історією життєдіяльності мешканців. Це одночасно комплекс цінностей; тип інформаційного процесу, соціальна інформація про місто, яка зберігається, накопичується та поширюється за допомогою відповідних знакових систем; має смислові й ментальні характеристики (відображає соціальний характер мешканців міста); в ній представлена історична еволюція розвитку міста через культурні норми, цінності, традиції, звичаї, культурні надбання. При цьому в міському культурному просторі

взаємодіють (іноді навіть конфліктно) різні культурні форми (субкультури, контркультури, масова культура та ін.).

Основні види підтримки університетом міської культури: інформування про перебіг культурних подій в місті через інтернет-комунікації і соціальні мережі; допомога армії, ЗСУ (фінансова, матеріальна, духовна); вшанування героїв війни в самому університеті і в міському публічному просторі; участь в подоланні культурної агресії в умовах гібридної війни; оперативне реагування на інформаційні операції гібридної війни; проведення моніторингу стану міської культури, її об'єктів та оперативне поширення в комунікативному просторі його результатів; організація мистецьких і різних культурних заходів в університеті і в міському публічному просторі, участь в аналогічних міських заходах та ін. Продовжується процес декомунізації, який мав завершитися в Україні до 2015 р., а в умовах російської воєнної агресії актуальною стає дерусифікація культурного простору. Університети залучаються до наукових досліджень з вивчення та фіксації культурної пам'ятки, обґрунтування внесення важливих з точки зору національного культурного розвитку об'єктів і предметів історико-культурної спадщини до державних реєстрів та дотримання процедури позбавлення цього статусу.

Виділені етапи вивчення, збереження та використання культурної спадщини мають обмеження. Під час війни вони передусім пов'язані з доступом до об'єктів культури, їх працівників та користувачів їх послуг на тимчасово окупованих територіях та в місцях активних військових дій. Особливо це стосується вивчення громадської думки та поведінкових характеристик громадян щодо їхніх культурних потреб та їх задоволення. Звичайно, ці потреби під час війни частково задовольняють митці, волонтери, діяльність науковців з використанням можливостей інтернет-комунікацій і соціальних мереж. Так, поширеними стають он-лайн опитування (експертні й навіть масові), що проводяться окремими соціологами й соціологічними групами. Однак методи он-лайн досліджень потребують ґрунтовної розробки, апробації й удосконалення.

Соціальна відповідальність університету в умовах гібридної війни проявляється в протидії гібридній агресії. Серед основних напрямків гібридних конфліктів О. Курбан виділяє культурний, «... представлений гуманітарною агресією, спрямованою на знищення національної спадщини (архітектури, артефактів), прямими чи опосередкованими діями, спрямованими на обмеження мови титульної нації, негативізацію національної культури та традицій, нав'язування чужої масової культури (кіно, література, театр, образотворче мистецтво тощо), а також негативізація моральних авторитетів нації (культура, мистецтво, наука). Головна мета атак – показати неспроможність нації, відсутність історичного минулого та перспектив на майбутнє» (Курбан, 2018, с. 109). Долає гібридну агресію університет через використання державної мови в освітньо-науковій діяльності; вивчення особливостей та поширення в освітньо-науковому й публічному просторах національної культури і традицій; протидію негативному впливу чужої за ціннісними підвалинами масової культури; розробку критеріїв ідентифікації та визначення за ними моральних авторитетів нації в минулому і в сьогоденні з одночасною їх популяризацією в комунікативному просторі (реальному, віртуальному, змішаному); дослідження і збереження історичної пам'яті та формування історичної свідомості. Культура відноситься до м'якої сили в соціальних взаємодіях на міжнародній арені, однак вона потерпає під час гібридної агресії й потребує захисту.

Україна як сторона «Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року», має підготувати ще в мирний час охорону культурних цінностей, розташованих на власній території, від можливих наслідків збройного конфлікту, вживаючи низку основних заходів, серед яких: «систематизація інформації про культурні цінності, включаючи мінімальну інформацію про кожну культурну цінність, що дозволяє однозначно її ідентифікувати, з обов'язковим фотографуванням і дублюванням інформації на надійних різних засобах зберігання; заходи протипожежної безпеки в закладах культури, що зберігають культурні цінності; заходи захисту від викрадення, знищення чи пошкодження культурних цінностей; підготовлення планів і забезпечення допоміжними матеріалами (захисні плівки, бокси, возики, мотузки, захисний одяг персоналу, драбини, тощо), необхідними для екстреної евакуації культурних цінностей першої черги (найцінніших) у разі виникнення пожежі чи інших загроз знищення чи пошкодження культурних цінностей; проведення періодичних навчальних тренувань з питань захисту культурних цінностей для працівників закладів культури, у тому числі з евакуації культурних цінностей; ... облаштування захисних споруд та інших засобів захисту закладів культури, що зберігають культурні цінності» (Про діяльність закладів культури, 2022).

Також важливим напрямком активності університету питанні включення до партнерських взаємодій в питанні культурної спадщини є участь у міському русі зі збереження історичних пам'яток. Л. Федорова та А. Рябчук виділяють такі типи активності активістів(-ок) за збереження історичних пам'яток, які не втратили свого значення також у воєнний час: культурно-мистецька, робота з громадськістю, медійно-просвітницька, політична та ін. Кожному з цих типів активності притаманні відповідні види діяльності, які також важливі в умовах війни. При цьому якісне збереження автентичного вигляду історичної спадщини відбувається «за рахунок 1) сприяння появі та розвитку міських і національних програм із захисту історичної спадщини; 2) формування суспільного запиту збереження

історичних пам'яток; 3) формування відчуття відповідальності у місцевих жителів за міський простір, у якому вони проживають» (Федорова, Рябчук, 2021, с. 66).

Для узагальнення теоретичних напрацювань науковців щодо ролі університету в розвитку міської культури ми застосували компаративний метод, що дозволило схарактеризувати активності університету на умовно виділених трьох етапах: до, під час війни і післявоєнний період. Порівняння проведено за такими критеріями, які, звичайно, не є вичерпаними, а саме: мета участі, методи, розробка та реалізація культурної політики; розробка та реалізація державно-приватного та державно-громадського партнерства у сфері культури, напрямки роботи по збереженню культурної спадщини; культурна активність в комунікативному просторі; ступінь використання комунікаційних платформ; ступінь участі у розвитку та збереженні культурної спадщини, у т.ч. міської; ступінь міжнародної культурної активності (таблиця 1).

Таблиця 1

Університет у розвитку та збереженні культурної спадщини до, під час війни та післявоєнний період*

Критерії порівняння	Університет у міській культурній спадщині ...		
	До війни	Під час війни	У післявоєнний період (прогноз)
1. Мета участі	популяризація культурної спадщини	популяризація, переосмислення та захист культурної спадщини;	розвиток і популяризація культурної спадщини у світі
2. Методи	наукові; описові; пропагандистські; участь в архівуванні культурних продуктів	наукові; описові; участь в архівуванні культурних продуктів	наукові; описові; участь в архівуванні культурних продуктів; комунікативні технології (PR, лобювання, спічрайтинг)
3. Розробка та реалізація культурної політики	науковий супровід культурної політики	науковий супровід культурної політики в кризових умовах та під час військових дій	культурно-освітня робота з урахування завдань післявоєнної розбудови міста; науковий супровід культурної політики у культурній розбудові
4. Розробка та реалізація державно-приватного та державно-громадського партнерства у сфері культури	науковий супровід різних видів партнерств у сфері культури	науковий супровід державно-приватного та державно-громадського партнерства у сфері культури	науковий супровід державно-приватного та державно-громадського партнерства у сфері культури
5. Напрямок роботи по збереженню культурної спадщини	освітня та наукова діяльність, розвиток культурних осередків самого університету (культурні центри, музеї); участь у культурних заходах міста, у т.ч. міжнародних	освітня діяльність офлайн і онлайн; волонтерство у т.ч. міжнародне; просвітництво; акції в університеті із залученням культурних діячів; участь університетської спільноти в міських культурних заходах	освітньо-наукова діяльність; участь університетської спільноти в міських культурних заходах; розробка та участь у впровадженні креативних культурних індустрій
6. Культурна активність в комунікативному просторі	активність в засобах масової інформації (радіо, телебачення, друкована продукція наукового та публіцистичного характеру; в соціальних мережах	активність в засобах масової інформації, у тому числі міжнародних; у соціальних мережах (у т.ч. блогосфера)	розвиток культурних осередків в університеті (музеї, галереї, виставки тощо); участь у розвитку креативних культурних індустрій
7. Ступінь використання комунікаційних платформ	середній	високий	високий
8. Ступінь участі у розвитку та збереженні культурної спадщини	високий	високий	високий
9. Ступінь міжнародної культурної активності	середній і вище середнього	високий, дуже високий	високий

* Розроблено авторкою

Представлені в таблиці узагальнення свідчать про наступність мети, заходів, напрямків діяльності університету щодо вивчення, збереження й використання міської культурної спадщини. Усталений суспільний розвиток має культурну складову і можливий в умовах миру, вирішення гуманітарних питань і протидії гібридній агресії як частини інформаційної війни. Оскільки «для визначення стану війни та стану миру наразі не існує простих процедур» (Яворська, 2019, с. 115), є небезпека заморожених конфліктів, міська культура в Україні буде в небезпеці до часу перемоги й міжнародних гарантій безпечного існування й розвитку українських міст. Тому доцільно культурні активності університету й надалі розглядати в трьох періодах – до, під час війни і післявоєнний період. Затребуваною на всіх періодах є участь університету у «... розвитку креативних індустрій та маркетизації культури, що забезпечує взаємодію споживач – митець – ідея – культурно-креативний простір» (Плецан, 2022, с. 199). Крім того, серед позитивних перспектив розвитку освіти в сучасній Україні має бути «підсилення національної, культурної, громадянської складової навчальних програм з метою формування української ідентичності» (Марусяк, 2022, с. 138).

Висновки. Культурно-креативним простором в сучасному світі стають соціально-економічно й культурно розвинені міста, до числа яких будуть приєднуватися й українські, в т.ч. за підтримки університетів. Сучасні університети стоять перед необхідністю включення до системи державно-приватного, державно-громадського партнерства в реалізації збереження й розвитку міської культурної спадщини.

Перспективи подальших досліджень. Варто звернути увагу на те, що сучасний університет в Україні під час російсько-української війни доцільно розглядати в трьох сюжетах і наративах, а саме: Університет на війні, Університет для перемоги у війні, Університет про війну. Це може стати перспективним напрямком міждисциплінарних досліджень.

Khyzhniak L. University in the city's cultural heritage before, during and after the war

The article is devoted to defining the multifaceted activities of the university as a cultural hub at the city level in various situations, including crisis (war). The author outlines the main problems of the university's participation in urban culture in its study, preservation, and use. Based on the comparative method's application, the university's role in the development and preservation of cultural heritage during three periods - before, during the war, and after the war (prediction)- is revealed. The following criteria were used to compare these periods: the purpose of participation, methods, development, and implementation of cultural policy; development and implementation of public-private and public-public partnership in the field of culture, areas of work on preservation of cultural heritage; cultural activity in the communicative space; degree of use of communication platforms; the degree of participation in the development and preservation of cultural heritage, including city; degree of international cultural activity. In the conditions of globalization and postmodern social transformations, the self-governance and originality of the urban cultural space need to be more realized. In addition, the Russian-Ukrainian war led to profound transformations of both world and national cultural spaces. Therefore, the issue of cultural heritage protection in Ukraine is actively supported by the international community in terms of resources, legislation, and organization. And the university contributes to this in every possible way with its educational activities. A conclusion was made about the continuity of the university's goals, activities, and directions for studying, preserving, and using the city's cultural heritage at different stages. Therefore, it is expedient to consider the university's cultural activities in three periods - before, during the war, and after the war. Established social development has a cultural component and is possible in conditions of peace, resolution of humanitarian issues, and countering hybrid aggression as part of information warfare.

Key words: the university as a cultural hub, cultural heritage, urban cultural heritage, partnership in the field of culture, social communications, communicative space of the city.

Література:

1. Бакальчук В. О. Збереження та охорона культурної спадщини в Криму: актуальні виклики та проблеми. *Стратегічні пріоритети*, № 50(2), 2019, с. 46–52.
2. Бакіров В. Університетські культурні практики: проблеми евалюації. *Український соціологічний журнал*. Вип. 24. Березень 2021. С. 7–13.
3. Бистрицький Є., Пролеєв С., Зимовець Р. *Комунікація і культура в глобальному світі*. Київ: Дух і Літера, 2020. 416 с.
4. Браун І. Деніелс. Як ми можемо захистити культурну спадщину в Україні? П'ять основних кроків для міжнародної спільноти. 2022. <https://www.justsecurity.org/81226/how-can-we-protect-cultural-heritage-in-ukraine-five-key-steps-for-the-intl-community-ua/>

5. Валеvський О. Л. Завдання культурної політики у відновленні та розбудові миру на Сході України. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 48(3-4). С. 137–146.
6. Гриневич В. А. Подолання тоталітаризму і постколоніалізму: трансформації культури та ідеології сучасної України // *Зміна цивілізаційної парадигми розвитку України: теоретико-методологічний аналіз*. Київ, 2019. С. 387–513.
7. Гриценко О. Культурний простір і національна культура: теоретичне осмислення та практичне формування: монографія / Олександр Гриценко. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2019. 256 с.
8. Динаміка зовнішньо-політичних настроїв населення. 1–2 жовтня 2022 року. Соціологічна група «Рейтинг». file:///C:/Users/okhyz/Downloads/RG_UA_International_2000_102022_press.pdf (дата звернення: 10.15.2023).
9. Костенко Н. В., Скокова Л. Г., Наумова М. Ю. Зміщення культурних та інформаційно-комунікативних порядків в умовах пандемії COVID-19. *Український соціум*. № 2(77). 2021. С. 40–58.
10. Курбан О. В. Теоретико-методологічні основи сучасних гібридних конфліктів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціальні комунікації»*. № 13. 2018. С. 105–113.
11. Марусяк Т. С. Освіта в Україні в умовах війни: стан та перспективи. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2022. № 3, 2022. С. 134–140.
12. Плецан Х. В. Фестивалі як драйвери розвитку креативних індустрій: історико-культурологічний підхід. *Питання культурології*. № 39. 2022. С. 194–209.
13. Про діяльність закладів культури під час війни говорили на інформаційній сесії U-LEAD. 2022. <https://decentralization.gov.ua/news/14907>
14. Самчук З. Ф. Новітня цивілізаційна парадигма розвитку України у дзеркалі причинно-наслідкових зв'язків // *Зміна цивілізаційної парадигми розвитку України: теоретико-методологічний аналіз*. Київ, 2019. С. 62–129.
15. Федорова Л. С., Рябчук А. М. Мета, перешкоди і напрями діяльності активістів та активісток зі збереження історичних пам'яток українських міст. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*. Том 4. 2021. С. 60–72.
16. Чорна Н. Культурна спадщина України: проблеми вивчення, збереження та використання. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. № 36. 2021. С. 67–74.
17. Яворська Г. М. Війна і мир у сучасних парадигмах безпекових досліджень. *Стратегічні пріоритети*. № 49 (1). 2019. С. 110–116.
18. Atamaniuk Z. The philosophical and methodological basis of analysis of the science of philosophy of education // *SENSE Comprehension of the formation of the world in different philosophical approaches*. Lviv-Torum : Liha-Pres, 2019. P. 1–24.

References:

1. Bakalchuk V. O. (2019) Zberezhennia ta okhorona kulturnoi spadshchyny v Krymu: aktualni vyklyky ta problem [Preservation and protection of cultural heritage in Crimea: current challenges and problems]. *Stratehichni priorytety*. № 50 (2). S. 46–52. [in Ukrainian].
2. Bakirov V. (2021, Berezen) Universytetski kulturni praktyky: problemy evaliuatsii [University cultural practices: problems of evaluation]. *Ukrainskyi sotsiolohichnyi zhurnal*. Vyp. 24. S. 7–13. [in Ukrainian].
3. Bystrytskyi Ye., Proleiev S., Zymovets R. (2020). *Komunikatsiia i kultura v globalnomu sviiti* [Communication and culture in a global world]. Kyiv: Dukh i Litera. 416 s. [in Ukrainian].
4. Brian I. Daniels (2022). How can we protect cultural heritage in Ukraine? Five main steps for the international community [2022]. <https://www.justsecurity.org/81226/how-can-we-protect-cultural-heritage-in-ukraine-five-key-steps-for-the-intl-community-ua/> [in Ukrainian].
5. Valevskiy O. L. (2018). Zavdannia kulturnoi polityky u vidnovlenni ta rozbudovi myru na Skhodi Ukrainy [The task of cultural policy in the restoration and building of peace in the East of Ukraine]. *Stratehichni priorytety*. № 48 (3–4). S. 137–146. [in Ukrainian].
6. Hrynevych V. A. (2019). Podolannia totalitaryzmu i postkolonializmu: transformatsii kultury ta ideolohii suchasnoi Ukrainy [Overcoming totalitarianism and postcolonialism: transformations of culture and ideology of modern Ukraine] // *Zmina tsyvilizatsiinoi paradyhmy rozvytku Ukrainy: teoretyko-metodolohichnyi analiz*. Kyiv. S. 387–513. [in Ukrainian].
7. Hrytsenko O. (2019). *Kulturnyi prostir i natsionalna kultura: teoretychne osmyslennia ta praktychne formuvannia: monohrafiia* [Cultural space and national culture: theoretical understanding and practical formation]. Kyiv: Instytut kulturolohii NAM Ukrainy. 256 s. [in Ukrainian].
8. Dynamika zovnishno-politychnykh nastroiv naseleennia. (2022, 1–2 zhovtnia). *Sotsiolohichna hrupa «Reitynh»* [Dynamics of foreign political attitudes of the population. October 1–2, 2022. Sociological

- group "Rating"]. file://C:/Users/okhyz/Downloads/RG_UA_International_2000_102022_press.pdf (data zvernennia: 10.15.2023). [in Ukrainian].
9. Kostenko N. V., Skokova L. H., Naumova M. Yu. (2021). Zmishchennia kulturnykh ta informatsiino-komunikatyvnykh poriadkiv v umovakh pandemii COVID-19 [Displacement of cultural and informational and communicative orders in the conditions of the COVID-19 pandemic]. *Ukrainskyi sotsium. № 2 (77)*. S. 40–58. [in Ukrainian].
 10. Kurban O. V. (2018). Teoretyko-metodolohichni osnovy suchasnykh hibrydnykh konfliktiv [Theoretical and methodological foundations of modern hybrid conflicts]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii «Sotsialni komunikatsii»*. № 13. S. 105-113/ [in Ukrainian].
 11. Marusiak T. S. (2022). Osvita v Ukraini v umovakh viiny: stan ta perspektyvy. Perspektyvy [Education in Ukraine during the war: state and prospects]. *Sotsialno-politychnyi zhurnal*. № 3, S. 134–140. [in Ukrainian].
 12. Pletsan Kh. V. (2022). Festyvali yak draivery rozvytku kreatyvnykh industrii: istoryko-kulturolohichni pidkhid [Festivals as drivers of the development of creative industries: a historical and cultural approach]. *Pytannia kulturolohii*. № 39. S. 194–209. [in Ukrainian].
 13. Pro diialnist zakladiv kultury pid chas viiny hovoryly na informatsiinii sesii U-LEAD (2022) [The activities of cultural institutions during the war were discussed at the U-LEAD information session]. <https://decentralization.gov.ua/news/14907> [in Ukrainian].
 14. Samchuk Z. F. (2019). Novitnia tsyvilizatsiina paradyhma rozvytku Ukrainy u dzerkali prychno-naslidkovykh zviazkiv [The newest civilizational paradigm of Ukraine's development in the mirror of cause-and-effect relationships] // *Zmina tsyvilizatsiinoi paradyhmy rozvytku Ukrainy: teoretyko-metodolohichniy analiz*. Kyiv. S. 62-129. [in Ukrainian].
 15. Fedorova L. S., Riabchuk A. M. (2021). Meta, pereshkody i napriamy diialnosti aktivistiv ta aktivistok zi zberezhenia istorychnykh pamiatok ukrainskykh mist [The purpose, obstacles and directions of activities of activists for the preservation of historical monuments of Ukrainian cities]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiologhiia. Tom 4*. S. 60–72. [in Ukrainian].
 16. Chorna N. (2021). Kulturna spadshchyna Ukrainy: problemy vyvchennia, zberezhenia ta vykorystannia [Cultural heritage of Ukraine: problems of study, preservation and use]. *Naukovi zapysky Vynytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii*. № 36. S. 67–74. [in Ukrainian].
 17. Yavorska H. M. (2019). Viina i myr u suchasnykh paradyhmakh bezpekovykh doslidzhen [War and peace in modern paradigms of security research]. *Stratehichni priorityety*. № 49(1). S. 110–116. [in Ukrainian].
 18. Atamaniuk Z. (2019). The philosophical and methodological basis of analysis of the science of philosophy of education // *SENSE Comprehension of the formation of the world in different philosophical approaches*. Lviv-Torum : Liha-Pres. P. 1–24. [in English].

Стаття надійшла до редакції 29.05.2023

Стаття рекомендована до друку 08.06.2023

УДК 327

DOI [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.2\(58\).285595](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.2(58).285595)

ОЗНАКИ ГЕНОЦИДУ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ

Багінський А. В.,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0001-5633-4614

andrei.baginsky@gmail.com

Лініченко В. В.,

студентка кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0009-0000-2789-6984

lera.lis007@gmail.com

Стаття присвячена визначенню та аналізу поняття геноциду з метою встановлення його ознак у контексті злочинів, скоєних проти українського цивільного населення Росією під час повномасштабної війни в Україні. Дане дослідження посилається на Конвенцію про запобігання та покарання злочину геноциду, яка надає визначення та перелік ознак геноциду, таких як масове вбивство, систематичне фізичне та психічне насильство, планована деструкція групи, знищення культурної спадщини, а також заходи, спрямовані на запобігання народжуваності та переведення дітей до іншої групи.

Стаття акцентує увагу на необхідності знаходження ознак геноциду у злочинах проти українського народу та використанні міжнародного законодавства для підтвердження цих фактів. Визнання геноциду в Україні як теоретична проблема лише починає розглядатись українськими та зарубіжними науковцями. Відтак, дане дослідження є спробою встановити очевидні характерні риси геноциду в Україні, спираючись на аналіз зарубіжних кейсів. Еволюція теорій геноциду змінювалась від суто легалістичних, юридичних підходів до більш комплексного розуміння геноциду, що включає ідеологічні, політичні, соціальні компоненти.

Планується дослідження попередніх випадків геноциду та їх аналіз, щоб встановити аналогії з українською ситуацією та підтвердити, що перелік воєнних злочинів Росії в Україні мають умисний і спланований характер.

Встановлення фактів геноциду є складним завданням, яке вимагає докладного дослідження і аналізу. Перший крок полягає у вивченні попередніх випадків геноциду, таких як, геноцид вірмен, геноцид у Руанді та геноцид Гватемалі. Це допоможе встановити аналогії з українською ситуацією та виокремити спільні ознаки.

Дослідження міжнародного законодавства, зокрема Конвенції про запобігання та покарання злочину геноциду, буде важливим етапом дослідження. Цей документ надає чітке визначення геноциду та перелік ознак, які можуть бути використані для аналізу ситуації в Україні.

Важливо підтримувати міжнародний тиск і надавати докази злочинів геноциду в Україні, щоб залучити увагу світової спільноти та визнати ці злочини. Запобігання подібним злочинам у майбутньому та захист жертв також мають бути одними з основних пріоритетів.

Ключові слова: геноцид, війна, злочин проти людства, цивільні, вбивство, знищення, насильство, міжнародне право.

Постановка проблеми: геноциди, які стали частиною історії інших народів були визнані і засуджені, а український Голодомор 1932-1933 років, вчинений радянською владою, досі не отримав

офіційного статусу геноциду від ООН та багатьох країн. Повномасштабна війна в Україні, спровокована Росією, призвела до смерті та травмування тисяч цивільних осіб, а також до невідновлюваних руйнувань у багатьох містах України.

Незважаючи на очевидні дії тероризму, такі як цілеспрямоване руйнування цивільних об'єктів та ракетні атаки на місця скупчення людей, іноземні держави не завжди розуміють шовіністичні тенденції та ворожнечу російських політиків щодо українців як нації. Згідно з Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, геноцид включає фізичне знищення та зумисність таких дій (Convention, 1951).

Таким чином, основна проблема полягає в тому, що український Голодомор та сучасна війна в Україні мають отримати офіційне визнання як геноцид, адже є об'єктивні підстави для міжнародного засвідчення терористичних дій та злочинів проти людяності саме як спланованого та систематичного насильства. Це підкреслює необхідність більшого усвідомлення та визнання міжнародним співтовариством злочинів, вчинених проти українського народу.

Аналіз останніх досліджень. Серед актуальних досліджень можна виокремити наукові праці Р. Бретта, Т. Снайдера, Р. Броксхама, С. Страуса та інших. Еволюція теорій геноциду змінювалась від суто легалістичних, юридичних підходів до більш комплексного розуміння геноциду, що включає ідеологічні, політичні, соціальні компоненти. Визнання геноциду в Україні як теоретична проблема лише починає розглядатись українськими та зарубіжними науковцями. Відтак, дане дослідження є спробою встановити очевидні характерні риси геноциду в Україні, спираючись на аналіз зарубіжних кейсів.

Метою статті є встановлення ознак геноциду у злочинах скоєних Росією відносно цивільного населення України у процесі виокремлення ключових характерних рис у попередньо скоєних та визнаних на міжнародному рівні геноцидах.

Виклад основного матеріалу. Необхідність наукового терміну для визначення керованої насильницької діяльності відносно певної нації, людей певної віри та загалом представників великих соціальних груп було зумовлено найбільшою гуманітарною трагедією у Європі 20 століття – Голокостом. Вперше термін «геноцид» використав польський Юрист Рафаель Лемкін у 1944 році сумістивши два слова *genos-* (раса/рід з грецької) та *cide-* (з латинської «вбивство»). Спроби автора поширити поняття для позначення цілеспрямованого винищення певної групи людей були визнані Генеральною асамблеєю ООН за два роки після цього, а ще через два роки геноцид був визнаний як самостійний злочин у Конвенції про «Запобігання та покарання злочинів геноциду» (Convention [1948] 1951: 1)

Даний документ дає нам такий перелік ознак геноциду:

- вбивство членів групи;
- заподіяння серйозних тілесних або психічних ушкоджень членам групи;
- навмисне створення для групи умов життя, розрахованих на її фізичне знищення повністю або частково;
- застосування заходів, спрямованих на запобігання народжуваності в групі;
- примусове переведення дітей з групи в іншу групу.

Друга стаття конвенції визначає геноцид як будь-які дії, «вчинені з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу».

Згідно із третьою статтею Конвенції караними є наступні діяння:

«а) геноцид;

б) змова з метою вчинення геноциду;

с) пряме або публічне підбурювання до вчинення геноциду;

д) замах на вчинення геноциду;

е) співучасть у геноциді.» (Convention [1948] 1951: 1–2)

Організації, зокрема ООН, створені у період повоєнної відбудови стали тріумфом для формування безпечного світу, адже ознаменували появу міжнародного правового каркасу з крос-культурним контекстом для захисту людських прав та свобод, який легітимізували 158 країн. Тож, це уможливило прояви правового примусу на мультидержавному рівні.

Так, геноцид став офіційним злочином, який могли виявити, встановити та покарати винних, а у деяких випадках навіть попередити. У деяких кейсах, таких як, геноцид вірмен (1915–1923 років), Голокост, геноциди в Руанді та Гватемалі цей механізм ефективно спрацював. А от українське питання залишається відкритим. Наразі, Голодомор 1932-1933 років, вчинений цілеспрямовано радянською владою визнаний лише 27-ма країнами світу (8 з яких прийняли це рішення вже після 24.02.22) та й досі не знайшов свого місця серед задокументованих випадків геноциду ООН.

Повномасштабна війна в Україні викриває справжнього антагоніста демократії та цивілізованої в обличчі Росії, яка фактично, становить загрозу для цивілізованого світу. З часу початку повномасштабної війни в Україні до березня 2023 року на підконтрольних Україні територіях постраждали

17 481 цивільних осіб, 6 322 з яких загинули. (United Nations, 2023). Жертв на тимчасово окупованих територіях важко порахувати: у Маріуполі станом на 29.08.22 було лише задокументовано 87 тисяч загиблих, а остаточно цифра так і залишається невідомою (5 канал, 2022), це місто, так само як і Бахмут, Мар'їнка, Краматорськ та інші, зазнало невідновлених руйнувань з яскраво вираженими намірами - вбити українців, що не підтримують владу росіян.

23 листопада 2022 року Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію, що надає Росії статус держави-спонсора тероризму. Цілеспрямоване руйнування цивільних будівель та ракетні атаки спрямовані на місця скупчення людей лише підтверджують поточний статус країни-агресора, проте, якщо поглиблюватися в історичні факти та проаналізувати заяви сучасних російських політиків, то можна прослідкувати шовінізм та ненависть до українців як нації. Для частини зарубіжних діячів дана тенденція є неочевидною. У Конвенції поняття «геноцид» має в собі дві складові: фізичне знищення та зумисність цього діяння.

Задачами дослідження є:

- 1) розширити та конкретизувати ознаки геноциду, звернувшись до сучасних дослідників;
- 2) проаналізувати випадки геноциду в різних країнах, що були визначені як злочин міжнародною спільнотою;
- 3) надати відповідні докази цілеспрямованого винищення українців як нації;
- 4) знайти відповідні до міжнародного права ознаки геноциду в Україні.

Для того, щоб детальніше описати та проаналізувати український випадок необхідно звернутися до аналізу попередніх випадків геноциду та генези їхнього трактування як геноциду. Для аналізу були обрані 3 події, що є визнаними міжнародним правом як «геноцид»:

1. Геноцид вірменів (1915–1923).
2. Винищення народу тутсі в Руанді (1994).
3. Геноцид корінних мая у Гватемалі (1980-ті рр..)

Геноцид вірмен (1915–1923)

Політичні події 2020–2021 років (війна у Нагірному Карабасі) продемонстрували, що Туреччина має не тільки значний вплив на території Кавказу, а і на окремі країни в цілому, особливо Вірменію, з якою вже більше 100 років триває незавершений процес засвідчення злочину геноциду. За цей час Туреччина так і не визнала злочини Османської імперії відносно вірмен і всіляко заперечує свою вину. Події 1915–1923 років можна вважати одним з найбільших злочинів проти людяності вчинених на початку 20-го століття.

В кінці 19-го століття населення тодішньої Османської Імперії було етнічно різноманітним, більша частина населення була мусульманського віросповідання, серед якої – курди, турки, араби, а також вирізнялись християнські етноси в числі болгарів, греків і вірмен.

Османська імперія як велична, багатонаціональна і архаїчно влаштована країна у період танзімату розпочала демократичні реформи 1876 року, коли ухвалили Конституцію мідхат. Нищівна поразка в російсько-турецькій війні 1878 року змусила султана Абдул Хаміда відкласти Конституцію після чого впродовж 30 років в Османській імперії здійснювалась необмежена султанська влада. Також поразка призвела до геноциду черкесів (мухаджири, мусульмани), які проживали на тодішній території Російської імперії та їхнього примусового переселення з північно-західного Кавказу (PI) переважно на терени Османської імперії (Naimark, Göçek, Suny, 2013, 15).

В тодішній Османській Імперії значна частина вірменів проживала на Сході країни, біля великих портів на Чорному морі, східній частині Кавказу, межуючи з кордонами Російської Імперії. Особливості регіону впливали на образ життя вірменів, більшість з яких була селянами, торговцями, робітниками портів, а християнське віросповідання відобразилося на негативному образі вірмен в суспільстві османів маркуючи вірменів як хитрих і успішних. (Suny, 1993, 106). Держава використовувала політику «розділяй і володарюй» для збереження своєї влади. Це включало спонукання релігійних та етнічних груп до взаємних конфліктів, щоб утримувати їх під державним контролем. Саме це і сталося між переселенцями-мухаджирами, які були представниками пануючої релігійної спільноти та вірменами, які вибивалися із загального пан-ісламістського дискурсу.

Передтечею до геноциду стало прийняття ідеї пан ісламізму у владі. Почалися репресії проти вірмен-християн, які хотіли цивільних прав через утиски з боку кочових курдів, зокрема щодо пасовищ, які, здебільшого, перетинались з вірменськими за феодалним привілеями і які надавали курдам право розпоряджатись територіями. Це призвело до опору з боку вірмен, що втілилось у різанині у Кілікії та Ерзумі. Окрім курдів претензії до земель були у черкесів. У відповідь Федерація Революційних Дашнакцутюн (ФРД) (політична та націоналістична організація вірменської діаспори) у 1896 році захопили у Стамбулі банк для привернення уваги світу, який майже ніяк не відреагував (Dinçer, 2013, 25–26). За підрахунками було вбито від 88 до 300 тисяч вірмен, а точну кількість загиблих не наводить ніхто (Bloxham, 2005, 51).

Реформаторська політика танзімату, що проводилася з кінця 19 до початку 20 століття не підтримувалась мусульманським населенням, адже відступала від консерватизму і повного пан ісламізму в країні. Внаслідок цього виникає партія «Молодотурків», в основі діяльності якої лежала ідея в душі соціал-дарвінізму «Турки все – інші ніщо». Вона була направлена на нацменшини для підтримки проти султана, а піднятий у 1908 році заколот привів до влади триумвірат партійних діячів. Саме вони 24 квітня 1915 року дали розпорядження привезти вірменську інтелігенцію до столиці та депортувати з країни. В наступному місяці план етнічної чистки поширився і на решту представників національної меншини: організоване насильство, депортації, вбивства, катування голодом стали методами очищення країни від вірмен. (Üngör, 2011)

Країни Антанти 24 травня 1915 року створивши декларацію схарактеризували злочини проти вірменів як геноцид. За підрахунками істориків було знищено від 600 до 2 мільйонів вірменів за період 1915 по 1923 роки. Роберт Мелсон справедливо зазначає, що дані про жертв геноциду, визнаного чи ні можуть відрізнятися залежно від точки зору спостерігача: той, хто переконаний у його вчиненні буде зазначати числа більше, а ті хто заперечують - мінімізують кількість. Також автором була запропонована теорія опису руйнувань А.Тойнбі: для того, щоб оцінити жертви необхідно оцінити кількість населення до депортованих, кількість тих, хто втік від депортації і хто загинув від неї. За оцінками соціолога, відштовхуючись від усереднених значень населення, що подавалися вірменською общиною та переписом Османської імперії від депортації втекло 600 тисяч вірмен. Навіть після прорахунків Тойнбі приблизна кількість жертв геноциду сягає 1 мільйони людей, це підтверджує і незалежна думка Й. Лебсіуса. (Melson, 2017, 64–67)

До 2023 року 41 країна у світі визнала події 1915 року як геноцид, а Україна так і не приєдналася до них через можливі майбутні зовнішньополітичні проблеми з Туреччиною (BBC, 2015). Туреччина і досі відмовляється визнавати події, які відбулися майже 100 років тому геноцидом. В цьому контексті в країні досі існує стаття 301 (образу турецького народу).

Винищення народу тутсі в Руанді

Етнічний склад населення в Руанді складається із трьох народностей: хуту (більше 80% населення), тутсі (1/7 населення) та найменш чисельної, корінної меншини країни - тва (<1% населення). Події, що визнані геноцидом сталися у 100-денний період з 6 квітня до липня 1994 року, коли хуту знищили, за даними різних джерел, від 800 тисяч до 1 мільйону представників тутсі та призвели до виїзду 2 мільйон осіб. Заселення країни Руанда відбувалося етапами, починаючи з перших жителів на острові – тва, які існували між 5 та 11 століттями. Пізніше на територію прибули хуту, які займалися агрокультурним промислом, та тутсі, які були скотарями. Незважаючи на певні розбіжності, обидві групи спільно укладали змішані шлюби та поділяли спільну мову. У історії країни відсутня значна кількість документованих писемних джерел, що робить її історію в певний момент невизначеною (Britannica, 2023).

Під час колоніальної епохи у Руанді застосовувалася національна сегрегація, а контроль над країною здійснювався через монархію, яка складалася з представників тутсі. Однак, 1 листопада 1959 року почалася революція, під час якої хуту напали на тутсі внаслідок чуток про смерть їхнього лідера, якого звинувачували вбивці, контрольовані монархією. За наступні два роки було вбито близько 20 тисяч тутсі, а значна кількість з них, за різними оцінками, емігрувала до інших країн. 28 січня 1961 року відбувся переворот, коли хуту офіційно повалили короля та його монархію з мовчазного схвалення бельгійської колоніальної влади. В подальші роки боротьба за владу та штучно сконструйована ідеологія ненависті призвела до більше 800 тисяч втрат із боку тутсі. Перший відкритий заклик до цілеспрямованого винищення народності пролунав на радіостанції Radio Télévision Libre des Mille Collines (RTL) у 1994 році, яка декламувала ідеї ненависті та расизму по відношенню до тутсі після збиття літака 06.04.1994 на якому перебував президент країни- представник хуту. Пізніше вже політичні діячі почали заохочувати місцеве населення до фактичного винищення їхніх сусідів. (Messanga, 2021, 156)

С. Страус також детально фіксує механізм дегуманізації як керуючий фактор геноциду в Руанді. Хуту вбивали тутсі в першу чергу не через расову упередженість, а індоктринацію ідеологією ненависті - вони вірили, що тутсі «більше не люди», отже, знищення ворогів вважалось легітимно обумовленим. При чому представники двох етносів довго жили пліч-о-пліч, маючи спільні родинні зв'язки і були сусідами. Те, що відбулося - колективна етнічна категоризація підтверджується словами одного з засуджених «це була війна. Посадовці наказували нам вбивати тутсі як ворогів і ми це робили» (Straus, 2006, 9). С. Страус зазначає, що важливим супутнім фактором геноциду була війна, оскільки хуту намагались подолати свою внутрішню невпевненість, зумовлену воєнними діями, здійснюючи вбивства (Straus, 2006, 9).

Серед ключових факторів, які спричинили геноцид у Руанді С. Страус називає особливості державних політичних інститутів в цій країні. Держава Руанда володіє «нетипово глибоким» рівнем

політичного контролю на місцевому рівні. Подібний контроль дозволив здійснювати вбивства народу тутсі в межах офіційної політики. Не дивлячись на те, що в багатьох африканських країнах держава є функціонально слабкою С. Страус зазначає, що є особливі фактори, що зробили мобілізацію населення до геноциду за допомогою держави можливою в Руанді. Країна є однією з найбільш густонаселених на континенті і водночас покрита горами та схилами, що робить населення комун дуже вразливим до насильства і забезпечує мало можливостей для втечі від нього. В поєднанні з соціальним контролем держави і масовою мобілізацією до насильства це призвело до геноциду (Straus, 2006, 8).

Геноцид у Руанді є одним з найжорстокіших злочинів проти людства в історії. Він відображає насильство, етнічну нетерпимість та політичні конфлікти, що існували в країні та відображається у різних дискурсах: ідеологічному, політичному, військовому та соціальному. Ідеологічно геноцид у Руанді відображає конфлікт між етнічними групами, заснований на ненависті, расизмі та переконаннях у вищості однієї групи над іншою. Політично цей конфлікт можна розглядати як боротьбу за владу та контроль над ресурсами країни між хуту та тутсі. У військовому дискурсі геноцид у Руанді відображається через воєнні дії, збройний наступ та масові злочини проти цивільного населення. Військові дії RPF (Rwandan Patriotic Front) та їхня перемога проти влади хуту засвідчуються як ключовий фактор у завершенні геноциду. У соціальному вимірі геноцид у Руанді відображається через руйнування соціального простору країни та масову трагедію. Велика кількість жертв, біженців та злочинів проти людяності мали серйозний вплив на руандійське суспільство, що вимагало подальшого процесу примирення, відновлення та правосуддя.

Геноцид мая у Гватемалі

Громадянська війна у Гватемалі спалахнула в 1960-і роки, коли повстанські групи, що склалися переважно з селян протистояли уряду. Пізніше до їхніх лав приєдналися представники народу мая через політику держави з експропріації їхніх земель. Уряд вживав суворі репресивні заходи, спрямовані на придушення повстання, і при цьому скоював масові порушення прав людини, включаючи вбивства, насильство та знищення сіл.

Протягом 1980-х років ситуація загострилася, коли військовий режим посилив насильство проти цивільного населення. Військові сили здійснювали наступи на села, використовуючи тактику терору, знищуючи цілі громади, підпалюючи будинки та вбиваючи мирних мешканців. Зокрема, індіанське населення було піддане систематичному насильству, що мало ознаки геноциду. Уряд Гватемали також створив концентраційні табори, в які поміщалися невинні мирні громадяни, особливо представники окремих етнічних груп, таких як індіанці-мая. В цих таборах мав місце геноцид, адже людей піддавали масовому вбивству, побиттям, змушували до праці та піддавали систематичному голоду.

Найбільша проблема Гватемали, що призвела до геноциду- анти-демократична політична система, яка підтримувала домінування однієї групи шляхом концентрації багатства в руках обмеженої меншості. У випадку Гватемали геноцид мав першопричини не у розпаді державного ладу, а навпаки, через консолідацію суспільства як мети політичного керівництва. Так як з 1960-х років тривала громадянська війна, то дана мета реалізовувалася у певному плані через повернення правлячого ладу військовим шляхом для відновлення конституційного правління. Деякі науковці також притримуються думки, що втручання США у політику держави і стало причиною таких радикальних дій з боку керівників Гватемали (Grandin, 2017, 15).

Міжнародне співтовариство, правозахисні організації та активісти постійно документували порушення прав людини та геноцид, вчинений у Гватемалі. Проте, про ці злочини повністю стало відомо лише після завершення громадянської війни (Guatemala, 1999, 513). Конвенція дала певне «вікно» у розслідуванні геноциду у Гватемалі, адже не було вагомих доказів чому саме гватемальські військові здійснювали вбивства: чи це мало наміри винищити індіанців мая, чи контекст був суто політичним. Правда розкрилася у 2009 році, коли були опубліковані документи, що стосувалися операції «Софія» і вони прибрали будь-які сумніви, що вчинене можна вважати геноцидом. (Operation, 2009).

Після підписання мирних угод у 1996 році розпочалася робота над розслідуванням злочинів, вчинених протягом геноциду. Були створені спеціальні комісії та суди, що займалися розглядом справ злочинів проти людяності та геноциду. Крім того, були проведені судові процеси проти окремих військових командирів та відповідальних осіб.

Фактори геноциду як організованого масового насильства розглядає Р. Бретт. У його роботах геноцид у Гватемалі (70–80 рр.. ХХ ст.), досліджується у контексті ієрархічних структур військових, що планомірно вбивають корінне населення країни, оскільки воно є середовищем антиурядових повстань (Brett, 2016, 34).

Практика масових вбивств, застосована генералом Лукасом Гарсією, що був при владі у тогочасній Гватемалі здійснювалась через консолідацію воєнних бюрократичних структур, поєднання армії, поліцейських інститутів, розвідки та парамілітарних організацій, що дозволило здійснити 7000 вбивств протягом 1979–1981 рр. Насильство було селективно спрямоване проти представників

політичної опозиції, профспілок, політичних партій, соціальною базою яких були бунтівники та корінне населення. Держава демонструвала стратегію на знищення опозиції, «ворогів держави», та всіх, хто підтримував повстанців. Економічні труднощі (інфляція), міжнародна ізоляція, громадянська війна, що тривала 36 років зумовили слабкість та неефективність державних інституцій, що ще більше підштовхувало керманців до кампанії з масових вбивств, реалізованих в межах операції «Попіл» та операції «Перемога», де план передбачав безжальне винищення прихильників повстанців, елімінацію їхньої соціальної бази організації «Гватемальська національна революційна єдність» (Brett, 2016, 38).

У попередніх випадках вчинення геноциду можна було прослідкувати наступні тенденції, що корисні для подальшого розгляду:

1) створення соціального конструкту, що виражає домінування однієї нації/народу/народності/релігійної групи над іншою, або ж претензію на її ресурси з подальшим розвитком ідеології ненависті у «пригнобленої групи»;

2) залежність між претензією на владу та історичною першістю. Це можна прослідкувати у випадку з геноцидами вірмен та майя у Гватемалі. Страх органів влади, що існує етнічна меншина, що є «більш корінною» у просторі заселення регіону породжує опасіння, що вона намагатиметься взяти до рук політичну владу. Збереження національної ідентичності у поєднанні з намаганням просувати соціально-культурні наративи становить небезпеку щодо об'єднання країни у загальнополітичному векторі.

3) перш за все ті, хто у подальшому і влаштував геноцид (актори геноциду) починали проводити політику асиміляції та нівелювання розбіжностей, проводячи політичні реформи та вчиняючи подеколи жорстокий примус, що мав би «змусити забути» про ідентичність «інакшої» групи;

4) часом виникають проблеми у питанні визнання геноциду через недостачу доказів, документів щодо того, що жорстокі дії, вбивства та катування мали не лише політичний, а й шовіністичний контекст. Це може бути вагомою детермінантою і в сучасному несприйнятті зарубіжною спільнотою подій російсько-української війни як геноциду.

5) геноцид не завжди має характер військового втручання, це не завжди вбивство. До того ж, те, що може бути включеним у поняття геноциду може бути віднесене також до сексуального та психологічного насильства, примусу до виїзду.

Події в Україні можна розглядати у декількох аспектах:

- 1) Формування ідеології ненависті у публічному просторі країни-агресора.
- 2) Заходи, спрямовані на повне, або часткове знищення членів групи.
- 3) Переміщення дітей в інші групи з метою знищення генофонду групи.
- 4) Альтернативні способи насильства: психологічне, сексуальне, яке включає не лише згвалтування, а й каліцтво статевих органів, утримання чоловіків та жінок разом, тощо.

Генеральний прокурор України Андрій Костін станом на 01.03.23 зазначив, що росіянами було вчинено 68 тисяч воєнних злочинів та використано 952 заборонених засобів ведення війни і даний перелік стосується територій, що не були окуповані, або ж є деокупованими. Тобто, на даний момент, встановити кількість даних дій на території, що є окупованими майже неможливо. Як мінімум 2600 воєнних злочинів були скоєні проти дітей, до таких відносяться вбивство чи каліцтво, агресія, спрямована на заклади освіти, охорони здоров'я та інші установи для дітей. (РадіоСвобода, 2023)

Уповноважені Верховної Ради з прав людини Д. Лубінець, та з прав дитини Д. Герасимчук стверджують, що визначити точну кількість дітей, що депортували майже неможливо через відсутність даної інформації у публічному просторі країни-агресора, проте, надають числа від 150 до 300 тисяч осіб. Діти так чи інакше були вивезені до Росії, за словами виконавців, для забезпечення, оздоровлення, або ж для усиновлення. Проте, навіть ті, хто були вивезені у табори та санаторії, так і не були повернуті батькам. ОБСЄ у даному випадку висловлюють єдину позицію з українським урядом та дотримуються думки, що депортація дітей є насильницькою та примусовою. Також, важливо наголосити на тому, що діти перевезені без своїх опікунів (що вже є порушенням міжнародного гуманітарного права), часто піддаються усиновленню чи удочерінню, для чого у Росії створено полегшені та сприятливі умови. Окрім цього дітям нав'язується чужа для них культура, а будь які прояви українськості заборонені (Горбань, 2023). Це свідчить про бажання росіян асимілювати майбутніх носіїв української національної ідентичності та змінити етнічний склад населення на окупованих територіях шляхом штучного заселення носіїв російського культурного коду на тимчасово окуповані території України. Також, ще одним проявом насильницької асиміляції є примусове нав'язування російського громадянства (Freedom, 2023).

І. Діденко, начальник спеціалізованого управління офісу генпрокурора, зазначає про встановлених 156 фактів сексуального насильства під час війни, більшість з них у Херсонській області – 65 випадків, це дані отримані вже після часткової деокупації території. Також, речниця наголошує про

поглиблення катувань, бо якщо спершу вони мають традиційний характер – звалтування, вбивства, то пізніше тортури доходять набувають найбільш радикального характеру (наприклад, електрострумові удари по геніталіям). Важливий етап сексуального насильства – гендерна атака, що демонструється у вилученнях осіб жіночої статі (доньки, дружини, матері, сестри) з сімей та винесення сексуального насильства у публічний простір для деморалізації їхніх близьких чоловічої статі, що так чи інакше захищають Україну (Радіо Свобода, 2023). Дана тема не є до кінця розкритою, швидше за все, навіть після закінчення війни встановити всі факти буде неможливо, адже окрім фізичної шкоди, результатом якої також часто буває неможливість у подальшому виконувати репродуктивні функції, постраждалі після вчиненого насильства мають вагомні психологічні травми.

Проблема визнання сукупності воєнних злочинів у війні геноцидом – це відсутність формальних доказів спланованого та систематичного характеру знищення українців як соціальної групи, хоча в публічній риторичі російських політиків та пропагандистів таких підтверджень досить багато. По-перше, росіяни мають величезні претензії щодо української державності. Так, неодноразово з боку політичного керівництва Російської Федерації, в тому числі президента В. Путіна неодноразово звучали вислови про Україну як «окраїну» Росії, з акцентуванням на тому, що ця країна – це штучно сформований конструкт В. Леніним. Спостерігаються масові факти присвоєння історії України, зокрема, віднесення князів, хрещення Русі, та загалом історичних фактів Київського князівства до історії Росії (Лашенко, 2020).

Також, В. Путін на зустрічі з ветеранами Другої Світової війни сказав, що «Все, що ми робимо сьогодні, в тому числі і «спеціальна військова операція», це, як я вже багато разів говорив, – спроба припинити цю війну... Це наші історичні території, як я вже говорив після розвалу Радянського Союзу» та додав, що причиною на те є «державний переворот» (певно, маючи на увазі події Майдану 2013-2014 років внаслідок чого від влади був усунутий президент проросійського спрямування В. Янукович) (Уніан, 2023).

Крім того, кремлівські пропагандисти та політики часто використовують термін «денацифікація» щодо причин чому вони змушені вбивати українців, в тому числі й цивільних. Водночас, нацизм як ідеологія є забороненим на рівні українського законодавства, а ультраправі партії в сукупності на виборах набрали лише 2,15% голосів (Шпет, 2022). На державному сайті «РИА новости» 03.04.22 вийшла стаття з назвою «Що Росія має зробити з Україною», де термін «денацифікація» фактично прирівнявся до терміну «деукраїнізація», адже, згідно з пропагандистською риторикою майже всі українці притримуються політичного шляху нав'язаного «нацистською» владою (Котубей, 2022). Окрім того, заклики до геноциду та посягання на державну цілісність України пролунали у книзі Армена Гаспаряна та політтехнолога Тимофія Сергійцева «Денацифікація України. Країна невивчених уроків» ще у 2018 році. Зазначені факти дають змогу стверджувати про умисність знищення цивільного населення України (Слово, 2023).

Аньєс Каллмар, що займалася дослідженням кейсів воєнних злочинів у Руанді та Колумбії, головна секретарка Amnesty International (організації, що 60 років займається дослідженням та документуванням порушень прав людини, у тому числі, і у воєнний період) стверджує, що вже є доволі багато доказів про ненависть росіян до українців (Бугаєва, 2023).

Американський історик Тімоті Снайдер з початку повномасштабної російсько-української війни проводить лекції щодо історично сформованої українофобії з боку російської влади у будь-яких державних формах. Про визнання подій в Україні геноцидом він висловився так: «Проблема не в тому, що бракує доказів. Проблема полягає в надлишку доказів, які призводять до свого роду спотвореного циклу, коли люди не впевнені, чи це геноцид». За словами Снайдера, невизнання Голодомору 1932-1933 років та обгрунтування його причин стихійними лихами, а не політичними резонами і дає їм змогу зараз замаскувати геноцидну війну (Snyder, 2023).

Висновки з дослідження. Аналіз випадків геноцидів у минулому дає змогу поглянути на ситуацію поза формальними визначеннями, наданими Конвенцією та розширити погляд на ситуацію в Україні. Хоча доказів та документів Російської Федерації, що формально б підтверджували цілеспрямований геноцид української нації на даному етапі ще не достатньо, зокрема через брак інформації з тимчасово окупованих територій, проте, цілком можливо, що після закінчення воєнних дій відбудеться процес встановлення таких фактів. Оскільки Голодомор 1932–1933 був визнаний лише деякими державами, як і геноцид вірмен 1915–1923, то існує необхідність у приверненні уваги світової спільноти на події в Україні, щоб нівелювати дезінфомрацію російської пропаганди. В межах дослідження встановлено деякі ознаки, що можуть свідчити про геноцид українців як систематичну та сплановану серію злочинів. Подальші дослідження будуть стосуватись детального аналізу соціокультурних, політичних та організаційних аспектів геноциду в Україні.

Bahinskyi A., Linichenko V. Signs of genocide in the Russian-Ukrainian war

The article is dedicated to defining and analyzing the concept of genocide in order to establish its characteristics in the context of crimes committed against the Ukrainian civilian population by Russia during the full-scale war in Ukraine. This research refers to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, which provides the definition and a list of genocide indicators, such as mass killing, systematic physical and psychological violence, planned destruction of a group, destruction of cultural heritage aimed at the group's destruction, as well as measures aimed at preventing births and transferring children to another group.

The article emphasizes the need to identify genocide indicators in crimes against the Ukrainian people and the use of international law to confirm these facts. The research of previous cases of genocide and their analysis is planned to establish analogies with the Ukrainian situation and confirm that Russia's acts of war in Ukraine have intentional character. The recognition of genocide in Ukraine as a theoretical problem is only beginning to be considered by Ukrainian and foreign scientists. Therefore, this study is an attempt to establish the obvious characteristic features of genocide in Ukraine, based on the analysis of foreign cases. The evolution of genocide theories changed from purely legalistic, legal approaches to a more comprehensive understanding of genocide, including ideological, political, and social components.

Establishing the facts of genocide is a complex task that requires thorough research and analysis. The first step involves studying previous cases of genocide, such as the Armenian Genocide, the Rwandan Genocide, and the Guatemalan Genocide. This will help establish analogies with the Ukrainian situation and identify common features.

Researching international law, particularly the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, will be an important stage. This document provides a clear definition of genocide and a list of indicators that can be used to analyze the situation in Ukraine.

It is crucial to maintain international pressure and provide evidence of genocide crimes in Ukraine to attract the attention of the global community and acknowledge these crimes. Preventing similar crimes in the future and protecting the victims should also be key priorities.

Key words: genocide, war, crime against humanity, civilians, homicide, destruction, violence, international law.

Література:

1. Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide. *American Journal of International Law*. 1951. Vol. 45, S1. P. 7–10. URL: <https://doi.org/10.2307/2213966> (date of access: 24.05.2023).
2. Ukraine: civilian casualty update 6 March 2023. *United Nations Human Rights*. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2023/03/ukraine-civilian-casualty-update-6-march-2023> (date of access: 24.05.2023).
3. У Маріуполі задокументовано 87 тисяч жертв, але цифра не остаточна. *5 Канал*. URL: <https://www.5.ua/regiony/u-mariupoli-zadokumentovano-87-tysiach-zahyblykh-ale-tsyfra-ne-ostatocna-zmi-286225.html> (дата звернення: 24.05.2023).
4. Naimark N. M., Göçek F. M., Suny R. G. Question of genocide: armenians and turks at the End of the Ottoman Empire. Oxford University Press, Incorporated, 2011.
5. Suny R. G. Looking toward Ararat: Armenia in modern history. Bloomington : Indiana University Press, 1993. 289 p.
6. Dinçer S. The Armenian massacre in Istanbul (1896). *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis/ The Low Countries Journal of Social and Economic History*. 2013. Vol. 10, № 4. P. 20. URL: <https://doi.org/10.18352/tseg.237> (date of access: 24.05.2023).
7. Bloxham D. The great game of genocide: imperialism, nationalism and the destruction of the Ottoman armenians. Reviewed by Kerem Oktem. *Nations and Nationalism*. 2006. Vol. 12, № 4. P. 712–714. URL: https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2006.00266_7.x (date of access: 24.05.2023).
8. Üngör U. Ü. «Turkey for the Turks» demographic engineering in Eastern Anatolia, 1914–1945. *A Question of genocide: armenians and turks at the end of the Ottoman Empire*. Oxford, 2011. P. 287–303.
9. Melson R. Provocation or Nationalism: A critical inquiry into the armenian genocide of 1915. *The armenian genocide in perspective*. 2017. P. 61–84. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315131023-4> (date of access: 24.05.2023).
10. Чому Україна не визнала вірменську трагедію геноцидом - BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150424_armenia_ukraine_ko (дата звернення: 24.05.2023).
11. Rwanda genocide of 1994. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/Rwanda-genocide-of-1994>.(date of access: 24.05.2023)

12. Messanga G. A., Tajeugueu M. Y. D. The role of Radio-Télévision Libre Des Mille Collines in the Rwandan genocide : an analysis from the theoretical perspectives of intergroup threat and aggression. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*. 2021. Vol. 05, № 09. URL: <https://doi.org/10.47772/ijriss.2021.5918> (date of access: 24.05.2023).
13. Walle N. V. D., Straus S. The order of genocide: race, power, and war in Rwanda. *Foreign Affairs*. 2006. Vol. 85, no. 6. P. 179. URL: <https://doi.org/10.2307/20032198> (date of access: 24.05.2023).
14. Grandin G. Politics by Other Means: Guatemala's quiet genocide. *Quiet Genocide*. 2017. P. 1–15. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315127910-1> (date of access: 24.05.2023).
15. Guatemala – memory of silence: report of the commission for historical clarification: conclusions and recommendations (February 1999). *Die Friedens-Warte*. 1999. Vol. 74, № 4. P. 513–547.
16. Operation Sofia: documenting genocide in Guatemala. *The National Security Archive*. URL: <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB297/index.htm> (date of access: 24.05.2023).
17. Brett R. Guatemala: The persistence of genocidal logic beyond mass killing. *How mass atrocities end: studies from Guatemala, Burundi, Indonesia* / ed. by B. Conley-Zilkic. Cambridge. P. 29–55. URL: <https://doi.org/10.1017/cbo9781316407578.002> (date of access: 24.05.2023).
18. Приазов'я Н., Янковський О., Бадюк О. «Убивства, згвалтування, тортури»: скільки воєнних злочинів російської армії вже підтвердили в Україні і які перспективи трибуналу?. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovyya-trybunal-haaha-putin/32292306.html> (дата звернення: 24.05.2023).
19. Горбань М. «Може вважатися злочином проти людяності»: звіт ОБСЄ щодо депортації Росією українських дітей. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zvit-obsye-pro-deportatsiyi-ukrayinskykh-ditey-rosiyeyu/32396448.html> (дата звернення: 24.05.2023).
20. Цінність життя і людини в Росії зменшилася, на окупованих територіях відбувається етноцид і геноцид, – Павліченко – Freedom. *Freedom*. URL: <https://uatv.ua/uk/tsinnist-zhyttya-i-lyudyny-v-rosiyi-zmenshylasya-na-okupovanyh-terytoriyah-vidbuvayetsya-etnotsyd-i-genotsyd-pavlichenko/> (дата звернення: 24.05.2023).
21. Лашенко О. Десять заяв Путіна про Україну та українців. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/putin-pro-ukrajintsiv-10-zajav/30881618.html> (дата звернення: 24.05.2023).
22. Путін назвав регіони України «історично» російськими і багато наговорив про війну (відео). *Новини України - останні новини України сьогодні – УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/war/putin-nazval-regiony-ukrainy-istoricheski-rossiyskimi-i-mnogo-nagovoril-o-voynе-video-12113769.html> (дата звернення: 24.05.2023).
23. Шпет Я. Як розвивалася російська пропаганда. *Суспільне культура*. URL: <https://suspilne.media/224927-ak-rozvalasa-rosijska-propaganda/> (дата звернення: 24.05.2023).
24. Котубей О. Етнічні чистки: на державному російському сайті вийшла стаття «Що Росія має зробити з Україною». *Суспільне культура*. URL: <https://suspilne.media/225052-etnicni-cistki-na-derzavnomu-rosijskomu-sajti-vijsla-statta-so-rosia-mae-zrobiti-z-ukrainou/> (дата звернення: 14.05.2023).
25. Хто з проросійських та кремлівських пропагандистів отримав підозру за злочини проти України. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/05/infografika/bezpeka/xto-prorosijських-ta-kremlivських-propahandystiv-otrymav-pidozru-zlochynu-proty-ukrayiny> (дата звернення: 24.05.2023).
26. Бугаєва А. «Заяви Путіна свідчать про ненависть до українського народу» – інтерв'ю з генеральною секретаркою Amnesty International. *Суспільне*. URL: <https://suspilne.media/236930-zaavi-putina-svidcat-pro-nenavist-do-ukrainskogo-narodu-intervu-z-generalnou-sekretarkou-amnesty-international/> (дата звернення: 24.05.2023).
27. Чурікова Н. «Геноцидна риторика» щодо українців: до чого закликають російські політики та медіа. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/henotsydna-rytoryka-kremlya-media-bloheriv/32156793.html> (дата звернення: 24.05.2023).
28. Rwandan Genocide - facts, response & trials. *HISTORY*. URL: <https://www.history.com/topics/africa/rwandan-genocide> (date of access: 24.05.2023).
29. BBC News. Rwanda genocide: 100 days of slaughter. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-africa-26875506> (date of access: 24.05.2023).
30. Outreach programme on the 1994 genocide against the tutsi in Rwanda and the United Nations. *United Nations*. URL: <https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/historical-background.shtml> (date of access: 24.05.2023).
31. The Rwanda genocide. *Holocaust Encyclopedia | United States Holocaust Memorial Museum*. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-rwanda-genocide> (date of access: 24.05.2023).
32. Hovannisian R. G., Graubard S. R. Armenian Genocide in Perspective. Taylor & Francis Group, 2017. 220 p.

33. Kévorkian R. H. *The Armenian genocide and its consequences*. Yerevan : Armenian Genocide Museum-Institute Foundation, 2020. 46 p.
34. Higonnet E. *Quiet genocide: Guatemala 1981–1983*. Taylor & Francis Group, 2017. 257 p.
35. 425 днів повномасштабної війни в Запорізькій області: узагальнення подій – Українська Гельсінська спілка з прав людини. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/425-dniv-povnomasshtabnoi-viyny-v-zaporizkoi-oblasti-uzahalnennia-podiy/> (дата звернення: 24.05.2023).
36. Європейська правда. Timothy Snyder: 6 steps to prove Russian genocide in Ukraine. Putin and Hitler act similarly, 2022. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5wUWN2am8QI> (дата звернення: 24.05.2023)

References:

1. Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide. (1951). *American Journal of International Law*, 45(S1), 7–10. <https://doi.org/10.2307/2213966>
2. *Ukraine: Civilian casualty update 6 March 2023*. (2023, 6 bereznia). United Nations Human Rights. <https://www.ohchr.org/en/news/2023/03/ukraine-civilian-casualty-update-6-march-2023>
3. *U Mariupoli zadokumentovano 87 tysiach zhertv, ale tsyfra ne ostatochna*. [87,000 victims have been documented in Mariupol, but the figure is not final] (2022, 29 serpnia). 5 Kanal. <https://www.5.ua/regiony/u-mariupoli-zadokumentovano-87-tysiach-zahybylykh-ale-tsyfra-ne-ostatochna-zmi-286225.html> [in Ukrainian]
4. Naimark, N. M., Göçek, F. M., & Suny, R. G. (2011). *Question of genocide: armenians and turks at the end of the Ottoman empire*. Oxford University Press, Incorporated.
5. Suny, R. G. (1993). *Looking toward Ararat: Armenia in modern history*. Indiana University Press.
6. Dinçer, S. (2013). The armenian massacre in Istanbul (1896). *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis/ the low countries journal of social and economic history*, 10(4), 20. <https://doi.org/10.18352/tseg.237>
7. Bloxham, D. (2006). The great game of genocide: imperialism, nationalism and the destruction of the ottoman armenians. reviewed by kerem oktem. *Nations and nationalism*, 12(4), 712–714. https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2006.00266_7.x
8. Üngör, U. Ü. (2011). "Turkey for the Turks" Demographic Engineering in Eastern Anatolia, 1914-1945. *U A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire* (s. 287–303). Oxford University Press.
9. Melson, R. (2017). Provocation or nationalism: a critical inquiry into the armenian genocide of 1915. *U The armenian genocide in perspective* (s. 61–84). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315131023-4>
10. *Chomu Ukraina ne vyznala virmensku trahediiu henotsydom [Why Ukraine did not recognize the Armenian tragedy as genocide] - BBC News Ukraina*. (b. d.). BBC News Ukraina. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150424_armenia_ukraine_ko [in Ukrainian]
11. *Rwanda genocide of 1994*. (2023). Britannica. <https://www.britannica.com/event/Rwanda-genocide-of-1994>
12. Messanga, G. A., & Tajeugueu, M. Y. D. (2021). The role of radio-télévision libre des mille collines in the rwandan genocide : an analysis from the theoretical perspectives of intergroup threat and aggression. *International journal of research and innovation in social science*, 05(09). <https://doi.org/10.47772/ijriss.2021.5918>
13. Walle, N. V. D., & Straus, S. (2006). The Order of Genocide: Race, Power, and War in Rwanda. *Foreign Affairs*, 85(6), 179. <https://doi.org/10.2307/20032198>
14. Grandin, G. (2017). Politics by other means: Guatemala's quiet genocide. *U Quiet genocide* (s. 1–15). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315127910-1>
15. Guatemala — memory of silence: report of the commission for historical clarification: conclusions and recommendations (february 1999). (1999). *Die Friedens-Warte*, 74(4), 513–547.
16. *Operation Sofia: documenting genocide in Guatemala*. (2009, 2 hrudnia). The National Security Archive. <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB297/index.htm>
17. Brett, R. (b. d.). Guatemala: the persistence of genocidal logic beyond mass killing. *U B. Conley-Zilkic (Red.), How mass atrocities end: studies from Guatemala, Burundi, Indonesia* (s. 29–55). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781316407578.002>
18. Pryazovia, N., Yankovskyi, O., & Badiuk, O. (2023, 1 bereznia). «Ubyvstva, zgvaltuvannia, tortury»: skilky voiennykh zlochyniv rosiiskoi armii vzhe pidtverdyly v Ukraini i yaki perspektyvy trybunalu? [«Murder, rape, torture»: how many war crimes committed by the Russian army have already been confirmed in Ukraine and what are the prospects of the tribunal?] Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-trybunal-haaha-putin/32292306.html> [in Ukrainian]

19. Horban, M. (2023, 4 travnia). «*Mozhe vvazhatysia zlochynom proty liudianosti*»: zvit OBSle shchodo deportatsii Rosiieiu ukrainskykh ditei. [«Could be considered a crime against humanity»: OSCE report on Russia's deportation of Ukrainian children] Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/zvit-obsye-pro-deportatsiyi-ukrayinskykh-ditey-rosiyeyu/32396448.html> [in Ukrainian]
20. Tsinnist zhyttia i liudyny v Rosii zmeshylasia, na okupovanykh terytoriiakh vidbuvaietsia etnotsyd i henotsyd, – Pavlichenko [The value of life and man in Russia has decreased, ethnocide and genocide are taking place in the occupied territories, – Pavlichenko] – Freedom. (2023). Freedom. <https://uatv.ua/uk/tsinnist-zhyttya-i-lyudyny-v-rosiyi-zmeshylasya-na-okupovanykh-terytoriyah-vidbuvayetsya-etnotsyd-i-genotsyd-pavlichenko/> [in Ukrainian]
21. Lashchenko, O. (2020, 8 zhovtnia). *Desiat zaiav Putina pro Ukrainu ta ukraintsiv*. [Ten statements of Putin about Ukraine and Ukrainians] Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/putin-pro-ukrajintsiv-10-zajav/30881618.html> [in Ukrainian]
22. *Putin nazvav rehiony Ukrainy "istorychno" rosiiskymy i bahato nahovoryv pro viinu (video)*. [Putin called the regions of Ukraine "historically" Russian and talked a lot about the war (video)] (2023, 18 sichnia). Novyny Ukrainy - ostanni novyny Ukrainy sohodni - UNIAN. <https://www.unian.ua/war/putin-nazval-regiony-ukrainy-istoricheski-rossiyskimi-i-mnogo-nagovoril-o-voyne-video-12113769.html> [in Ukrainian]
23. Shpet, Ya. (2022, 14 kvitnia). *Iak rozvyvalasia rosiiska propahanda*. [How Russian propaganda developed.] Suspilne kultura. <https://suspilne.media/224927-ak-rozvyvalasa-rosijska-propaganda/> [in Ukrainian]
24. Kotubei, O. (2022, 4 kvitnia). *Etnichni chystky: na derzhavnomu rosiiskomu saitii vyishla stattia "Shcho Rosiia maie zrobyty z Ukrainoiu"*. [Ethnic cleansing: the article "What Russia should do with Ukraine" appeared on the Russian state website.] Suspilne kultura. <https://suspilne.media/225052-etnicni-cistki-na-derzhavnomu-rosijskomu-sajti-vijsla-stattia-so-rosia-mae-zrobiti-z-ukrainou/> [in Ukrainian]
25. *Khto z prorosiiskykh ta kremlivskykh propahandystiv otrymav pidozru za zlochyny proty Ukrainy*. (2023, 5 sichnia). [Which of the pro-Russian and Kremlin propagandists was suspected of crimes against Ukraine] Slovo i Dilo. <https://www.slovovidilo.ua/2023/01/05/infografika/bezpeka/xto-prorosijskyx-ta-kremlivskyx-propahandystiv-otrymav-pidozru-zlochyny-proty-ukrayiny> [in Ukrainian]
26. Buhaieva, A. (b. d.). *"Zaiavy Putina svidchat pro nenavyst do ukrainskoho narodu" – intervju z heneralnoiu sekretarkoiu Amnesty International*. [Putin's statements indicate hatred of the Ukrainian people" – interview with the Secretary General of Amnesty International. Public] Suspilne. <https://suspilne.media/236930-zaavi-putina-svidcat-pro-nenavist-do-ukrainskogo-narodu-intervju-z-generalnou-sekretarkou-amnesty-international/> [in Ukrainian]
27. Churikova, N. (2022, 1 hrudnia). «*Henotsydnna rytoryka*» shchodo ukraintsiv: do choho zaklykaiut rosiiski polityky ta media. ["Genocide rhetoric" regarding Ukrainians: what Russian politicians and media are calling for] Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/henotsydnna-rytoryka-kremlia-media-bloheriv/32156793.html> [in Ukrainian]
28. *Rwandan genocide – facts, response & trials*. (2009). HISTORY. <https://www.history.com/topics/africa/rwandan-genocide>
29. BBC News. (2014, 7 kvitnia). *Rwanda genocide: 100 days of slaughter*. <https://www.bbc.com/news/world-africa-26875506>
30. *Outreach programme on the 1994 genocide against the tutsi in Rwanda and the United Nations*. (b. d.). United Nations. <https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/historical-background.shtml>
31. *The Rwanda genocide*. (b. d.). Holocaust Encyclopedia | United States Holocaust Memorial Museum. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-rwanda-genocide>
32. Hovannisian, R. G., & Graubard, S. R. (2017). *Armenian genocide in perspective*. Taylor & Francis Group.
33. Kévorkian, R. H. (2020). *The Armenian genocide and its consequences*. Armenian Genocide Museum-Institute Foundation.
34. Higonnet, E. (2017). *Quiet genocide: Guatemala 1981-1983*. Taylor & Francis Group.
35. *425 dniv povnomasshtabnoi viiny v Zaporizkoi oblasti: Uzahalnennia podii – Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny*. [425 days of full-scale war in Zaporizhzhya region: a summary of events – Ukrainian Helsinki Human Rights Union.] (b. d.). Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny. <https://www.helsinki.org.ua/articles/425-dniv-povnomasshtabnoi-viiny-v-zaporizkoi-oblasti-uzahalnennia-podiy/> [in Ukrainian]
36. Yevropeiska pravda. (2022, 24 zhovtnia). Timothy Snyder: 6 steps to prove Russian genocide in Ukraine. Putin and Hitler act similarly [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=5wUWN2am8QI>

Стаття надійшла до редакції 06.06.2023

Стаття рекомендована до друку 13.06.2023

РОЛЬ ВІЗУАЛЬНОГО ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Барановський Ф. В.,

доктор політичних наук, професор,

професор кафедри філософії, соціології та політології

Державного торговельно-економічного університету

ORCID ID: 0000-0003-4496-8761

bfv957@gmail.com

У статті досліджується вплив візуального іміджу політичних лідерів, зокрема їх зовнішнього вигляду та стилю одягу, на сприйняття громадськістю. Візуальний імідж політичного лідера – це комплексна система вражень, які він створює за допомогою свого зовнішнього вигляду, одягу та манери поведінки. Він є одним з джерел у формуванні авторитету та популярності політичних лідерів.

На основі емпіричних вітчизняних та зарубіжних досліджень проведено комплексний порівняльний аналіз вищих посадових осіб і політичних лідерів провідних країн світу та України з точки зору формування зовнішнього іміджу та його сприйняття потенційними виборцями.

Наведено приклади зміни візуального іміджу політичними лідерами у контексті їхнього сприйняття цільовою аудиторією та електоратом загалом.

Зроблено акцент на тому, що крім ключового аспекту візуального іміджу політичного лідера як зовнішність (фізичні риси, одяг тощо), важливими його складниками також є комунікабельність, медіа-присутність та стиль життя.

Зовнішність є важливим фактором у створенні першого враження на людей. Одяг відображає стиль та ідеологію політичного лідера, що може підсилювати його образ. Комунікабельність є ключовим фактором у взаємодії з громадськістю та ЗМІ, що дозволяє політикам і політичним лідерам залучати увагу до своїх ідей та поглядів. Медіа-присутність формує візуальний імідж, оскільки ЗМІ забезпечують широку аудиторію та можуть суттєво впливати на сприйняття політичного лідера громадськістю.

На основі аналізу підкреслено, що у демократичному суспільстві у рамках чесної політичної конкуренції, візуальний імідж у цілому, а також окремі його складники можуть завдавати суттєвих коливань між позитивними та негативними показниками у політичному рейтингу.

Зроблено висновок, що візуальний імідж грає важливу роль у формуванні популярності політичного лідера, є чинником формування його політичного бренду, який він використовує для передачі певних ідеологічних посилів та установок.

Ключові слова: імідж, політик, політичний лідер, політичний імідж, візуальний імідж політичного лідера, демократичне суспільство.

Постановка проблеми. Візуальний імідж стає все більш важливим у сучасній політиці. З поширенням соціальних медіа та інших засобів масової інформації, політичні лідери стикаються зі збільшеною увагою до свого зовнішнього вигляду. Окрім того, зміна стереотипів щодо ролі жінок та чоловіків у суспільстві, а також зростання культури рівності та толерантності, впливають на те, які очікування ставляться до візуального іміджу політичного лідера.

Завжди існувала практика того, що люди оцінюють політичних лідерів за їх зовнішнім виглядом, а це може впливати на їхній успіх або невдачу в політиці. Особливо це є важливим за умов сталих демократичних традицій, де саме від електоральних уподобань виборців, на які не в останню чергу впливає візуальний імідж, залежить доля політичних лідерів.

Мета дослідження – проаналізувати роль візуального іміджу політичного лідера у сучасній політиці у контексті його впливу на уподобання потенційних виборців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, що досліджують окремі аспекти даної проблематики можна виокремити таких: І. Милосердна – імідж політичного лідера як категорія PR-технології, А. Вайер – технологія створення політичного іміджу, І. Пірог та Л. Ізотова – метафора як засіб створення іміджу політичного лідера у німецькому медіадискурсі, Д. Лілекер, А. Венеті та

Д. Джексон – візуальна політична комунікація, Дж. Ліндхолм, Т. Карлсон та Й. Хогваг – візуальна увага глядачів до партійних лідерів та сприйняття їхніх рис в Інстаграм.

Виклад основного матеріалу. Візуальний імідж політичного лідера – це комплексна система вражень, які він створює за допомогою свого зовнішнього вигляду, одягу та манери поведінки, які відображають його особистість та характер. В цьому контексті одяг та зовнішність грають ключову роль, оскільки це перші елементи, на які звертає увагу людина. У політиці візуальний імідж може стати вирішальним фактором у виборах або ж у популярності політика серед виборців.

З огляду на важливість візуального іміджу політика, багато лідерів звертають увагу на свій зовнішній вигляд та одяг, який вони носять. Одяг – це можливість виразити свою особистість та цінності, а також показати своє ставлення до держави та її громадян. Наприклад, під час президентських виборів в США все має значення, починаючи від кольору краватки та вибору одягу до форми взуття. Багато політиків спрямовують багато уваги на свій одяг, оскільки це може стати важливим елементом їх візуального іміджу.

Серед держав ЄС варто виокремити стиль керівників Франції та Італії, оскільки на сприйняття їхнього іміджу в одязі впливає такий факт, що ці країни є лідерами світової моди.

Нинішній президент Франції Еммануель Макрон завжди виглядає бездоганно та елегантно. Він віддає перевагу класичному стилю, носить темні костюми, білі сорочки та вишукані краватки. Щодо Італії, то її нинішній президент Серджо Маттарелла носить темні костюми та білі сорочки, що відповідає консервативному та формальному стилю. Натомість колишній прем'єр-міністр Італії Маттео Ренці був відомий своїм молодіжним стилем. Він часто носив костюми яскравих кольорів та краватки зі своїм логотипом, а також володів хорошим смаком у виборі шкіряних аксесуарів, зокрема таких як сумки та портфелі (Lilleker, D. G., et al. 2019). Загалом, інтегральним елементом у даному випадку виступає демонстрація високого рівня стилю та елегантності у візуальному іміджі вищезазначених високопосадовців, що відповідає їхньому статусу та підкреслює їхню авторитетність та впевненість у собі. Водночас, кожен з них має свої особливості у виборі одягу та аксесуарів, що відображає його власний характер та індивідуальність.

Варто зазначити, що візуальний імідж політичного лідера є важливою складовою його іміджу в цілому. Однак, найбільш ефективною буде збалансована стратегія, що поєднує в собі як вигляд, так і дії, виступи та комунікацію з громадськістю. Візуальний імідж може допомогти враженням інших людей про політика, але важливо не забувати, що це лише один із факторів, які впливають на успішність політичної кар'єри. Роль візуального іміджу в політиці не обмежується лише одягом та зовнішнім виглядом, але включає в себе всі аспекти поведінки та комунікації, що визначають сприйняття громадськістю.

Візуальний імідж політичного лідера можна класифікувати за такими категоріями:

1. Зовнішність – включає такі елементи як зовнішній вигляд, харизму, а також фізичні риси: форму обличчя, колір шкіри, волосся та очей.
2. Одяг – ключовий аспект візуального іміджу політичного лідера. Він відображає стиль, клас, професійність та індивідуальність.
3. Комунікабельність – включає голос, мову тіла та міміку. Ці фактори можуть відображати впевненість, емоційну стабільність та вміння ефективно спілкуватися.
4. Медіа-присутність – включає те як лідер з'являється в ЗМІ, а також представлений у соціальних мережах. Супутніми чинниками тут виступають три попередні категорії.
5. Стиль життя – важливий елемент візуального іміджу політичного лідера, що може включати в себе його хобі, розваги, захоплення та інтереси.

У даному аспекті вважали б за потрібне здійснити, враховуючи основні критерії, стислий порівняльний аналіз візуального іміджу останніх п'яти президентів США. Щодо порівняльного аналізу перших трьох з них, а саме Білла Клінтона, Джорджа Буша молодшого та Барака Обами, то вельми корисним джерелом виступило дослідження The Pew Research Center (Pewresearch, 2009).

Білл Клінтон:

Зовнішній вигляд: Клінтон був відомий своїм високим зростом, стрункою статуєю та характерним південним характером. У нього була сива шевелюра і виразне підборіддя.

Одяг: На офіційних заходах він був одягнений у костюм, сорочку і краватку, проте мав репутацію людини, яка полюбляє носити повсякденний і зручний одяг під час неофіційних зустрічей.

Комунікабельність: Клінтон був відомий своєю харизмою та здатністю спілкуватися з людьми. Він був талановитим оратором, і його часто хвалили за його здатність доносити складні ідеї так, щоб їх було легко зрозуміти.

Присутність у ЗМІ: Клінтон був першим президентом США, який повністю використовував можливість ЗМІ. Його часто бачили в телевізійних шоу, нічних ток-шоу та новинних програмах, і він був відомий своєю здатністю зачаровувати ЗМІ.

Джордж Буш:

Зовнішній вигляд: Буш був відомий коренастою статуєю та коротким волоссям. У нього був виразний техаський акцент і впевнена манера поведінки.

Одяг: Крім використання офіційного одягу під час офіційних заходів, він також віддавав перевагу ковбойським черевицям і капелюху, що відображало його тейхаське коріння.

Комунікабельність: Буш був відомий своїм народним, приземленим стилем спілкування. Його часто критикували за словесні помилки та неправильну вимову, але його також хвалили за здатність спілкуватися з людьми на особистому рівні.

Присутність у ЗМІ: Буш був відомий своїми натягнутими стосунками зі ЗМІ. Його часто критикували за те, що він уникав жорстких запитань і обмежував доступ до преси.

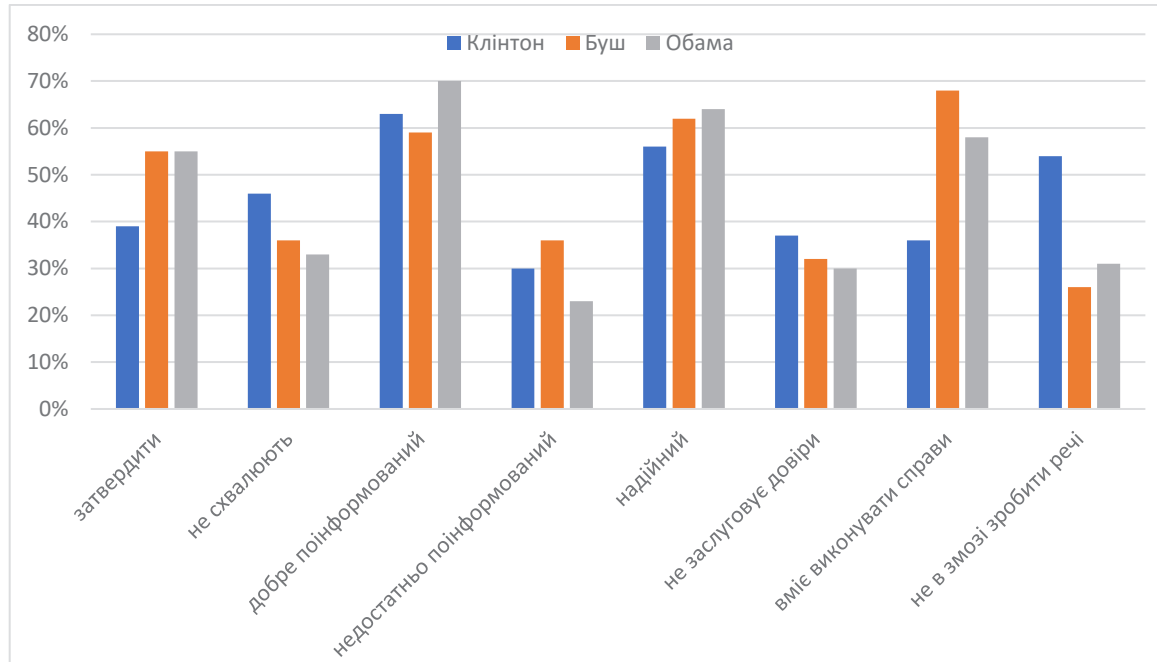

Рис. 1. Оцінювання іміджу президентів США (Клінтон, Буш, Обама)

Джерело: складено автором на основі pewresearch.org

Барак Обама:

Зовнішній вигляд: Обама був відомий своєю худорлявою спортивною статурою та фірмовою зачіскою – короткими тугими кучерями. У нього був низький голос і спокійна поведінка.

Одяг: Крім офіційного одягу, він також мав репутацію людини, яка носить повсякденний зручний одяг, включаючи сорочки поло та хакі.

Комунікабельність: Обама був відомий своїм красномовством і здатністю надихати. Він був талановитим оратором, і його часто хвалили за його здатність викладати складні ідеї вдумливо та доступно.

Присутність у ЗМІ: Обама був першим президентом США, який повністю охопив соціальні мережі. Він був активним у Twitter та інших платформах, і був відомий своєю здатністю використовувати соціальні мережі для спілкування з молодими виборцями.

Обама став президентом, який багато що змінив у політичному житті США. Перш за все, ці зміни стосуються розуміння президента та його ролі.

Дональд Трамп:

Зовнішній вигляд: Трамп був відомий своєю характерною зачіскою – начісуванням, яка часто була предметом насмішок. Він мав неперевершену особистість і зухвалу, впевнену манеру поведінки.

Одяг: Трампа часто бачили в дорогих костюмах, сорочках і краватках. Він був відомий своєю любов'ю до яскравих модних брендів високого класу.

Комунікабельність: Трамп був відомий своїм відвертим, конфронтаційним стилем спілкування. Його часто критикували за схильність до перебільшень і неправдивих тверджень, але його також хвалили за здатність налагоджувати зв'язки зі своїми прихильниками.

Присутність у ЗМІ: Трамп був майстром маніпулювання ЗМІ. Він був активним у Twitter та інших соціальних медіа-платформах, і був відомий своєю здатністю домінувати у інформаційному просторі своїми суперечливими заявами та діями.

Джо Байден:

Зовнішній вигляд: Байден відомий своїм рідким сивим волоссям та має трохи згорблену поставу.

Одяг: Байден одягається у класичні костюми, проте дуже часто він доповнює свій імідж сонцезахисними окулярами, що робить його більш сучасним і трохи нівелює сприйняття його віку.

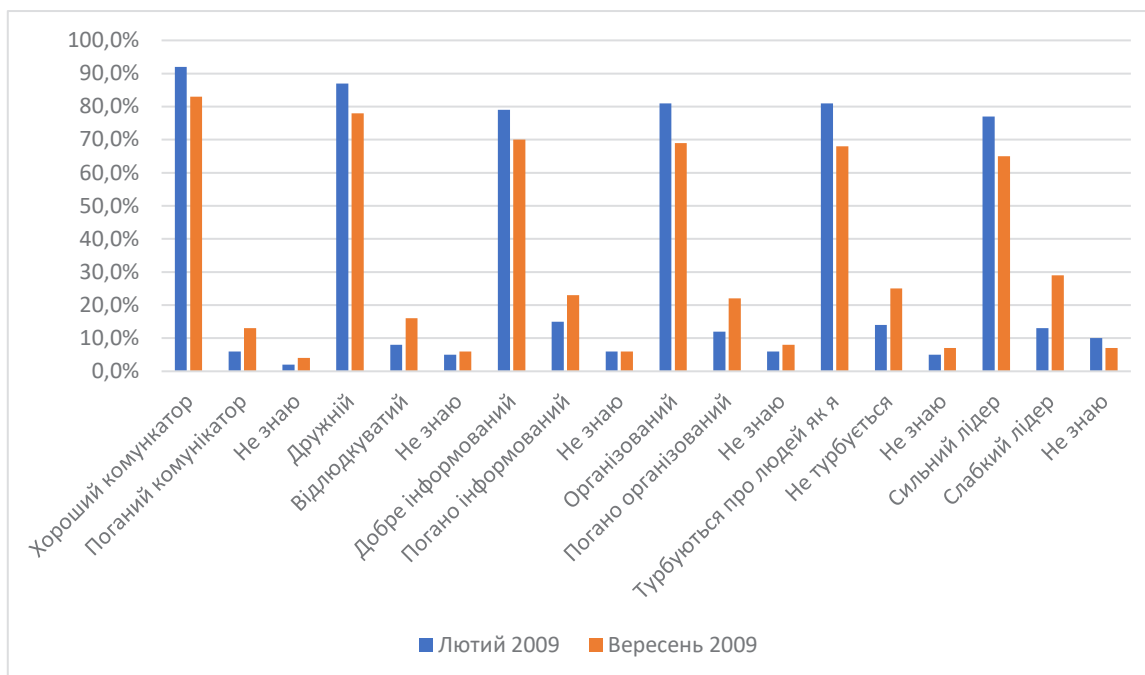

Рис. 2. Вплив іміджу Обами на оцінювання його дій

Джерело: складено автором на основі pewresearch.org

Комунікабельність: Байден відомий своїм чуйним стилем спілкування і доброзичливістю. Його часто хвалять за його здатність спілкуватися з людьми на особистому рівні та за його готовність слухати та відповідати зі співчуттям.

Присутність у ЗМІ: Байден має більш традиційний підхід до ЗМІ, ніж його попередник. Він був активним у соціальних мережах, але здебільшого покладався на традиційні медіа, щоб донести своє повідомлення.

У контексті дослідження не зайвим буде згадати певні спроби змін візуального іміджу, які можуть бути як успішними, так й не дуже. Наприклад, Маргарет Тетчер свого часу успішно переробила свій імідж, змінивши одяг, голос, зачіску та користавшись порадами телевізійників щодо ефективнішого використання медіа (Rebranding, 2014).

Проте, не завжди зміна візуального іміджу політика може бути успішною. Наприклад, коли британський лейбористський лідер Ед Мілібенд намагався змінити свій імідж і з'являвся в гламурних журналах з новим стилем одягу, але це не підвищило його популярності. Він був критикований за те, що він намагався піти назустріч елітам, але не звертав уваги на простих людей (Rebranding, 2014).

Говорячи про характеристику українських президентів, варто звернути увагу на роботу вітчизняних дослідників В. Бебика і Н. Трач, у якій свого часу на основі опитування студентів було зроблено порівняльний аналіз психологічних особливостей та певних іміджевих критеріїв перших трьох президентів України Леоніда Кравчука, Леоніда Кучми та Віктора Ющенка.

На нашу думку, важливим, з точки зору формування іміджу політичного лідера, бачиться поєднання позитивних і негативних рис, оскільки лише аналіз комбінації даних компонентів може дати досліднику комплексне уявлення про сприйняття політика потенційними виборцями.

Даний аспект пов'язаний з тим, що з одного боку, привабливий політик – це той кандидат, в якому виборці вбачають ті якості, які, на їхню думку, є бажаними для лідера. Але, з іншого боку, як вважають політологи, громадяни мають останнім часом невиразні уявлення про те, які якості вони хочуть бачити в політичному діячі. Тому часто точкою відліку побудови іміджу політика є інформація про те, які риси в лідері не подобаються людям (Милосердна, 2019).

Щодо позитивних характеристик Леоніда Кравчука, то 20% студентів вважали його виваженим і досвідченим політиком. 14% студентів вважали його комунікабельним, 11% - дипломатичним, 5,5% – кмітливим, із почуттям гумору.

До негативних рис характеру Л. Кравчука студенти віднесли лицемірність (41%), голослівність (14%) неправдивість (12%).

Судячи з результатів експертного опитування, образ Л. Кравчука має певні розбіжності в оцінці його особистості чоловіками та жінками. Наприклад, його назвали спокійним і розважливим 25%

опитаних жінок і лише 12% чоловіків Натомість, лицемірним назвали його 52% опитаних чоловіків і 35% жінок (Бебик, Трач, 2006).

Отже, загалом, серед тих, хто виокремив негативні риси даного політика, був більший відсоток чоловіків, ніж жінок. Це вочевидь означає, що він мав певні елементи іміджу, які більше впливали на жінок, ніж на чоловіків.

Другий Президент України Леонід Кучма на відміну від свого попередника був вочевидь менш публічний у своїй діяльності. Попри те, що він перебував на президентській посаді протягом двох термінів, його особистісні риси (порівняно з Леонідом Кравчуком) виявилися менш знайомими респондентам.

До позитивних рис характеру Л. Кучми студенти зарахували розважливість (22%), розумність (11,0%), досвідченість (10%), організаторські здібності (7%), комунікабельність (5,5%).

До негативних рис були віднесені лицемірність (26,0%), пасивність (12%), скритність (11,0%) та однобічність поглядів (5%).

І тут в оцінках жінок і чоловіків виявилися певні розбіжності. Особливо цікавою виявився такий критерій як неправдивість – 32,0% чоловіків і 8,3% жінок (Бебик, Трач, 2006).

У цілому за кількістю відсотків негативні якості Кучми переважають аналогічні у Кравчука.

На думку респондентів, третій президент України Віктор Ющенко мав такі позитивні риси як врівноваженість (37%), харизма (26,0%), чесність (16%), розумність (15,0%), душевність (11%). Чимало опитаних В. Ющенка як освічену, рішучу, комунікабельну людину, що має ораторські здібності (кожна риса набрала приблизно по 8%).

Проте були визначені і такі негативні риси характеру як непослідовність (29%) і слабкі лідерські якості, надмірна м'якість для цієї посади (по 23%), нерішучість і несаможиттєвість в ухваленні політичних рішень (по 21%).

Щодо поглядів чоловіків і жінок на особистість третього Президента України, то вони мають певні розбіжності.

Наприклад, спокійним і врівноваженим вважали В. Ющенка 44% чоловіків і 33,3% жінок, на чесність і правдивість вказали 24,0% і 12,5% чоловіків і жінок. Натомість більше жінок (16,6%), ніж чоловіків (12,0%), вважають В. Ющенка розумною людиною.

Щодо непослідовності В. Ющенка, то чоловіки виокремили її у 44,0%, а жінки у 18,8% випадків. Такі самі тенденції в оцінці несаможиттєвості – 32,0% проти 14,6% відповідно (Бебик, Трач, 2006).

У підсумку за співвідношенням позитивних і негативних рис перевагу отримав Віктор Ющенко (Див. рис. 3).

Якщо порівнювати вибрані найбільш згадувані риси, притаманні іміджам згаданих українських політиків, то даний рейтинг можна зобразити у вигляді діаграми на рис. 4.

Застосовуючи за аналогією з порівняльним аналізом американських президентів основні категорії, що складають візуальний імідж, можна виокремити певні характеристики президентів України.

Леонід Кравчук:

Зовнішній вигляд: Мав кругле обличчя і був середнього зросту.

Одяг: Мав репутацію людини, що носить простий, стриманий одяг.

Комунікабельність: Кравчук був відомий своїм красномовством і здатністю доносити складні ідеї так, щоб їх було легко зрозуміти.

Присутність у ЗМІ: Часто уникав гострих питань і його публічні заяви були надто обтічні.

Леонід Кучма:

Зовнішній вигляд: Кучма мав характерне сиве волосся та серйозний вираз обличчя.

Одяг: Дотримувався консервативного стилю.

Комунікабельність: Кучма був відомий своїм стриманим, офіційним стилем спілкування. Його часто критикували за надмірну відстороненість.

Присутність у ЗМІ: Кучма мав суперечливі стосунки зі ЗМІ. Його часто критикували за придушення свободи слова та надмірний контроль над пресою.

Віктор Ющенко:

Зовнішній вигляд: Ющенко був сухорлявий, згодом він став носити окуляри.

Одяг: Носив елегантні класичні костюми.

Комунікабельність: Ющенко проникливий стиль спілкування, мав здатності надихати та мотивувати людей.

Присутність у ЗМІ: Його часто хвалили за відкритість і прозорість, але також критикували за надмірну саморекламу.

Петро Порошенко:

Зовнішній вигляд: у Порошенка була акуратна стрижка та гладко виголене обличчя. Він мав доброзичливу, доступну манеру поведінки.

Одяг: на офіційних заходах Порошенка часто бачили в пошитих костюмах і сорочках. Він мав репутацію людини, що носить класичний, стриманий одяг, який відображав його консервативні цінності.

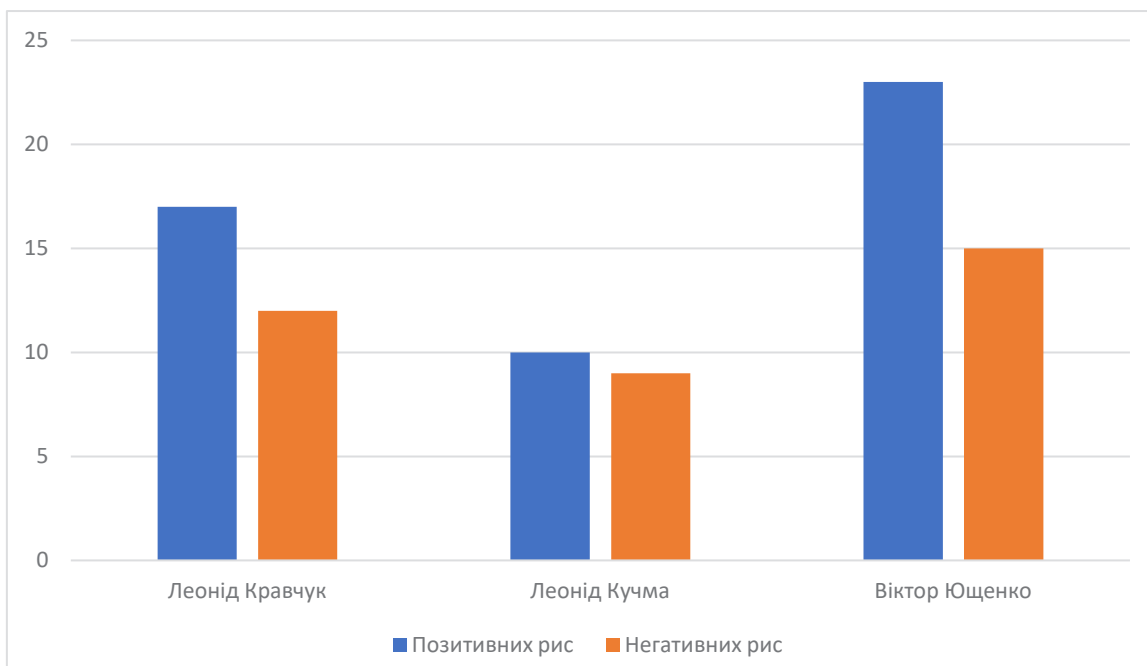

Рис. 3. Співвідношення позитивних та негативних рис президентів України

Джерело: складено автором на основі: Бебик, Трач, 2006.

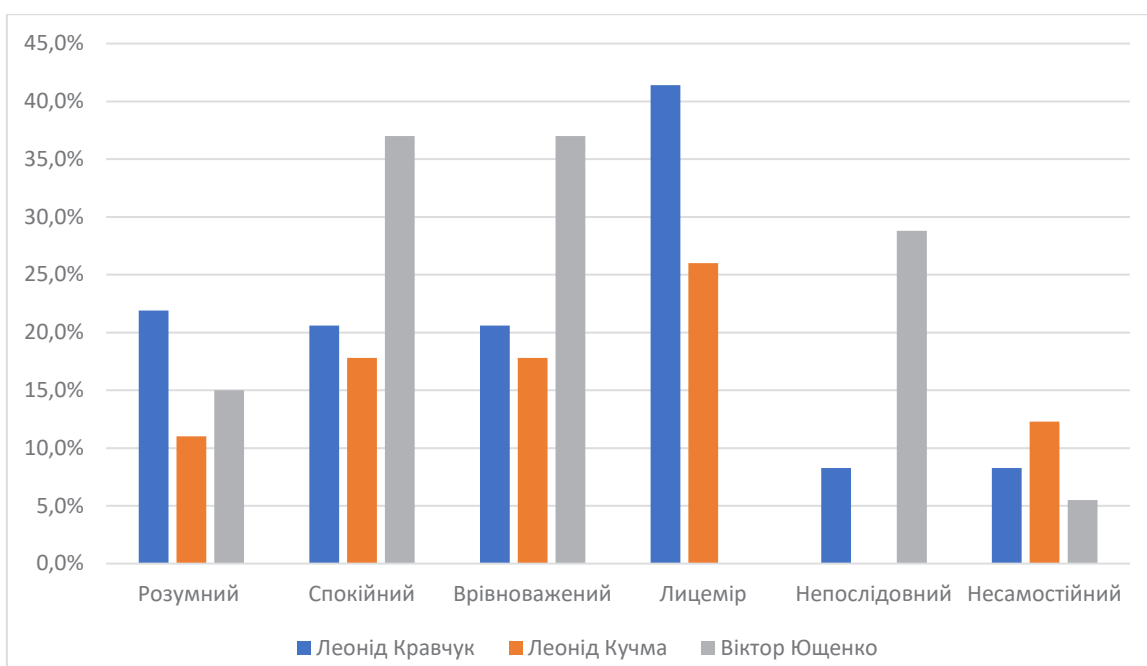

Рис. 4 . Основні негативні та позитивні риси президентів України

Джерело: складено автором на основі: Бебик, Трач, 2006.

Комунікабельність: Порошенко був відомий своїм пристрасним, емоційним стилем спілкування, був вправним оратором.

Присутність у ЗМІ: Доволі часто з'являвся у ЗМІ, а також деякі з них вважалися безпосередньо афілійованими до нього.

Володимир Зеленський:

Зовнішній вигляд: Зеленський відомий своєю відносно молодою зовнішністю. У нього коротка зачіска та привітна, доступна посмішка.

Одяг: до введення військового стану він одягав костюми на офіційні заходи, проте під час військового стану він носить футболки, кофти і зручні штани в стилі мілітарі. Тим самим президент підкреслює єднання з українським народом під час війни. Водночас деякі експерти відзначають один важливий момент – глава України не носить форму ЗСУ, таким чином він дає сигнал громадянам, що не привласнює собі славу військових (Президент, 2022).

Комунікабельність: Зеленський відомий своїм жартівливим, неформальним стилем спілкування. Він прославився як комік і часто використовує гумор, щоб спілкуватися з людьми. Він також уміло використовує соціальні медіа для спілкування з громадськістю.

Присутність у ЗМІ: Зеленський має сильну присутність у ЗМІ як у традиційних ЗМІ, так і в соціальних мережах. Він відомий своєю доступністю та відкритістю для преси.

Отже, такі вищеописані категорії як зовнішність, одяг, комунікабельність та медіа-присутність мають велике значення в формуванні візуального іміджу політика. Зовнішність може бути важливим фактором у створенні першого враження на людей. Одяг також може відображати стиль та ідеологію політика, що може підсилювати його образ.

Комунікабельність є ключовим фактором у взаємодії з громадськістю та ЗМІ, що дозволяє політикам залучати увагу до своїх ідей та поглядів. Це може бути досягнуто шляхом використання жестикуляції, міміки та голосу, а також за допомогою вміння чітко та доступно висловлюватися.

Медіа-присутність також є важливим фактором у формуванні візуального іміджу політика, оскільки ЗМІ забезпечують широку аудиторію та можуть суттєво впливати на сприйняття політика громадськістю.

У цілому, візуальний імідж політичного лідера має велике значення у політиці, тому що він може впливати на електорат та створювати враження про політика, яке буде відображати його стиль, особистість та погляди.

Висновки. У демократичному суспільстві, у основі якого лежать принципи політичного плюралізму, будь-який чинник впливу на сприйняття громадськістю і потенційними виборцями публічної політичної особи може відігравати ключову роль. Ідеться про умови чесної політичної конкуренції, у рамках якої вирішальною у певний момент часу може стати найдрібніша деталь у механізмі політичної промоції. В даному аспекті візуальний імідж у цілому, а також окремі його складники можуть завдавати суттєвих коливань між позитивними та негативними показниками у політичному рейтингу змін і нехтувати цим факт не можна у жодному разі.

Таким чином, у підсумку, варто зауважити, що візуальний імідж політичного лідера грає важливу роль у формуванні його популярності, пізнаваності та впливу на громадськість. Різноманітні атрибути візуального іміджу становлять певний бренд політика, який, у свою чергу, використовує їх для передачі певних установок, смислів та ідеологічних посилювачів.

Baranovskyi F. The role of the visual image of a political leader in a democratic society

The article examines the influence of the visual image of political leaders, in particular their appearance and clothing style, on public perception. The visual image of a political leader is a complex system of impressions that he creates with the help of his appearance, clothing and manner of behavior. It is one of the sources in forming the authority and popularity of political leaders.

On the basis of empirical domestic and foreign research, a comprehensive comparative analysis of senior officials and political leaders of the leading countries of the world and Ukraine was carried out from the point of view of external image formation and its perception by potential voters.

Examples of changes in the visual image of political leaders in the context of their perception by the target audience and the electorate in general are given.

Emphasis is placed on the fact that, in addition to the key aspect of a political leader's visual image, such as appearance (physical features, clothing, etc.), sociability, media presence, and lifestyle are also important components.

Appearance is an important factor in creating a first impression on people. Clothing reflects the style and ideology of a political leader, which can enhance his image. Communicability is a key factor in interacting with the public and the media, allowing politicians and political leaders to attract attention to their ideas and views. Media presence forms a visual image, as mass media provide a wide audience and can significantly influence the public's perception of a political leader.

Based on the analysis, it is emphasized that in a democratic society, within the framework of fair political competition, the visual image as a whole, as well as its individual components, can cause significant fluctuations between positive and negative indicators in the political rating.

It was concluded that the visual image plays an important role in shaping the popularity of a political leader, is a factor in forming his political brand, which he uses to convey certain ideological messages and attitudes.

Key words: image, politician, political leader, political image, visual image of a political leader, democratic society

Література:

1. Бебик В., Трач Н. Три Українські президенти. *Віче*. 2006. № 21/22. С. 21–23.
2. Вайер А. Технологія створення політичного іміджу. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Sv. 5, Vyd. 1. С. 176–180.
3. Милосердна І. М. Імідж політичного лідера як категорія PR-технології. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. 64. С. 118–133.
4. Пірог І. І., Ізотова Л. І. Метафора як засіб створення іміджу політичного лідера у німецькому медіа-дискурсі. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*. 2018. Вип. 88. С. 35–42.
5. Президент з народом: що носить Зеленський під час війни? *УНІАН*. 2022. URL: <https://www.unian.ua/politics/shcho-nosit-volodimir-zelenskiy-pid-chas-viyni-stil-y-odyag-zelenskogo-foto-novini-ukrajina-11778225.html> (дата звернення: 12.05.2023).
6. Lilleker D. G., Veneti A., Jackson D. Introduction: Visual Political Communication. *Visual Political Communication* / Veneti A., Jackson D., Lilleker D.G. (eds). 2019. Palgrave Macmillan. P. 1–13.
7. Lilleker D. G. The Power of Visual Political Communication: Pictorial Politics through the Lens of Communication Psychology. *Visual Political Communication* / Veneti A., Jackson D., Lilleker D. G. (eds). 2019. Palgrave Macmillan. P. 37–51.
8. Lindholm J., Carlson T., Högväg J. See Me, Like Me! Exploring Viewers' Visual Attention to and Trait Perceptions of Party Leaders on Instagram. *The International Journal of Press/Politics*. 2021. Vol. 26, № 1. P. 167–187.
9. Obama Approval Ratings Steady, Personal Image Remains Positive. 2009. URL: <https://www.pewresearch.org/politics/2009/09/17/obama-approval-ratings-steady-personal-image-remains-positive/> (дата звернення: 20.02.2023)
10. Rebranding Ed Miliband. *The Guardian*. 2014. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2014/apr/02/rebranding-ed-miliband-broadcast-guru> (дата звернення: 02.04.2023).

References:

1. Bebyk, V. Trach, N. (2006). Try Ukrainski prezydenty. [Three Ukrainian Presidents]. *Viche*. № 21/22. S. 21–23. [in Ukrainian].
2. Vaiier, A. (2018). Tekhnolohiia stvorennia politychnoho imidzhu. [The Technology of Creating a Political Image]. *Evropský politický a právní diskurz*. Sv. 5, Vyd. 1. S. 176–180. [in Ukrainian].
3. Myloserdna, I. M. (2019) Imidzh politychnoho lidera yak katehoriia PR-tekhnologii. [The Image of a Political Leader as a Category of PR Technology]. *Aktualni problemy polityky*. № 64. S. 118–133. [in Ukrainian].
4. Piroh, I. I., Izotova, L. I. (2018). Metafora yak zasib stvorennia imidzhu politychnoho lidera u nimetskomu mediadyskursi. [Metaphor as a Means of Creating the Image of a Political Leader in German Media Discourse]. *Visnyk KhNU imeni VN Karazina. Serii: Inozemna filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov*. № 88, S. 35–42. [in Ukrainian].
5. Prezydent z narodom: shcho nosyt Zelenskyi pid chas viiny? [The President with the People: What Does Zelensky Wear During the War?] (2022). *UNIAN*. <https://www.unian.ua/politics/shcho-nosit-volodimir-zelenskiy-pid-chas-viyni-stil-y-odyag-zelenskogo-foto-novini-ukrajina-11778225.html>
6. Lilleker, D. G., Veneti, A., & Jackson, D. (2019). Introduction: Visual Political Communication. In Veneti A., Jackson D., Lilleker D. G. (eds), *Visual Political Communication*. Palgrave Macmillan, 1–13.
7. Lilleker, D. G. (2019). The Power of Visual Political Communication: Pictorial Politics Through the Lens of Communication Psychology. In Veneti A., Jackson D., Lilleker D. G. (eds), *Visual Political Communication*. Palgrave Macmillan, 37–51.
8. Lindholm, J., Carlson, T., & Högväg, J. (2021). See Me, Like Me! Exploring Viewers' Visual Attention to and Trait Perceptions of Party Leaders on Instagram. *The International Journal of Press/Politics*, 26 (1), 167–187.
9. Obama Approval Ratings Steady, Personal Image Remains Positive. (2009). URL: <https://www.pewresearch.org/politics/2009/09/17/obama-approval-ratings-steady-personal-image-remains-positive/>
10. Rebranding Ed Miliband. (2014). *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2014/apr/02/rebranding-ed-miliband-broadcast-guru>

Стаття надійшла до редакції 01.06.2023

Стаття рекомендована до друку 15.06.2023

ДЕМОКРАТІЯ VS АВТОКРАТІЯ НА ТЛІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Буряченко О. В.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та політології
Національного авіаційного університету
ORCID: 0000-0001-5308-2570
voua@ukr.net*

У статті аналізується та розглядається питання російсько-української війни як глобального виклику та еволюції демократії. Проведене дослідження із зауваженого питання є складовою наукового дослідження «Формування нової глобальної системи безпеки: російсько-українська війна як фактор еволюції світової політики».

Дослідження аналітичних звітів, документів, міжнародних угод, законодавчих актів, наукових позицій дало можливість охарактеризувати закономірні тенденції, які дозволяють автору прийти до висновку, що російсько-українська війна стала глобальним викликом для демократії у світі. Також, автор приходиться до висновку, що повномасштабний наступ Росії на Україну 24 лютого 2022 року, вплинув на міжнародні норми, що може зрештою знизити хвилю авторитарних загроз, які останні десять років посилювалися. Поєднання моральної ясності та екзистенційної небезпеки виявилися потужною сумішшю у мотивації європейських держав до дій, ознаменувавши глибоке зрушення в їх політиці. Разом з тим, автор звертає увагу, що серед дослідників є побоювання, що наратив «захист демократії», який зараз на тлі російсько-української війни став стратегією «демократії проти автократії», після війни стане другорядним. Схеми «демократія проти автократії» набуває форми мобілізуючого наративу для стратегічних політик – таких як зусилля щодо припинення залежності від російських енергоресурсів або збільшення витрат на безпеку, які не обумовлені ідеологічною прихильністю до підтримки демократії як такої. Зазначимо, більш послідовне злиття геостратегії та демократії вимагатиме від західних держав значно збільшити свої дипломатичні зусилля та ресурси для підтримки демократичних принципів та норм. Так, ми спостерігаємо поступальний процес посилення і консолідації колективного Заходу щодо Росії, яка є сьогодні закритою автократією, країною, яка володіє ядерною зброєю, яка є членом РБ ООН і яка напала на демократичну Україну при тому будучи одним із гарантів Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум) і дозволила собі вдатися до політики ядерного шантажу. Але, західна стратегія проти Росії – це далеко не те саме, що й демократична стратегія. Постає питання наскільки демократії зможуть консолідуватися і призупинити наступ автократії. Зокрема автор зазначає, у світовій спільноті є багато питань до ООН, та акцентує увагу, що нинішня ООН не відповідає нормативним канонам ліберальної демократії. Створена у 1945 році після Другої світової війни система колективної безпеки, яка базується на Статуті ООН, себе вичерпала. Отже, повинна бути запропонована зовсім нова конфігурація архітектури світової безпеки, яка б відповідала сучасним викликам кризових ситуацій світового політичного процесу та закрила питання «подвійних стандартів». Відстоювала та забезпечувала принципи, що демократія, розвиток і права людини є взаємозалежними та взаємодоповнюючими.

Автор звертає увагу на те, що саме Україна, яка опинилася в епіцентрі нападу РФ і у відношенні якої були порушені всі гарантії безпеки надані ключовими геополітичними гравцями, і яка зараз на передовій захисту демократії, має беззаперечне право на пропозиції світовому товариству свого бачення нової світової системи безпеки, яка б дійсно відстоювала і забезпечувала демократичні принципи рівності, інклюзивності та солідарності, а також забезпечила баланс світової архітектури безпеки.

Ключові слова: російсько-українська війна, демократія, автократія, міжнародна безпека, архітектура світової безпеки, ООН, Україна, Росія, ЄС, США.

Постановка проблеми. «Сьогодні ми відзначаємо 15-ий Міжнародний день демократії. Проте сьогодні у світі демократія потерпає. Громадянський простір звужується. Недовіри та дезінформації стає більше. А поляризація підриває демократичні інститути. Пора бити тривогу». З таким зверненням до світової спільноти звернувся генеральний секретар ООН Антоніо Гутерриш у Міжнародний день демократії, 16 вересня 2022 року. Таке занепокоєння дійсно є слухним. Як зауважує Інститут Демократії – світовий політичний процес переживає складний час дедемократизації. За останніми соціологічними дослідженнями, рівень демократії у світі за останні кілька років знизився до ситуації 1986 року, яка була напередодні «катастрофи комунізму», а саме розпаду СРСР (Democracy report, 2023). Дослідники б'ють на сполох і наводять докази того, що хвиля автократизації набирає обертів. Кількість закритих автократій вже перевищує кількість ліберальних демократій, оскільки разом із загальним зростанням населення у світі, кількість населення, що живе в умовах обмежень демократії, автократичних режимах і диктатурах, зросла з 2012 року, з 46% до 72%. Вперше за понад два десятиліття – у світі налічується більше закритих автократій, ніж ліберальних демократій. «Їх число не було таким малим з 1973 року за 50 років», зауважує С. Ліндберг, директор Інституту демократії (Lindberg, 2022).

Зазначимо, занепад демократії, це глобальна тенденція. На світовій політичній карті політичні режими повертають на рейки авторитаризму або, як мінімум, погіршують якість своїх демократичних інституцій. Автократизація, це глобальна тенденція, яка проявляє себе на всіх рівнях: автократії стають жорсткішими, демократії – менш демократичними, перехідні країни дрейфують убік авторитаризму. На цьому, також, зауважують автори дослідження міжнародного проекту V-Dem («Varieties of democracy» – «Розмаїття демократії»). Дослідники V-Dem констатують, що ренесанс авторитаризму спостерігається і переважає у всіх географічних регіонах світу, а ознаки дедемократизації притаманні різним типам режимів. Світ невірних режимів зрушується у напрямку більшого авторитаризму. Так, нестійкі електоральні демократії трансформуються в електоральні автократії (Сальвадор, Угорщина та Індія), а тривалі електоральні авторитаризми стають закритими автократіями (Буркіна-Фасо, Філіппіни, Росія). Також, зауважують автори, що дуже важливо, погіршується якість демократичних інституцій і посилюються авторитарні елементи у стійких демократіях (Бразилія, Польща, Греція, США, Гана). Нині у світі побільшало «закритих» автократій. Лише за останні два роки дев'ять країн перетворилися на «закриті» автократії: Афганістан, Чад, Гвінея, Гаїті, Іран, Малі, М'янма, Туркменістан та Узбекистан. Загалом за підсумками 2022 року 42 країни зрушили у бік автократії і лише 14 країн переживали демократизацію, тобто рух у зворотному напрямку – до полюса ліберальної демократії. Слід зауважити, сьогодні 72% людства (5,7 млрд.), проживають у країнах з авторитарним режимом, з них 2,2 млрд живуть у «закритих автократіях», за повної відсутності громадянських прав і свобод, і лише 1,1 млрд – у країнах з повною демократією. Дослідники звертають увагу, що автократизація, сьогодні, схожа на епідемію – режими та суспільства переймають одне в одного одні і самі прийоми: практику дезінформації, токсичну суспільну поляризацію, боротьбу з «дезінформацією» як інструменти цензури. Демократичний опір цим тенденціям існує, але або поки не досягає успіху, як в Ірані, або досягає, але в не найбільших впливових країнах, а тому також не змінює загальної картини (Democracy report, 2022).

Зазначимо, максимальний вплив на підсилення у світі автократії, з чим погоджуються всі дослідницькі інститути з питання демократичних процесів, стався у зв'язку з війною, яку Росія почала проти України 2014 році. Ця війна стала тим каталізатором, який кардинально загострив розрив між демократіями та автократіями. Пікової точки цей розрив набув обрисів після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року. І цьому є ґрунтовне підтвердження. Серед однієї із важливих тем західних урядів та більшої частини риторики коментарів звучать наративи, що вторгнення Росії в Україну загострило напруженість між демократіями та автократіями та зробило цей розкол важливим при структуруванні міжнародної системи. «Те, що відбувається в Україні, матиме наслідки для виживання демократії в усьому світі. У багатомісячній боротьбі між самодержавством і демократією, між диктатурою і свободою Україна зараз є лінією фронту – і нашою лінією фронту теж» (Applebaum, 2022). «Це початок нової ери політики неприкритої сили. І те, що демократичні країни втрачають свою владу» (Mounk, 2022). Мунк, також, відмічає, що диктатори по всьому світу починають знімати маски, виявляючи авторитарні тенденції та вивільняючи величезну військову міць для досягнення імперських цілей. Проблема, зазначає він, полягає в тому, що «багато демократій зараз виділяються гострими розбіжностями і стикаються з внутрішніми викликами своєї стабільності», що ускладнює міжнародну відповідь на таку силову тактику.

Отже, ми можемо обґрунтовано зауважити – нинішній світ з кожним роком стає менш демократичним. Кількість країн, що підтримують якісну демократію, продовжує скорочуватись, а кількість людей, які живуть в умовах авторитарного правління, продовжує зростати. Враховуючи, що зауважені тенденції не показують жодних ознак послаблення, цей демократичний спад може тривати і у майбутньому, що є вкрай небезпечною тенденцією, і може мати мультиплікаційний ефект, а саме,

негативний вплив на безпековий компонент архітектури світової системи безпеки, що в свою чергу буде впливати на порушення безпекової рівноваги у світі. І не потрібно забувати про такий компонент архітектури світової безпеки як ядерний компонент (ядерна зброя, ядерна енергія). Система контролю над яким зараз переживає чи не найскладнішу кризу в своїй історії. Отже, ми можемо зазначити, що повномасштабна війна, яку розпочала Росія проти України стала важливим викликом демократії у світі. І зараз перед світовою спільнотою стоїть питання – демократія та автократія, хто кого?

Тому **метою даною статті** є спроба дослідити та проаналізувати питання російсько-української війни як глобального виклику та еволюції демократії; дослідити кризові точки, які призвели до послаблення демократії та тенденції посилення автократії, що може мати негативні наслідки для світової системи безпеки; оцінити можливість формування нових форм, смислів демократії, які б забезпечили світову безпекову рівновагу.

Виклад основного матеріалу. Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року Президент США Джо Байден зазначив: «Ми знову ведемо велику битву за волю. Битва між демократією та автократією. Між свободою та репресіями». Франція і Німеччина, в свою чергу зауважили – російсько-українська війна призвела до «зміни парадигми», про «Zeitenwende» (Youngs, 2023). Зазначимо, російсько-українська війна змусила країни, які сповідують демократичні принципи та цінності під новим кутом подивитися на глобальні тенденції щодо демократичних процесів, які до цього часу перебували на шляху дедемократизації, що завдало поштовху до зміцнення єдності західних демократій та їх новонабутої мети у захисті демократичних цінностей. Слід зауважити, що зараз формується багато нових напрямів координації політики між демократичними урядами. Сорок країн, у тому числі не лише США та європейські країни, а й Австралія, Японія, Кенія, Нова Зеландія та Південна Корея сформували Консультативну групу по Україні. ЄС та Сполучені Штати активізували свої дипломатичні зусилля з латиноамериканськими демократіями, з Індією, арабським світом. На саміті у травні 2022 року ЄС та Японія зобов'язалися збільшити координацію у глобальних справах між собою та із США (Joint Statement EU-Japan Summit, 2022).

Як відмічає, Ги-Вук Шин, «Вторгнення Росії в Україну викликало геополітичну бурю, яка провокує сейсмічні зрушення в міжнародному порядку. Цей конфлікт, який порівнюють із вторгненням нацистської Німеччини в Україну у 1941 році, стає найбільшою та найруйнівнішою війною в Європі з часів закінчення Другої світової війни. Зараз важко передбачити, як ця війна змінить міжнародний порядок. Однак майже напевно російсько-українська війна стане важливим поворотним моментом, як холодна війна почалася в 1945 році, а ера глобалізації почалася з розпадом Радянського Союзу в 1991 році» (Gi-Wook Shin, 2022). Не можемо не погодитися з такою думкою, але разом з тим, слід зазначити, війна в Україні все більше розпалює дискусії про «кризу міжнародного (ліберального) порядку» (Mearsheimer, 2019), «ми перебуваємо на останній стадії трансформації глобального порядку, заснованого на правилах, у нову архітектуру глобального порядку, що характеризується різноманітністю та множинністю» (Flockhart 2022), «інтелектуальна гегемонія «ліберального порядку» була оскаржена не тільки процесами «відступу від демократії» у багатьох частинах світу, але й суперництвом, що зростає, з боку низки інститутів, що існували після Другої світової війни і не сприймається як щось інклюзивне значною частиною Глобального Півдня» (Zürn, 2018; Lake et al., 2021). Давнє невдоволення держав Глобального Півдня системою міжнародних інститутів, які вважаються нерівноправними, неінклюзивними та упередженими має наслідки у співпраці з посилення міжнародної підтримки України (Tripathi, 2022).

Слід зазначити, два чинники зробили російське вторгнення переломним моментом у битві Заходу за демократію: абсолютна моральна ясність справи України та реальна загроза світовій безпеці з боку нової агресивної Росії. У новітній історії було небагато конфліктів, які були б повністю чорно-білими. Спочатку, за кілька тижнів до вторгнення, низка коментаторів підтримала аргумент Росії про те, що агресія щодо України була результатом розширення НАТО. У промові, озвученій Президентом Російської Федерації В. Путіним, за кілька днів до повномасштабного вторгнення, він описав Україну у відверто імперіалістичних термінах, охарактеризувавши країну як «повністю створену Росією». На відміну від попередніх операцій, зараз участь Росії була прозорою. У перші два тижні війни Росія щодня завдавала понад п'ятдесят ракетних ударів по Україні. Вплив цих дій посилювався тим фактом, що Росія атакувала відкрите суспільство, що складається із західних журналістів. Зауважимо, на відміну від російських військових дій у Чечні в 1999–2000 роках та в Сирії (2011), починаючи з 2015 року, майже всі військові звірства Росії в Україні широко висвітлювалися і продовжуються широко висвітлюватися у міжнародних ЗМІ. Також, майстерні звернення Президента України Володимира Зеленського до українців та зарубіжної аудиторії зрушили важелі та допомогли об'єднати більшу частину світу проти Росії.

Ігнорування Росією норм міжнародного суверенітету відносно України спричинило сильні побоювання країн Європи за європейську безпеку. У промові напередодні повномасштабного вторгнення

Президент Російської Федерації В. Путін відкрито атакував «усю систему міжнародних відносин» і нагадав світові, що «Росія залишається однією з наймогутніших ядерних держав». На противагу, багато європейських лідерів зосередилися на безпосередніх небезпеках, які представляє В. Путін. Після вторгнення канцлер Німеччини О. Шольц наголосив, що «нападаючи на Україну, В. Путін не просто хоче стерти країну з карти світу, він руйнує структуру європейської безпеки, яка існувала у нас після Гельсінкі» (Scholz, 2022). Зазначимо, на відміну від дій Росії у 2008 (Грузія) та 2014 роках (початок війни проти України), у масованому нападі, 24 лютого 2024 року, із застосуванням звичайних озброєнь на одну з найбільших країн Європи не було нічого двозначного чи особливо «гібридного». Крім того, що попередні російські військові вторгнення були націлені на регіони, далекі від європейського центру, зараз російське вторгнення відбулося прямо біля кордонів НАТО. Цей факт – разом із величезним масштабом вторгнення становив набагато очевиднішу загрозу європейській безпеці, ніж усе, що Росія робила після розпаду СРСР.

В цій статті, хочемо звернути вагу, на ще один, як на нашу думку важливий аспект підризу довіри до демократичних цінностей. Війна Росії проти України загострила зростаюче суперництво між західними країнами та Росією у РБ ООН. Організація Об'єднаних Націй (ООН) нині переживає «екзистенційну кризу» через агресивну війну Росії проти сусідньої країни. (Puri, 2022). Маючи право вето у РБ ООН Росія порушила основні принципи міжнародного права своїм вторгненням в Україну, серед іншого порушила територіальну цілісність суверенної держави і завдала масового удару по цивільному населенню. Система вето РБ ООН не дозволяє цьому інституту належним чином діяти в ситуаціях, коли одна з країн, яка має це право вето, яка має ядерну зброю (і вказує на загрозу його застосування), веде агресивну війну або коли маючи таке право намагається захистити інший режим, який звинувачують у жорстокій війні проти власного громадянського населення, як у випадку Сирії. Зазначимо, нездатність Генерального секретаря ООН Антонію Гутерріша виступити посередником у війні Росії проти України та РБ ООН належним чином впоратися із ситуацією викликала велике розчарування серед світових акторів. Президент України Володимир Зеленський висловив це у своєму виступі в РБ ООН, у квітні 2022 року, у світлі свідчень російських звірств у Бучі: «Чим це відрізняється від того, що творили терористи ІДІЛ? (...) За винятком того, що це робить постійний член Ради Безпеки ООН. (...) Система ООН має бути негайно реформована, щоб право вето не було правом вбивати». Єдиною логічною альтернативою було б визнати неспроможність поради і «повністю розпуститися» (Виступ Президента України на засіданні РБ ООН, 2022).

Сьогодні до ООН є багато запитань зі сторони світових акторів. До прикладу, від низки урядів Глобального Півдня звучить критика, а саме: західні держави досить часто самі порушували міжнародне право, вели агресивні війни (Ірак, 2003 р.), вели військові інтервенції без мандату РБ ООН (Косово, 1999 р.), порушили свій мандат у лівійському випадку у 2011 р. з метою зміни режиму, дестабілізували цілі регіони своїми інтервенціями (Близький Схід) зі стійкими руйнівними наслідками, і як і раніше видають себе за морально вищих правоохоронців «порядку, заснованого на правилах». Зазначимо, подібні «подвійні стандарти» з боку Заходу довгий час підсилювали впевненість Росії в безкарності порушення норм міжнародного права. Кульмінацією такої млявої реакції зі сторони Заходу на дії Росії стала війна в Україні, коли російські політики запропонували ті ж виправдання для застосування сили, які були висунуті західними акторами, такі як запобігання геноциду, захист цивільних осіб (російськомовного населення), боротьба з тероризмом, тощо. Посилаючись на відсутність довіри, двозначність західних акторів, Росія прагнула «реалізувати власне виняткове право на втручання у так званий пострадянський простір, щоб забезпечити російський стиль миротворчих операцій. У цьому регіоні і по можливості не допускати в цей регіон західних акторів» (Allison, 2013, pp. 120–169; Schaller, 2018, p. 30–35). Використання Росією таких аргументів міжнародного права у справі про війну в Грузії також можна інтерпретувати як «перевірку» міжнародної реакції та прагнення до «мовчазного визнання» «російської винятковості в зоні її «привілейованих інтересів» (Allison, 2013, p. 167). Таким чином, військові інтервенції та війни, в які з 1990-х років були залучені країни «п'ятірки», ще більше загострили базовий конфлікт між західними демократіями та авторитарними. І наполегливі заяви західних країн про використання військової сили тільки в благих і розумних цілях не поділялися іншими як виправдання, що заслуговує на довіру.

Зазначимо, російське вторгнення в Україну сталося після більш ніж десятирічного серйозного, але часто тонкого та двозначного нападу на демократію. По-перше, авторитарні популісти в Європі та США вийшли із демократичної системи. В основному вони утримувалися від прямих нападів на демократію через військові перевороти, відкриті посягання на громадянські свободи або спроб «вкрасти» результати виборів. Натомість головний виклик західній демократії виник через менш помітні зусилля щодо політизації державної бюрократії та проникнення в раніше незалежні засоби масової інформації. До прикладу, Віктор Орбан (Прем'єр-міністр Угорщини, 1998–2002; 2010-по нинішній час) в Угорщині не садив до в'язниць опозиціонерів і не намагалися вкрасти вибори, а натомість наповнив державну

бюрократію лоялістами. Опора на такі ненасильницькі, нібито законні заходи щодо монополізації політичного контролю заплутала їх наступ на демократію. Потрібно було вісім років авторитарних зловживань з боку Орбана, щоб Угорщина перестала входити до переліку вільних демократій. Використання Орбаном легалістських нападок на угорську демократію допомогло йому обмежити тиск з боку Європейського Союзу. Протягом багатьох років члени Європейської народної партії (ЄНП) – союзники Угорщини в Європейському парламенті, у тому числі тодішній канцлер Німеччини Ангела Меркель (2005–2021) – утримувалися від відкритої критики Орбана та захищали його уряд від покарання за його авторитарну поведінку.

У тому ж напрямку зусилля Китаю та Росії щодо формування результатів режиму за межами своїх кордонів також були двозначними, більш зосередженими на деградації якості демократії, ніж її масовому демонтажі. Російська інформаційна війна її націленість на численні західні демократичні вибори з 2014 року була спрямована переважно на розпалювання трайбалізму та поляризації, а не на пряму атаку на демократичні інститути. Дії Росії у колишніх республіках СРСР були різноманітними. Так, у 2000-х роках Росія працювала за лаштунками, підтримуючи проросійських автократів, таких як В. Янукович в Україні, з одного боку, але також і підриваючи антиросійські налаштованих автократів у Грузії та Киргизстані, з іншого. Найбільш серйозними нападами Росії на ліберальний порядок були вторгнення до Абхазії та Осетії у 2008 р. та до Криму в Україні у 2014 р. Але ці напади мали не достатню реакцію зі сторони демократичних сил. Як зауважувало ряд дослідників така млява позиція була визвана тим, що зауважені дії Росії були націлені на райони, віддалені від центру Європи, і тому не становили загрози основним інтересам Заходу. Більше того, у цих регіонах вже були високі проросійські настрої, тому Росія могла правдоподібно стверджувати, що російські вторгнення були підтримані значною частиною місцевого населення. Більше того, у Криму участь Росії спочатку була замаскованою і супроводжувалась обмеженим насильством. «Майже очевидно, як така велика країна, як Росія, за останні двадцять років безпосередньо вплинула на багато колишніх радянських республік, щоб зупинити їхні демократичні устремління. Нещодавно ці амбіції призвели до масштабної війни у Європі. Автократація має серйозні наслідки. Автократії схильні до агресії», зазначає С. Ліндберг. За даними дослідження Інституту демократії, після вторгнення в Україну показник «індексу демократії» в Росії впав з і без того дуже низького рівня – 0,10 у 2021 році до 0,07 у 2022 році. Рік повномасштабної війни дав найбільше зниження цього показника за весь час президентства В. Путіна. У дослідженні перераховуються кроки, які ще більше посилити автократію в Росії відразу через кілька днів після оголошення про повномасштабне вторгнення. Серед них низка антидемократичних законів, таких, як заборона поширення «хибної інформації» про «спеціальну військову операцію» і закон про «дискредитацію російської армії», закриття майже всіх незалежних ЗМІ, що залишилися, репресії щодо свободи слова в Інтернеті (понад 247 000 веб-сайтів (заблоковані), і, нарешті, репресії проти громадянського суспільства, включаючи ліквідований ще до війни «Фонд боротьби з корупцією» та організацію захисту цивільних прав «Меморіал», а також жорстоке придушення в країні антивоєнних протестів).

Також, потрібно звернути увагу, ще на один аспект посилення автократії – зміщення балансу економічної сили між автократіями та демократіями. За даними V-Dem, зростаюча кількість автократій нині охоплює 46% світового ВВП, тоді як 1992 року, у кульмінаційний момент попередньої хвилі демократизації, ця частка перевищувала 24% (частка закритих автократій у світовому ВВП зростає з 12 до 25%) . Ключову роль у цьому зсуві відіграло зростання економіки Китаю. Проте швидко зростає економічний вплив інших закритих автократій (В'єтнам, Катар) і електоральних авторитаризмів (Ангола, Єгипет, Малайзія). Нарешті, такі економічно великі країни, як Індія та Туреччина, перейшли з розряду електоральних демократій в електоральні автократії. Як попереджають аналітики якщо тенденція останніх десятиліть збережеться, то автократії незабаром стануть домінуючими у світовій економіці.

Глобальний баланс торгівлі також змістився на користь автократії. Частка світової торгівлі, що здійснюється між демократіями, знизилася з 74% 1998 року до 47% 2022-го. При цьому експорт та імпорт автократій стають менш залежними від демократій – вони дедалі більше торгують між собою. Водночас, залежність демократій у торгівлі від автократій за останні 30 років подвоїлася. І як показав досвід російсько-української війни, ця залежність стала важливим чинником міжнародних відносин та міжнародної безпеки. В Індо-Тихоокеанському регіоні ступінь ліберальної демократії, якою користується середній громадянин, нині впав до рівня, який востаннє спостерігався 1978 року, тобто 45 років тому (Democracy report, 2022). Це був рік, коли Ден Сяопін ініціював лібералізацію китайської економіки, а також тоді, коли через рік після скасування надзвичайного стану Індіри Ганді в Індії. Все той же С. Ліндберг звертає увагу на найнебезпечнішу тенденцію: «процес автократації змінює баланс сил у світі». Отже, ми можемо зробити висновок, що останнє десятиліття було періодом демократичної недуги. Хоча світ залишається набагато демократичнішим, ніж під час холодної війни,

автократи взяли на себе ініціативу і завдали реальних збитків щодо усталених демократій, таких як Угорщина, Індія і, що найважливіше, США (вибори Трампа). Проте атаки на плюралізм були заплутаними, розрізненими та поступовими. Досі ми були свідками повільного вторгнення, а не тотальної атаки (Lindberg, 2022).

Підтвердженням зауважених процесів С. Лімберга, є відповідь Європи на російську агресію, яка була ускладнена глибокою інтеграцією Росії в європейську економіку та суспільство після холодної війни. Торгівля між Європою та Росією вже різко зросла під час та після розпаду СРСР у 1991 році, збільшившись до 2013 року приблизно до половини російської зовнішньої торгівлі. Хоча торгівля з Європою скоротилася після вторгнення до Криму, вона, як і раніше, становила майже 40% російської зовнішньої торгівлі у 2020 році. У минулому році Росія була п'ятим за величиною партнером з експорту товарів з ЄС і третє місце з імпорту товарів з ЄС. Російські банки також були глибоко інтегровані у світову фінансову систему. Найголовніше, що Європа надзвичайно залежала від російських енергоносіїв (газ, нафта), особливо Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Італія та Польща. 2020 року регіон залежав від Росії приблизно на третину своєї енергетики. До повномасштабного вторгнення Росії в Україну одним із найбільших торгових партнерів Росії була Німеччина, яка імпортувала 55% свого газу з Росії. Крім того, після розпаду СРСР у Європу рушили багаті росіяни. Лондон, зокрема, став привабливим місцем для російських олігархів завдяки розвиненому фінансовому сектору (зі слабким регулюючим наглядом), сильній системі освіти. За останні шість років громадяни Росії, які звинувачуються у корупції чи зв'язках з Кремлем, на яких зараз накладені персональні санкції, придбали британську нерухомість на суму близько \$2 мільярдів. Такі дії західні політики виправдовували, як одним із стимулів для зміцнення економічних зв'язків Заходу з Росією, оскільки вірили в те, що посилення інтеграції спонукає країну до подальшої лібералізації, так як її економіка ставала все більш залежною від західних демократій (Way, 2022). Ці оптимістичні теорії інтеграції, однак, не враховували, що економічні зв'язки можуть також завадити зусиллям щодо притягнення Росії до відповідальності за порушення. Як зазначають П. Коен та С. Рід (New York Times), «оборотною стороною взаємного інтересу є взаємний біль». Така реальність зменшила бажання Європи до санкцій. Насправді режим В. Путіна зміг встроїти свої пазури в частину європейської еліти – феномен, який найкраще ілюструє колишній канцлер Німеччини Герхард Шредер (1998–2005), послідовний лобіст інтересів Росії, який називав В. Путіна «бездоганним демократом», займав посаду у державній російській нафтовій компанії «Роснефть», яка потрапила під санкції після анексії Криму. Також, Росія зміцнила зв'язки з автократами у Сербії та Угорщині. Вона уклала угоди з обома країнами щодо збереження низької ціни на енергоносії.

Аналізуючи ряд проведених досліджень Інституту демократії ми можемо обґрунтовано зазначити, ефективній відповіді на нападки на лібералізм завадила загальна деморалізація та дисфункція Заходу. Війна в Іраку (2003–2011 рр.) дискредитувала просування західної демократії в очах багатьох світових акторів, а фінансова криза 2008 р. та європейська боргова криза 2009 р. виявили фундаментальні проблеми у західній економіці та структурах управління. Європейський Союз дуже розколовся після рішення Великобританії залишити ЄС. Гострі відносини між Великобританією та ЄС поглинули європейську політику з 2016 року. Ще гірша була справа в США, які ставали все більш поляризованими. Замість того, щоб просувати та відстоювати демократію в інших країнах як країна, яка взяла на себе функції «світового демократа», Дональд Трамп (Президент США, 2017–2021) неодноразово вихваляв авторитарних лідерів. Така дисфункція, стверджує Дж. Джон Ікенберрі, може бути частково пов'язана з «кризою успіху» після краху комунізму. Ікенберрі припускає, що відсутність спільної екзистенційної загрози послабила згуртованість ліберального Заходу та створила сприятливі умови для роздробленості та піднесення авторитарних політиків, які відкрито ставлять під сумнів міжнародний ліберальний порядок. Жахи Другої світової війни, які спонукали ціле покоління європейців об'єднатися для перемоги над силами самодержавства та націоналізму, стали далеким спогадом. Хоча виклики лібералізму та демократії були цілком реальними але їм не вистачало тієї ясності, яка панувала під час холодної війни. Загрози існували у повільному кипінні – з небезпеками, надто тонкими та поступовими, щоб спонукати до узгодженої та єдиної демократичної відповіді.

Зазначимо, повномасштабний наступ Росії на Україну 24 лютого 2022 року, дуже плинув на міжнародні норми, що може зрештою знизити хвилю посилення авторитарних загроз. Поеднання моральної ясності та екзистенційної небезпеки виявилось потужною сумішшю у мотивації європейських держав до дій, ознаменувавши глибоке зрушення в їх політиці щодо Росії. Так, через декілька днів після вторгнення насамперед розрізнений і повільний ЄС відповів шквалом заходів, які склали найбільший пакет санкцій, які будь-коли були накладені на одну країну. Протягом тижня після вторгнення ЄС разом зі США запровадив фінансовий еквівалент «шоку і тремтіння». Багатьом російським було відмовлено в доступі до інструменту фінансових транзакцій SWIFT, що різко ізолювало російську економіку. ЄС та США також заборонили угоди з Центральним банком Росії. Також, США,

ЄС та Канада ввели індивідуальні санкції проти В. Путіна, міністра закордонних справ Росії С. Лаврова та сотень представників російської еліти. У свою чергу, сотні іноземних компаній почали залишати Росію, включаючи фірми у сфері енергетики (BP, Exxon Mobil, Shell), засобів масової інформації (Walt Disney), фінансових послуг (Citigroup, Deutsche Bank, Goldman Sachs, Western Union), виробництва (Caterpillar), подорожей та логістики (Hyatt, UPS, кілька авіакомпаній), а також великі міжнародні мережі, такі як Ikea, McDonalds та Starbucks (Yermak-McFaul International Sanctions Group, 2023). Західні компанії, які тривалий час були невід'ємною частиною життя російського середнього класу, раптово припинили свою діяльність.

Зміна позиції ЄС відобразила швидкі зміни в окремих європейських країнах, спричинені повномасштабним вторгненням. Найважливіша і найрадикальніша трансформація відбулася в Німеччині, яка історично мала тісні зв'язки з Росією і давню відданість пацифізму з часів Другої світової війни. Спочатку здавалося, що уряд Німеччини неохоче надає суттєву підтримку Україні. Напередодні вторгнення Берлін запропонував відправити п'ять тисяч касок. Згодом Німеччина, 22 лютого 2023 року, зупинила газопровід «Північний потік-2» між Росією та Німеччиною. Потім, через три дні після початку вторгнення, німецький Бундестаг зібрався на позачергове засідання, щоб заявити про фундаментальну зміну ролі Німеччини у світі. Коли українські прапори майоріли біля Рейхстагу, канцлер Німеччини О. Шольц оголосив, що Німеччина запровадить жорсткі санкції проти Росії та надасть військову допомогу Україні. Посилаючись на «безпринципність В. Путіна, несправедливість, біль українців», а також зусилля Росії «створити новий порядок у Європі», уряд Шольца погодився відправити Україні тисячу протитанкових засобів і п'ятсот надводних бронетранспортерів, повітряні ракети з німецьких військових запасів у найкоротші терміни і збільшити військові витрати на €100 млрд, третій за величиною витрати на оборону.

Подібні зрушення прокотилися всією Європою, традиційно нейтральні Фінляндія та Швеція вирішили надати Україні летальну зброю та оголосили про плани збільшити витрати на оборону. Італія, яка сильно залежить від російських енергоресурсів, виступила за підтримку санкцій, незважаючи на те, що три партії правлячої коаліції раніше підтримували тісніші зв'язки з Москвою. Незабаром після вторгнення італійський уряд конфіскував вілли і яхти на суму €143 млрд. у п'яти російських олігархів, що потрапили під санкції. Великобританія заморозила активи багатьох російських олігархів та прискорила ухвалення законодавства щодо боротьби з відмиванням грошей Росією. Зрештою, Швейцарія, яка зберігала нейтралітет під час Другої світової війни, ухвалила санкції ЄС та заморозила російські активи в країні. Така єдина відповідь Заходу вплинула на «авторитарне міжнародне співтовариство» (В. Силицький). Як ми можемо спостерігати за результатами голосування в ООН російсько-українська війна посягла розбіжності у коаліції авторитарних країн, що виникла на початку двадцять першого століття на фоні боротьби з просуванням демократії (United Nations, 2023).

Слід зазначити, на той час як розрив між демократією та автократією на тлі російсько-української війни стає більш суттєвим, має місце потужна динаміка, яка послаблює його. Поряд із більш ідеалістичною відданістю демократії новий контекст підштовхує західні країни та інші демократії до більшого прагматизму. Так, ЄС та США посилюють більш тісні зв'язки з авторитарними режимами, щоб протистояти Росії. США та деякі європейські держави звертаються до країн Перської затоки, щоб замінити російський газ і пом'якшили свою позицію щодо Венесуели, що експортує нафту. США витратили значний політичний капітал, намагаючись переконати країни Арабського світу до зміни позицій при голосуванні в ООН та рішень ОПЕК+ відносно Росії. Лідери Франції та Німеччини закликають до кращої співпраці ЄС із Китаєм, незважаючи на те, що вони прагнуть зменшити торговельну залежність від нього.

Але, разом з тим, щоразу, коли виникають розмови про одностайну демократичну координацію – як це періодично траплялося в кризові моменти протягом останніх двадцяти років, то ми можемо спостерігати, що в цьому питанні позиції різних держав не збігаються по лінії розділу між демократією та автократією. І цього разу, на жаль, ситуація нічим не відрізнялася. Індія та Південна Африка утрималися у резолюції ООН про вторгнення. Демократичний Ізраїль відмовився запровадити санкції проти Росії, тоді як авторитарний Сінгапур зробив це (United Nations, 2022). Отже, серед урядів, які відмовилися засудити Росію, було багато тих, які лише двома місяцями раніше брали участь у саміті за демократію під керівництвом США та пообіцяли посилити координацію між демократіями. Між демократичними країнами залишаються розбіжності щодо того, що можна було б назвати геополітичною демократією. У червні 2022 року кілька латиноамериканських демократій бойкотували Саміт країн Америки. Під час підготовки до Саміту за демократію 2022 року також стало зрозуміло, що африканські, азійські та латиноамериканські демократії, як і раніше, не хочуть використовувати демократію як інструмент геополітичного суперництва. Хоча вони можуть рухатися до певної переоцінки цієї позиції після подій в Україні, ці демократії навряд чи повністю відкинуть сумніви.

Об'єктивно зазначимо, питання відновлення довіри та посилення демократичних процесів повинно бути не лише в посиленні співпраці між різними демократіями, а знайти, зокрема інші сенси

глибших партнерських відносин, у тому, як вони мають працювати і для чого їх слід використовувати. Так, західні демократії можуть бути більш зацікавлені у використанні надійних засобів для свого захисту, але це не те саме, що просувати демократію в усьому світі. На даний момент «захист демократії» зосереджений переважно на тому, щоб демократії захищали себе з більшою рішучістю, а не на розширенні таких стратегічних інструментів, як свобода слова, політичні права громадян (Cheeseman, Desrosiers, 2023). Жорстка західна стратегія проти Росії – це далеко не те саме, що й демократична стратегія. Схема «демократія проти автократії» набуває форми мобілізуючого наративу для стратегічних політик – таких як зусилля щодо припинення залежності від російських енергоресурсів або збільшення витрат на європейську безпеку, які не обумовлені ідеологічною прихильністю до підтримки демократії як такої. Зазначимо, більш послідовне злиття геостратегії та демократії вимагатиме від західних держав значно збільшити свої дипломатичні зусилля та ресурси спеціально для підтримки демократичних норм. Оскільки, необхідність підтримувати демократів в автократичних країнах – це не те саме, що геополітичне суперництво з автократичними урядами.

Серед дослідників є побоювання, що наратив «захист демократії», який зараз на тлі російсько-української війни став стратегією «демократії проти автократії», після війни стане другорядним. Вони приводять ряд обґрунтувань: більшість дебатів ведеться навколо того, чи виступають незахідні демократії рішуче проти російського вторгнення; підтримка демократії залишається другорядною серед незахідних демократій, оскільки багато хто з них реагує на розмови про демократичну координацію, вказуючи на подвійні стандарти Заходу. Вони також залишаються відносно обережними у підвищенні рівня свого власного внеску на демократичну підтримку як елемент своїх стратегічних інтересів. «Якщо «демократія – це безпека», як зараз стверджують багато лідерів, можна було б очікувати, що кожне збільшення видатків на оборону супроводжуватиметься збільшенням фінансування демократії. Тим не менш, хоча європейські демократії та Японія швидко збільшили свої витрати на оборону, вони ще не збільшили свою підтримку демократії. Наприклад, Німеччина взяла на себе зобов'язання витратити додаткові €100 млрд. на оборону, але вона не має наміру збільшувати свої витрати на демократію аналогічним чином. (...) Витрати західних демократій на підтримку демократії, як і раніше, становлять незначну частку їхніх оборонних бюджетів, і цей розрив збільшуватиметься внаслідок війни в Україні. Більше того, витрати на гуманітарну підтримку під час конфлікту та зусилля щодо запобігання надзвичайній ситуації з продовольчою безпекою, ймовірно, зменшать кошти інших бюджетів, у тому числі на допомогу демократії. (...) Війна в Україні може бути разовою подією, а не провісником нової великої тенденції до посилення підтримки демократії» (Cheeseman, 2023).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Враховуючи зауважені виклики, ми можемо зробити обґрунтований висновок – демократія переживає глобальну еволюцію. І багато в чому вона пов'язана з російсько-українською війною, і тим як ця війна завершиться. Зазначимо, ця війна є унікальною, оскільки, вона є масовим військовим вторгненням автократії. Як зазначив Джо Байден, Президент США під час візиту до Києва 20 лютого 2023 року, «Україна разом із підтримкою цивілізованого світу обов'язково здобуде перемогу в битві між автократією і демократією. Адже йдеться про стабільність не лише в Україні, регіоні та Європі в цілому, йдеться про збереження балансу світової архітектури безпеки». Але, як звертає увагу Інститут демократії, майже в усіх західних країнах заяви про відносини між демократіями та автократіями в міжнародній системі, як і раніше, далекі від їхньої практичної підтримки демократії і це викликає занепокоєння (Democracy report, 2023).

Постає питання наскільки демократії зможуть консолідуватися і призупинити наступ автократії. Не забуваємо про тоталітарні режими, які як і авторитарні володіють ядерною зброєю. А питання контролю над ядерною зброєю, як зауважують дослідники (Потехін О., Нойнек Г., Макгроу О., Крепон М., Брукс Л., Макгроу О., Танненвальд Н., Броді Б., Фрідман Л.) сьогодні переживає найскладніший період в своїй історії. І майбутнє контролю над ядерною зброєю залишається під великим питанням. Сьогодні ніхто не може офіційно підтвердити – скільки фактично країн володіють ядерною зброєю, скільки в розробці і скільки прагне мати. Так, ми зараз спостерігаємо поступальний процес посилення і консолідації колективного Заходу на Росію, яка є сьогодні закритою автократією, країною, яка володіє ядерною зброєю, яка є членом РБ ООН і яка напала на демократичну Україну при тому будучи одним із гарантів Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум) і дозволила собі вдатися до політики ядерного шантажу. І тут ми можемо виділити думку К. Уолтца, який зазначає, що «збройні конфлікти породжуються самою природою міжнародної системи ...». А як ми бачимо світова система безпеки виявилася безсилою перед свавіллям Росії. Тому, у світової спільноти є багато питань до ООН, як структури, яка була створена для забезпечення – «Підтримувати міжнародний мир та безпеку. <> Здійснювати міжнародне співробітництво в сфері розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру й у заохоченні та розвитку поваги до

прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови та релігії. <> Бути центром для узгодження дій націй у досягненні цих загальних цілей» (Розділ I, стаття 1 «Цілі та принципи» Статут ООН, 1945), яку об'єктивно, сьогодні, можна порівняти з Лігою Націй кінця 1920-х років: претензії на роль світового арбітра не підкріплюються реальними повноваженнями впливу.

Як зауважує В. Єльченко, постійний представник України в РБ ООН (2016-2018 рр.), «створена у 1945 році після Другої світової війни система колективної безпеки, яка базується на Статуті ООН, себе вичерпала. Нинішня ООН не відповідає нормативним канонам ліберальної демократії» (Єльченко, 2023). Отже, повинна бути запропонована зовсім нова конфігурація архітектури світової безпеки, яка б відповідала сучасним викликам кризових ситуацій світового політичного процесу та закрила питання «подвійних стандартів». Відстоювала та забезпечувала принципи, що демократія, розвиток і права людини є взаємозалежними та взаємодоповнючими. На нашу думку, саме Україна, яка опинилася в епіцентрі нападу РФ, як ядерної країни на неядерну країну і у відношенні якої були порушені всі гарантії безпеки надані ключовими геополітичними гравцями, має беззаперечне право на пропозицію світовому товариству свого бачення нової архітектури світової системи безпеки, яка б дійсно відстоювала і забезпечувала демократичні принципи рівності, інклюзивності та солідарності, оскільки, саме демократія є однією з основних цінностей суспільства. Зазначимо, світ більше не може продовжувати ділитися на два «табори» демократій і автократій. Продовження такої парадигми є небезпечне, оскільки на світовій політичній арені є багато конфліктних точок, які можуть залишитися поза увагою і нести в перспективі вкрай складні наслідки. Тому, дуже важливо проведення наукових досліджень та напрацювання нових концептуальних моделей, які змогли б дати відповідь на таке важливе питання як формування нової глобальної ефективної системи безпеки і наближення країн до її реалізації.

Buryachenko O. Democracy vs. autocracy in the context of the Russian-Ukrainian war

The article analyzes and examines the issues of the Russian-Ukrainian war as a global challenge and the evolution of democracy. The conducted research on the mentioned topic is part of the scientific study "Formation of a new global security system: the Russian-Ukrainian war as a factor in the evolution of world politics."

The study of analytical reports, documents, international agreements, legislative acts, and scholarly positions has made it possible to identify consistent trends, which allow the author to conclude that the Russian-Ukrainian war has become a global challenge for democracy worldwide. Additionally, the author concludes that Russia's full-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022, has influenced international norms, potentially reducing the wave of authoritarian threats that have been growing in the past decade. The combination of moral clarity and existential danger has proven to be a powerful motivator for European states, resulting in a profound shift in their policies. However, the author notes that among researchers, there are concerns that the narrative of "defending democracy," which has now become a strategy of "democracy versus autocracy" in the context of the Russian-Ukrainian war, may become secondary after the war. The "democracy versus autocracy" framework is taking the form of a mobilizing narrative for strategic policymakers, such as efforts to reduce dependency on Russian energy resources or increase security expenditures that are not necessarily driven by ideological support for democracy per se. It should be noted that a more coherent fusion of geopolitics and democracy will require Western states to significantly increase their diplomatic efforts and resources to support democratic principles and norms. Thus, we observe a progressive process of strengthening and consolidating the collective West's stance against Russia, which is currently a closed autocracy, a country possessing nuclear weapons, a member of the UN Security Council, and one of the guarantors of the Budapest Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of nuclear weapons, but has resorted to nuclear blackmail. However, the Western strategy against Russia is not synonymous with a democratic strategy. The question arises as to how democracies can consolidate and halt the advance of autocracy. In particular, the author notes that there are many questions about the United Nations within the global community and emphasizes that the current UN does not adhere to the normative canons of liberal democracy. The system of collective security established in 1945 after the Second World War, based on the UN Charter, has become exhausted. Therefore, an entirely new configuration of global security architecture needs to be proposed, one that meets the challenges of today's crisis situations in the global political process and addresses the issue of "double standards." It should defend and ensure that democracy, development, and human rights are interdependent and mutually reinforcing principles.

The author draws attention to the fact that Ukraine, which found itself at the epicenter of Russia's attack and had all security guarantees violated by key geopolitical players, and which is currently at the

forefront of defending democracy, has an undisputed right to propose its vision of a new global security system to the international community. This system should genuinely uphold and ensure democratic principles of equality, inclusivity, and solidarity, as well as balance the global security architecture.

Key words: Russian-Ukrainian war, democracy, autocracy, international security, world security architecture, UN, Ukraine, Russia, EU, USA.

Література:

1. Democracy report 2023. Defiance in the Face of Autocratization. URL: https://www.v-dem.net/documents/29/V-dem_democracyreport2023_lowres.pdf.
2. Lindberg S. Democracy and autocracy in the modern world: who wins? 2022. URL: <https://www.golosameriki.com/a/global-trends-for-autocracy-and-democracy/7006224.html>.
3. Democracy report 2022. Autocratization Changing Nature? URL: https://www.v-dem.net/documents/19/dr_2022_ipyOpLP.pdf.
4. Applebaum A, Mounk Y. Ukraine is now the front line in the global struggle for democracy. February 24, 2022. URL: <https://hub.jhu.edu/2022/02/24/ukraine-struggle-for-democracy/>.
5. Youngs R. Autocracy Versus Democracy After the Ukraine Invasion: Mapping a Middle Way. July 20, 2022. URL: <https://carnegieeurope.eu/2022/07/20/autocracy-versus-democracy-after-ukraine-invasion-mapping-middle-way-pub-87525>.
6. Joint Statement EU-Japan Summit. May 12, 2022. URL: https://www.consilium.europa.eu/ga/press/press-releases/2022/05/12/joint-statement-eu-japan-summit-2022/?utm_source=POLITICO.EU&utm_campaign=5165f47134-EMAIL_CAMPAIGN_2022_05_12_03_56&utm_medium=email&utm_term=0_10959edeb5-5165f47134-190698572.
7. Gi-Wook Shin. In the Wake of Russia's Invasion of Ukraine, Korea Should Join Its Peers in Defending the Liberal International Order. June 1, 2022. URL: <https://fsi.stanford.edu/news/wake-russia%E2%80%99s-invasion-ukraine-korea-should-join-its-peers-defending-liberal-international>.
8. Mearsheimer J. Bound to fail: the rise and fall of the liberal international order. 2019. *International Security* 43 (4):7–50.
9. Zürn M. *A theory of global governance: authority, legitimacy, and contestation*. Oxford: Oxford University Press. 2018.
10. Lake D., Martin L, Risse T. Challenges to the liberal order: reflections on international organization. 2021. *International Organization* 75(2):225–257.
11. Tripathi S. Seeing beyond 'either/or': global south's dilemmas on the Ukraine crisis. 2022. URL: <https://www.gcr21.org/publications/gcr/gcr-quarterly-magazine/global-cooperation-research-1-/2022>. Accessed 1 December 2022.
12. Scholz O. Reden zur Zeitenwende. 2022. URL: <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/992814/2131062/78d39dda6647d7f835bbe76713d30c31/bundeskanzler-olaf-scholz-reden-zur-zeitenwende-download-bpa-data.pdf>.
13. Puri L. *The Russia-Ukraine war: the last crisis to break the UN camel's back?* Special report, Vol. 190. 2022. New Delhi: Observer Research Foundation.
14. Виступ Президента України на засіданні Ради Безпеки ООН. 5 квітня 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-zasidanni-radi-bezpeki-oon-74121>.
15. Roy A. *Russia, the west, and military intervention*. 2013. Oxford: Oxford University Press.
16. Schaller C. *Völkerrechtliche Argumentationslinien in der russischen Aussen- und Sicherheitspolitik*. Studie, Vol. 10. 2018. Berlin: SWP.
17. Way L. The Rebirth of the Liberal World Order? March 21, 2022. URL: <https://www.journalofdemocracy.org/the-rebirth-of-the-liberal-world-order/>.
18. Yermak-McFaul International Sanctions Group. URL: <https://sanctions.kse.ua/en/yermak-mcfaul-group/>.
19. United Nations. April 26, 2023. URL: <https://press.un.org/en/2023/ga12500.doc.htm>.
20. United Nations. March 1, 2022. URL: <https://press.un.org/en/2022/ga12406.doc.htm>.
21. Cheeseman N, Desrosiers M-E. March 15, 2023. Learning to Do No Harm to Democracy in Engagement With Authoritarian States. URL: <https://carnegieeurope.eu/2023/03/15/learning-to-do-no-harm-to-democracy-in-engagement-with-authoritarian-states-pub-89255>.
22. United Nations Charter. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>.
23. ООН і Радбез жодному реформуванню не підлягають. Необхідна нова система колективної безпеки. Радіо Свобода, 24 травня 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-viyna-radbez-oon-veto-nova-systema-bezpeky/32425329.html>.

References:

1. Democracy report 2023. (2023). Defiance in the Face of Autocratization. Retrieved from https://www.v-dem.net/documents/29/V-dem_democracyreport2023_lowres.pdf.
2. Lindberg, S. (2022). Democracy and autocracy in the modern world: who wins? Retrieved from <https://www.golosameriki.com/a/global-trends-for-autocracy-and-democracy/7006224.html>.
3. Democracy report 2022. (2022). Autocratization Changing Nature? Retrieved from https://www.v-dem.net/documents/19/dr_2022_ipyOpLP.pdf.
4. Applebaum, A., Mounk, Y. (2022). Ukraine is now the front line in the global struggle for democracy. February 24, 2022. Retrieved from <https://hub.jhu.edu/2022/02/24/ukraine-struggle-for-democracy/>.
5. Youngs, R. (2022). Autocracy Versus Democracy After the Ukraine Invasion: Mapping a Middle Way. July 20, 2022. Retrieved from <https://carnegieeurope.eu/2022/07/20/autocracy-versus-democracy-after-ukraine-invasion-mapping-middle-way-pub-87525>.
6. Joint Statement EU-Japan Summit. (2022). Retrieved from https://www.consilium.europa.eu/ga/press/press-releases/2022/05/12/joint-statement-eu-japan-summit-2022/?utm_source=POLITICO.EU&utm_campaign=5165f47134-EMAIL_CAMPAIGN_2022_05_12_03_56&utm_medium=email&utm_term=0_10959edeb5-5165f47134-190698572.
7. Gi-Wook Shin. (2022). In the Wake of Russia's Invasion of Ukraine, Korea Should Join Its Peers in Defending the Liberal International Order. June 1, 2022. Retrieved from <https://fsi.stanford.edu/news/wake-russia%E2%80%99s-invasion-ukraine-korea-should-join-its-peers-defending-liberal-international>.
8. Mearsheimer, J. (2019). Bound to fail: the rise and fall of the liberal international order. *International Security* 43(4):7–50.
9. Zurn, M. (2018). *A theory of global governance: authority, legitimacy, and contestation*. Oxford: Oxford University Press.
10. Lake, D., Martin, L and Risse, R. (2021). Challenges to the liberal order: reflections on international organization. *International Organization* 75(2):225–257.
11. Tripathi, S. (2022). Seeing beyond 'either/or': global south's dilemmas on the Ukraine crisis. 2022. Retrieved from <https://www.gcr21.org/publications/gcr/gcr-quarterly-magazine/global-cooperation-research-1/-/2022>. Accessed 1 December 2022.
12. Scholz, O. (2022). Reden zur Zeitenwende [Speeches at the turn of the century]. Retrieved from <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/992814/2131062/78d39dda6647d7f835bbe76713d30c31/bundeskanzler-olaf-scholz-reden-zur-zeitenwende-download-bpa-data.pdf>. [in German].
13. Puri, L. (2022). The Russia-Ukraine war: the last crisis to break the UN camel's back? *Special report*, Vol. 190. New Delhi: Observer Research Foundation.
14. Vystup Prezydenta Ukrainy na zasidanni Rady Bezpeky OON. [Speech of the President of Ukraine at the meeting of the UN Security Council]. April 5, 2022. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-zasidanni-radi-bezpeki-oon-74121>. [in Ukrainian].
15. Roy, A. (2013). *Russia, the west, and military intervention*. Oxford: Oxford University Press.
16. Schaller, C. (2018). *Völkerrechtliche Argumentationslinien in der russischen Aussen- und Sicherheitspolitik* [Lines of argumentation in international law in Russian foreign and security policy]. Studie, Vol. 10. Berlin: SWP. [in German].
17. Way, L. (2022). The Rebirth of the Liberal World Order? March 21, 2022. Retrieved from <https://www.journalofdemocracy.org/the-rebirth-of-the-liberal-world-order/>.
18. Yermak-McFaul International Sanctions Group. Retrieved from <https://sanctions.kse.ua/en/yermak-mcfaul-group/>.
19. United Nations. (2023). Retrieved from <https://press.un.org/en/2023/ga12500.doc.htm>.
20. United Nations. (2022). Retrieved from <https://press.un.org/en/2022/ga12406.doc.htm>.
21. Cheeseman, N., Desrosiers, M-E. (2023). Learning to Do No Harm to Democracy in Engagement With Authoritarian States. March 15, 2023. Retrieved from <https://carnegieeurope.eu/2023/03/15/learning-to-do-no-harm-to-democracy-in-engagement-with-authoritarian-states-pub-89255>.
22. United Nations Charter. Retrieved from <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>.
23. OON i Radbez zhodnomu reformuvanniu ne pidlihaiut. Neobkhidna nova systema kolektyvnoi bezpeky. [The UN and the Security Council are not subject to any reform. A new collective security system is needed]. Radio Svoboda. May 24, 2023. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-viyna-radbez-oon-veto-nova-systema-bezpeky/32425329.html>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.05.2023

Стаття рекомендована до друку 06.06.2023

ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ КОНОТАЦІЙ ГЕМБЛІНГУ В УКРАЇНІ: ПОЛІТИЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Закревська В. В.,

аспірант кафедри політології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0003-0420-0619

vzakrevskaya@gmail.com

Стаття присвячена розгляду проблематики формування легального грального ринку в Україні після тривалого періоду заборони на роботу в правовому полі. З'ясовано, що основна складність в реалізації цього процесу полягає у зацікавленості політиків та чиновників у продовженні функціонування нелегального ринку. Протягом більше як одинадцяти років ситуація на гральному ринку України була ускладнена позицією владних та опозиційних структур. В цьому контексті особлива позиція президента Зеленського, який виступив ініціатором скасування законодавчої заборони азартних ігор, сприяла завданню поступового набуття ринком гемблінгу цивілізованих форм. Стаття акцентує увагу на тому, що усунення перешкод на шляху легалізації грального ринку, пов'язаних зі зв'язками політиків з нелегальними операторами, вимагає тривалої та злагодженої роботи президента, парламенту, уряду, операторів ринку та незалежних експертів, в зв'язку з чим взаємодія всіх зацікавлених сторін визнається ключовим фактором в процесі успішної легалізації та розвитку грального ринку в Україні. Водночас політична ситуація породжує інші виклики, зокрема, необхідність впровадження ефективного регулюючого законодавства з метою забезпечення прозорості, захисту інтересів гравців та контролю за операторами грального бізнесу. У статті розкрито, що легалізація грального ринку може сприяти боротьбі з корупцією, яка часто пов'язується з нелегальними операторами. Розвиток легального грального ринку також має потенціал позитивного впливу на економіку України. Залучення іноземних інвесторів, створення робочих місць та збільшення податкових надходжень визнаються факторами, що можуть сприяти зростанню значення гральної індустрії як одного зі стовпів економіки країни. Встановлено, що для ефективного розвитку грального ринку необхідні регулярні моніторингові дослідження та аналіз політики держави, з метою виявлення найбільш актуальних проблем, які потребують негайного вирішення.

Ключові слова: азартні ігри, лотерея, оператор грального ринку, нелегальний гральний заклад, гемблінг, казино, регулятор, гравець, захист прав гравця, відповідальна гра.

Постановка проблеми в загальному вигляді та огляд літератури. Головною проблемою низького рівня політичної підтримки формування та розвитку ринку азартних в Україні, легалізованої після більш ніж десятирічної перерви у серпні 2020 року, є тривале існування негативних конотацій щодо поняття «гральний ринок», вкорінених у суспільній свідомості. Для надання належної оцінки відповідної проблеми та визначення спектру розв'язання завдань, спрямованих на подолання таких негативних конотацій, доцільно розпочати з аналізу історії питання створення ринку гемблінгу в нашій країні.

На думку багатьох дослідників, зокрема, Дюби Г. (2010), Гін А. (2013) та ін., формування ринку азартних ігор в Україні почалося практично відразу після отримання незалежності Україною в 1991 році, причому протягом перших п'яти років його діяльність на державному рівні не регулювалася. Лише у 1996 році було прийнято Закон України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності», в якому діяльність операторів грального ринку потрапляла під статтю патентного регулювання та обмежувалася виключно казино, лотереями, гральними автоматами, кегельбанам та більярдом (ВРУ, 1996). Вартість патенту варіювалася від 300 до 8 000 єку (віртуальна європейська валюта, на основі якої було введено в обіг євро) на рік. Через шість років, у 2002 році, президент України Леонід Кучма видає Указ №813/0002 «Про деякі заходи щодо регулювання лотерейної діяльності», яким фактично націоналізується ринок проведення лотерей, а Кабміну доручається підготувати законопроект щодо регулювання грального бізнесу (ВРУ, 2002). Однією з основних вимог

президента до Кабміну було забезпечення фіскалізації в ручному режимі роботи кожного грального автомата, що було неможливим з технічної та фінансової точки зору, оскільки витрати на оплату роботи податкових інспекторів, необхідні для цього, багаторазово перевищували теоретично можливі податкові надходження від фіскалізації. Вищезазначені фактори сприяли тому, що в результаті законопроект так і не був підготовлений.

Лише у 2006 році народні депутати Матвієнков С. А. (Соціалістична партія України) та Кравченко М. В. (Комуністична партія України) підготували та подали до парламенту перший в історії незалежної України Проект Закону «Про державне регулювання організації діяльності щодо проведення азартних ігор» № 2521 від 13.11.2006, основним завданням якого було скорочення кількості операторів ринку за рахунок встановлення високої порогової вартості входу на ринок (ВРУ, 2006). Основні положення законопроекту стосувалися розмірів статутного фонду компаній-операторів та кількості ігрових столів та автоматів під управлінням одного оператора. Так, розмір статутного фонду для компаній, які висловили бажання займатися гральним бізнесом, пропонувалося збільшити до 5 мільйонів євро, а вартість ліцензії для підприємців – до 1 мільйона євро. Також один оператор мав забезпечувати роботу не менше тисячі гральних автоматів. Законопроект не було прийнято навіть за основу. Були відхилені Верховною Радою України і альтернативні законопроекти, подані народними депутатами Ляпіною К. М. (Блок «Наша Україна») Проект Закону «Про азартні ігри» № 2521-1 від 21.11.2006 та Писаренко В. В. (Блок Юлії Тимошенко) Проект Закону «Про правове регулювання організації та проведення азартних ігор на території України» № 2521-2 від 24.11.2006 (ВРУ, 2006; ВРУ, 2007). Також парламент не ухвалив і підготовлений Кабміном Азарова у 2007 році Проект Закону «Про державні лотереї та інші азартні ігри» № 3491 від 26.04.2007 (ВРУ, 2007). Особливих відмінностей від базового законопроекту авторства Матвієнкова та Кравченка в наступних документах не було, за винятком того, що урядовий законопроект передбачав замість щорічного ліцензійного платежу стягнення з операторів ринку п'ятирічного авансового платежу, але з нижчою ставкою в 150 000 євро проти одного мільйона в базовому документі. Оскільки Рада 5-го скликання не змогла прийняти жодного регуляторного акту щодо ринку гемблінгу, процес законотворчості продовжився в наступному 6-му скликанні.

Так, на першій же сесії ВРУ 6-го скликання було зареєстровано кілька однотипних законопроектів. Першим подав свій варіант Проекту Закону «Про азартні ігри» № 1016 від 23.11.2007 Смітюх Г. Є. (Партія Регіонів), який містив наступні інноваційні на той момент пропозиції:

- встановлювався мінімальний дозволений вік для гравців у 21 рік (раніше всі законопроекти містили норму про 18-річний мінімальний ценз);
- для розміщення гральних закладів було виділено спеціалізовані гральні зони;
- розмір статутного фонду для компаній операторів встановлювався на рівні не нижче 1,5 млн євро;
- до азартних ігор вперше були віднесені пари на тоталізаторі та в букмекерських конторах, а також ігри на ігровому устаткуванні (включно з комп'ютерним), які проводяться з метою отримання матеріальної вигоди для гравців (ВРУ, 2007).

До законопроекту було зареєстровано й кілька альтернативних варіантів щодо авторства народних депутатів:

- Писаренко В. В. (Блок Юлії Тимошенко) Проект Закону «Про правове регулювання організації та проведення азартних ігор на території України» № 1016-1 від 27.11.2007 (ВРУ, 2007);
- Білозір О. В. (блок Наша Україна-Народна Самооборона), Геращенко І.В. (блок Наша Україна-Народна Самооборона), Кондратюк Є. К. (блок Юлії Тимошенко), Ващук К. Т. (Блок Литвина) Проект Закону «Про державне регулювання діяльності щодо проведення азартних ігор» № 1016-2 від 01.02.2008 (ВРУ, 2008).

Незважаючи на те, що альтернативні законопроекти подавалися депутатами від опозиції, які неодноразово висловлювали своє негативне ставлення до азартних ігор, економічні вимоги до операторів ринку, прописані в них, були набагато більш м'якими, ніж у базовому законопроекті, поданому депутатом від більшості. Зокрема, прописаний в них обсяг статутного капіталу був у 7,5 разів нижче – всього обсягом у 200 000 євро. Проте усі три законопроекти парламент відхилив.

Лише майже через рік, 26 грудня 2008 року парламент ухвалює у першому читанні Проект Закону «Про державне регулювання діяльності у сфері грального бізнесу» № 3535 від 23 грудня 2008 року, підготований урядом Тимошенко (ВРУ, 2008).

Уперше в Україні цей законопроект пропонував одночасно із встановленням видів та умов ліцензування, а також встановленням розмірів ліцензійних платежів, врегулювати наступні питання:

- визначення видів азартних ігор, проведення яких дозволяється на території України;
- створення та ведення загального Державного реєстру гральних закладів України;
- встановлення вимог щодо розміщення ігрових закладів, проведення азартних ігор у казино, залах гральних автоматів, букмекерських конторах, у віртуальних (електронних) казино;

- встановлення порядку формування призового (виграшного) фонду, його розміру та оподаткування;
- встановлення обмежень щодо проведення азартних ігор;
- встановлення підстав та порядку призупинення дії ліцензії у сфері грального бізнесу та ліцензій для підприємств, які забезпечують гральний бізнес необхідними технічними та програмними продуктами;
- усунення подвійного (багаторазового) ліцензування у сфері грального бізнесу;
- встановлення фінансових санкцій за порушення суб'єктами грального бізнесу чинного законодавства України, що регулює суспільні відносини у цій сфері господарювання;
- забезпечення захисту прав споживачів послуг у сфері грального бізнесу (гравців);
- збільшення надходжень до Державного бюджету України та місцевих бюджетів від проведення на території України азартних ігор.

На друге читання законопроект не виноситься, хоча текст законопроекту до другого читання уряд підготував. 14 квітня 2009 року ВРУ переносить друге читання, а 7 травня 2009 року у Дніпропетровську під час пожежі у залі гральних автоматів гине десять осіб. Прем'єр-міністр Юлія Тимошенко на терміновому засіданні Кабміну запроваджує тимчасову заборону функціонування гральних закладів, 13 травня 2009 року парламент голосує за негайний розгляд законопроекту про заборону азартних ігор, а вже 15 травня 2009 року Верховна Рада ухвалює Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні» № 1334-VI (ВРУ, 2009). 25 червня 2009 року він набирає чинності і на понад одинадцять років гральний бізнес в Україні стає нелегальним.

Слід зазначити, що сам законопроект «Про заборону грального бізнесу в Україні» був підготовлений ще в березні 2009 року народними депутатами Смітюхом Г. Є. (Партія Регіонів) та Писаренко В. В. (Блок Юлії Тимошенко), які на той час

а) були авторами кількох законопроектів щодо регулювання ринку азартних ігор;

б) перебували у дещо вразливому становищі, оскільки їхні законопроекти свого часу парламент відмовився розглядати, а прийняв у першому читанні та готувався прийняти у другому проект, підготовлений урядом Тимошенко;

в) були політичними противниками, оскільки у Верховній Раді України шостого скликання Партія регіонів представляла правлячу більшість, а Блок Юлії Тимошенко – опозицію.

Очевидно, що такий оперативний ухвалений парламентом законопроект про заборону грального бізнесу став результатом повного політичного консенсусу провладних сил (Партія Регіонів) та опозиції (Блок Юлії Тимошенко) за ігнорування позиції «Нашої України-Народної Самооборони», а також результатом протиборства парламенту з президентом та персонально прем'єр-міністра Юлії Тимошенко із президентом Віктором Ющенком. За законопроект 15 травня 2009 року проголосувало 340 народних депутатів, при чому проти було нуль голосів, а 11 червня вето президента на цей закон було подолано рекордним для парламенту числом голосів – 390 «За» при трьох голосах «Проти», що можна вважати своєрідною віхою в історії парламентаризму в Україні.

Із моменту ухвалення закону про заборону азартних ігор позиція Партії Регіонів та Блоку Юлії Тимошенко у питанні ставлення до азартних ігор була досить консолідованою, доказом чого стала спільна підготовка та подальше ухвалення Закону України «Про державні лотереї в Україні», проект якого підготували народні депутати Полунєєв Ю.В. (Блок Юлії Тимошенко) та Корж В. П. (Партія регіонів) (ВРУ, 2013). Саме оператори лотерей в Україні за допомогою системи так званих «суб-ліцензій» стали де-факто єдиними легальними компаніями, які працюють на гральному ринку України, який де-юре було заборонено. Варто зазначити, що завдяки лобістській діяльності президента Ющенка у 2005 році було прийнято Закон України «Про введення мораторію на видачу ліцензій на провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей» № 2630-IV, згідно з нормами якого до набрання чинності 2012 року Закону України «Про державні лотереї в Україні» жодна комерційна компанія не могла отримати ліцензію на проведення лотерей (ВРУ, 2005). Як наслідок, вся державна політика у сфері азартних ігор, по суті, зводилася до того, на чию користь буде розподілятися корупційна рента від напівлегального гемблінгу, який сформувався завдяки законодавчій забороні на проведення азартних ігор (крім лотерей) та монопольному домінуванню на ринку державних лотерей трьох приватних компаній.

Змінити цю ситуацію вдалося лише у 2020 році з прийняттям та набранням чинності Законом України «Про державне регулювання діяльності з організації та проведення азартних ігор» № 768-IX (ВРУ, 2020).

Проте легалізація азартних ігор викликала різку протидію з боку політичних сил, орієнтованих на підтримку Status Quo нелегального ринку та монопольного становища картелю операторів лотерей. Саме через таку протидію в ухваленому законі з'явилися деякі правові колізії, усувати які довелося у виключному порядку під тиском як консолідованої позиції легальних операторів ринку, які сформували

протягом року після ухвалення закону спільний інтерес та об'єдналися в асоціацію, що представляє їхні публічні інтереси – Всеукраїнську раду гемблінгу (UGC), так і президента Зеленського.

Метою статті є дослідження політичного та соціального аспекту подолання негативних конотацій гемблінгу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Наразі єдиного механізму формування ринку азартних ігор у світі не існує. Свої особливості є як у різних країн, так і цілих регіонів. Тому складно порівнювати правові механізми роботи та політичний підтекст створення ринку азартних ігор у світі та Україні.

Тим не менш, є загальні моменти, які станом на сьогодні є притаманними будь-якому гральному ринку:

1) не зважаючи на те, що історія сучасного грального ринку в більшості розвинених країн починається в 20–30-х роках минулого століття, основні принципи регулювання ринків почали повсюдно впроваджуватимуться лише в останнє десятиліття 20-го сторіччя і продовжили своє формування в першому десятилітті 21 сторіччя (European Commission, 2022);

2) законодавчі норми, покликані регулювати діяльність операторів грального ринку, приймаються з метою:

- запобігання тому, щоб азартні ігри стали джерелом злочину чи правопорушення, були пов'язані зі злочином чи правопорушенням або використовувалися для підтримки злочину;
- для забезпечення чесного та відкритого проведення азартних ігор;
- з метою захисту дітей та інших уразливих осіб від заподіяння шкоди чи експлуатації внаслідок азартних ігор (Gov.uk, 2005).

3) державне регулювання є невід'ємною частиною гемблінгу, підтвердженням чого є той факт, що навіть найбільш ліберальні уряди не надають азартним іграм та їхнім операторам право використовувати виключно «ринкові механізми саморегулювання».

З огляду на вищезазначене постає питання, чому вказані принципи стали настільки важливими саме впродовж останніх десятиліть, і чому раніше вони не отримали настільки широкого використання у світовій практиці. Насамперед, це є наслідком глобалізації та низки факторів, які є її похідними прямо чи опосередковано. До таких чинників Ізряднова О. І. відносить:

- збільшення дискреційних доходів населення за наявності тенденції до зростання використання вільних коштів для відпочинку та розваг;
- підвищення готовності як національних урядів, так і органів місцевого самоврядування визнати гемблінг частиною індустрії розваг та використовувати його для розвитку рекреаційної сфери та туризму;
- прагнення влади досягти максимальної прозорості будь-якого бізнесу та активізувати боротьбу з незаконною діяльністю;
- загальну лібералізацію моральних та етичних поглядів на азартні ігри;
- посилення інтеграції традиційних видів та форм проведення азартних ігор з іншими популярними видами діяльності (професійні спортивні події, автомобільні перегони, кіберспорт) та сучасними електронними засобами мережевих комунікацій;
- вибуховим зростанням інтерактивних ігрових послуг на основі цифрових технологій, а також широким спектром нових каналів надання гральних послуг та пов'язаною з ними діяльністю (2016).

До вищенаведених факторів можна додати і різко збільшену популярність дистанційної роботи, навчання та відпочинку через масові карантинні обмеження, введені урядами практично всіх країн світу у зв'язку з епідемією коронавірусу.

При цьому центральним урядам доводиться одночасно вирішувати щонайменше два протилежні за методами розв'язання завдання: забезпечення захисту гравців від негативного впливу грального ринку, а також максимізацію отримання податкових надходжень від діяльності операторів легального гемблінгу. Як наслідок, ця суперечність призводить до появи в законодавстві вельми неоднозначних норм і заборон, які негативно впливають як на розвиток ринку, так і на можливість вільної конкуренції на ринку азартних ігор. Водночас залежно від політичної кон'юнктури та ступеня наповненості державного бюджету, влада та опозиція можуть використовувати тему гемблінгу для загострення політичної боротьби та/або персонального збагачення від лобістської діяльності.

Так, на новий легальний ринок азартних ігор, що формується з серпня 2020 року, чиниться суттєвий політичний тиск з боку його противників, які мають приватні інтереси в тіньовому гральному ринку. І тому вивчення процесу його становлення – це дослідження особливостей створення досконалого нового ринку за допомогою особливих механізмів, що вибудовуються саме під даний процес в умовах перманентного політичного тиску як з боку опозиції у вигляді представників партії «Опозиційна Платформа – За життя!», у лавах якої є значна кількість экс-членів «Партії Регіонів» зразка 2009/12 років та партії «Батьківщина», яка була основою Блоку Юлії Тимошенко у 2009 році. Цей тиск дещо нівелюється підтримкою з боку президента Зеленського, який є ініціатором легалізації грального ринку та частини монобільшості партії «Слуга

Лобістськість, тобто просування таких законодавчих норм, які відповідають інтересам вузького кола осіб або компаній і не відповідають інтересам держави в цілому (де варіант відповіді 1 – повністю не відповідає, а 5 – повністю відповідає)

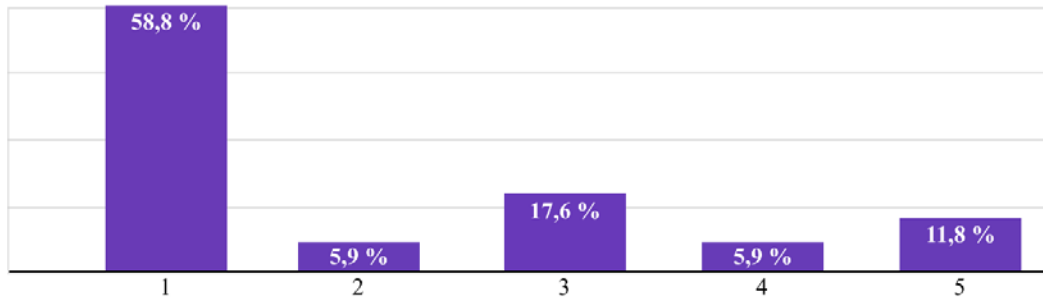

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на питання, наскільки прийняття податкових змін щодо врегулювання фіскального навантаження на гральний ринок відповідає загальним інтересам всіх учасників ринку

Який державний інститут, на вашу думку, має боротися з нелегальним ринком гемблінгу? (можна вибрати до трьох варіантів відповіді або запропонувати свою)

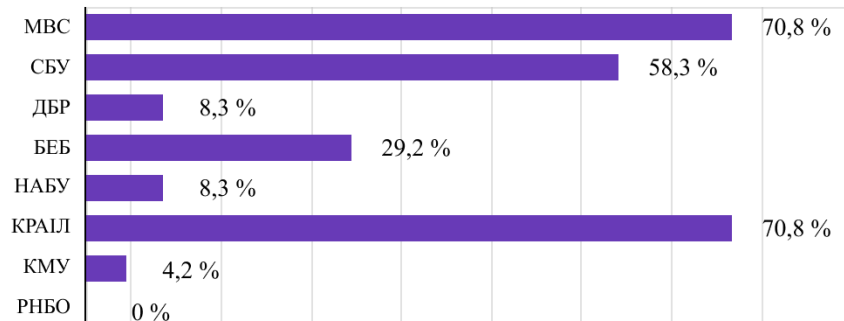

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на питання, хто має відповідати за боротьбу з нелегалами

Народу». Тим не менш, у питанні щодо майбутнього азартних ігор в Україні у президента та парламентської більшості, яке його підтримує, немає постійної та чітко позначеної спільної позиції, що в свою чергу має наслідком досить тривалий пошук компромісного політичного рішення вирішення щодо будь-якого питання.

Усвідомлення цієї проблематики і дозволило позначити метою дослідження UGC перевірку гіпотези щодо адекватності визначення найбільш проблемних моментів першого року формування легального ринку азартних ігор в Україні, з позначенням пріоритетності їхнього вирішення та необхідністю отримати рекомендації експертів. У зв'язку з досить високим рівнем специфічності досліджуваної галузі, в якості ключового методу дослідження було обрано експертне опитування. Створений за підсумками експертного опитування числовий кумулятивний Індекс подій UGC дозволяє в доступній формі порівнювати підсумки періодичних моніторингових досліджень та оцінювати зміни загального проблемного навантаження на ринок (UGC, 2016).

Результати дослідження. На підставі аналізу отриманих даних вдалося повністю підтвердити гіпотези про те, що основними проблемними моментами ринку, що формується в Україні, є:

Необхідність / Доцільність (де варіант відповіді 1 – повністю не відповідає, а 5 – повністю відповідає)

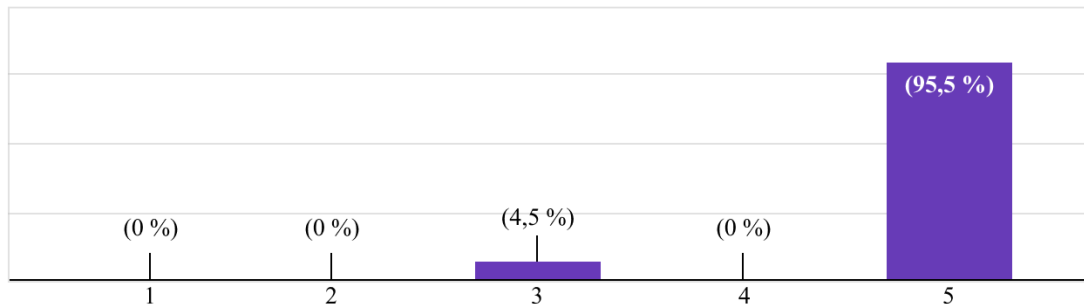

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів на питання про те, наскільки необхідним для ринку є якнайшвидше вирішення питання щодо ліквідації правової колізії, що блокує формування нового складу національного регулятора (КРАІЛ)

Наскільки ви згодні чи не згодні з тим, що важливо просувати ідею відповідальної гри перед споживачами

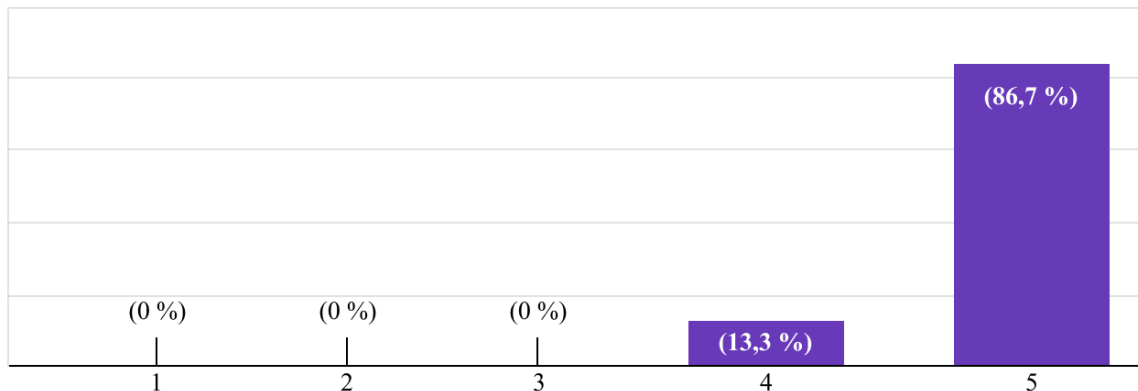

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів на питання про те, наскільки важливим є інформування гравців про принципи відповідальної гри, яких повинні дотримуватись оператори ринку гемблінгу у своїй роботі зі споживачами послуг

- нерегульованість питань фіскального навантаження;
- недостатній рівень протидії діяльності нелегальних гральних закладів;
- наявність правових колізій, які впливають на своєчасність формування національного регулятора;

– складнощі з просуванням та впровадженням у практику принципів відповідальної гри.

Зокрема, експертам було запропоновано дати свій висновок щодо того, наскільки ухвалення парламентом законопроекту № 2713-д та набрання чинності його норм відповідають критеріям індексу адекватності актуальних подій та процесів легалізації азартної сфери в Україні.

Майже 60% опитаних вважають, що в ухваленні законопроекту № 2713-д немає негативного лобістського компонента, 17,6% респондентів займають нейтральну позицію і лише близько 12% впевнені, що ухвалення закону просувається не в інтересах ринку загалом (ВРУ, 2020).

Також зазначимо, що спеціалісти з різних сфер досить позитивно оцінюють синергію зацікавлених осіб у роботі над узгодженим текстом законопроекту з боку народних депутатів, представників профільного Комітету парламенту, операторів ринку та незалежних експертів.

Той факт, що абсолютна більшість опитаних (понад 80%) не вбачає в нормах узгодженого варіанта законопроекту превалювання приватних інтересів окремих бенефіціарів, говорить про те, що ухвалення № 2713-д сприятиме збереженню тренду на збільшення соціальної справедливості у державній фінансовій політиці.

Оскільки респонденти мали можливість вказати одночасно до трьох організацій, то сумарний рейтинг перевищує 100%, що використовується для виявлення більш пріоритетних/значимих відповідей, за умови, що відповідей може бути декілька. Тим не менш, згідно з думкою експертів, перше місце серед державних органів, які мають боротися з нелегальним ринком гемблінгу, належить МВС та КРАІЛ (70,8%), друге місце (у порядку пріоритетності) – СБУ (58,3%), третє – БЕБ (новостворене Бюро економічної безпеки, яке отримало функціонал ліквідованої Податкової поліції – 29,2% голосів).

До 6 вересня 2021 року склад КРАІЛ формувався відповідно до норм Постанови КМУ від 22 квітня 2020 року № 290: відбір та призначення осіб на вакантні посади державної служби здійснювався без формування Конкурсних комісій та проведення конкурсів. З 7-го вересня 2021 року для КРАІЛ почав діяти загальний порядок формування центральних органів виконавчої влади. Але у Законі України «Про державне регулювання діяльності з організації та проведення азартних ігор» № 768-IX сусідніми пунктами (п. 2 та п. 3 ст. 7) передбачено два абсолютно різні підходи до формування конкурсної комісії, яка буде обирати членів та Голову Комісії. Згідно з одним із них, конкурсний відбір здійснює Комісія з питань вищого корпусу державної служби відповідно до закону України «Про державну службу», яка підвідомча Кабінету Міністрів України. А згідно з іншим, цей конкурсний відбір має вести Конкурсна комісія, яка формується Верховною Радою України. В свою чергу, усунення колізії потребувало внесення змін до ст. 7 ЗУ № 768.

Переважає більшість респондентів (95,5%) висловились за те, що рішення правової колізії з формування національного регулятора грального ринку є абсолютно необхідним і лише 4,5% опитуваних зазначили, що їм було важко відповісти на це питання. Таким чином, експерти зайняли практично консолідовану позицію щодо повної необхідності вирішення цієї колізії, що є найвищим показником у дослідженні щодо однастайності думок респондентів стосовно критерію оцінювання. Варто зазначити, що ніхто з опитуваних не виразив сумніву щодо необхідності вирішення колізії, що дозволяє припустити, що експерти виходили з того, що без рішення колізії роботу всього національного регулятора може бути заблоковано, що в свою чергу ставить під загрозу весь процес легалізації азартних ігор в Україні.

Незважаючи на те, що проти національного регулятора велася робота не лише з боку опозиційних народних депутатів, а й представників правлячої моно більшості, на осінній сесії парламенту вдалося вирішити правову колізію, яка перешкождала формуванню нового складу КРАІЛ (Українські новини, 2021). Таким чином, парламентарі та уряд спільними зусиллями розблокували роботу національного регулятора, оперативного відреагувавши на проблему, позначену учасниками експертного опитування як таку, що вимагає першочергового вирішення. Таким чином, актуальність і своєчасність проведення дослідження було підтверджено за допомогою політичного вирішення однієї з чотирьох досліджуваних проблем. У найближчому майбутньому очікується вирішення ще одного завдання, а саме – прийняття змін до фінансового законодавства, що є необхідною передумовою для залучення іноземних інвестицій в український гральний ринок.

Усі опитані були однастайні у питанні щодо важливості просування ідеї відповідальної гри перед споживачами. Так, 86,7% респондентів повністю погодилися з важливістю просування принципів відповідальної гри, а 13,3% – скоріше погодилися. Жоден експерт не зайняв нейтральної позиції, а також не окреслив роль просування відповідних принципів серед споживачів як неважливу.

Висновки. Аналіз історії питання про формування грального ринку в Україні вказує на низку схожих моментів у державній політиці щодо гемблінгу, починаючи з каденції другого президента України та Верховної Ради 3-го скликання.

Перший президент просто не приділяв цьому уваги, а для парламентів 1-го та 2-го скликань ринок азартних ігор, з огляду на відповідну законотворчу активність та прийняті закони, нічим концептуально не відрізнявся від будь-якого іншого виду бізнесу, а тому особливому регулюванню не підлягав.

Представники як провладної більшості, так і опозиції, в незалежності щодо демонстрованої ними публічної позиції стосовно грального ринку (за легалізацію чи проти неї), в якості пріоритетного інтересу розглядали радше збереження та примноження персональних (особистих) доходів, ніж доходів центрального та/або місцевих бюджетів.

Така позиція, у свою чергу, визначала ставлення політиків до ринку азартних ігор як до джерела коштів для персонального збагачення, а не бізнесу, що є частиною глобальної індустрії розваг та інструменту, що підвищує привабливість регіонів як туристичних та рекреаційних зон.

Саме превалювання особистих інтересів політиків над інтересами їхніх виборців стало причиною того, що до 2020 року в Україні так і не з'явилася законодавчо оформлена система регулювання ринку азартних ігор.

Майже тридцятирічна історія напівлегального та повністю нелегального функціонування ринку азартних ігор в Україні, що супроводжується політичною підтримкою відповідного становища, вимагатиме достатньо тривалого часу та зусиль як з боку влади, так і з боку операторів ринку задля якісної зміни ситуації, що передбачатиме не просто декларування дотримання європейських принципів роботи легального гемблінгу та боротьби з нелегалами, а й завершення процесу переходу від тіньового ринку до прозорого та законослухняного.

У цьому процесі проведення регулярних соціологічних моніторингових досліджень та аналізу політики держави щодо гемблінгу має стати ефективним інструментом зворотного зв'язку між ринком та владою.

Zakrevska V. Addressing negative connotations of gambling in Ukraine: political and social dimensions

The article is devoted to the analysis of the problems of the formation of the legal gambling market in Ukraine after a long period of ban on work in the legal field. The article finds that the main difficulty for the implementation of this process is the interest of politicians and officials in the continuation of the operation of the illegal market. For more than eleven years, the situation on the gambling market of Ukraine was complicated by the position of the ruling and opposition structures. In this context, the special position of President Zelenskyi, who initiated the abolition of the legal ban on gambling, contributed to the task of the gambling market gradually acquiring civilized forms. The article focuses on the fact that the removal of obstacles to the legalization of the gambling market related to the connections of politicians with illegal operators requires long-term and coordinated work of the president, parliament, government, market operators and independent experts as the interaction of all interested parties is recognized as a key factor in the process of successful legalization and development of the gambling market in Ukraine. At the same time, the political situation creates other challenges, in particular, the need to implement effective regulatory legislation to ensure transparency, protect players' interests, and control gambling business operators. The article reveals that the legalization of the gambling market can contribute to the fight against corruption, which is often associated with illegal operators. The development of the legal gambling market also has the potential to have a positive impact on the economy of Ukraine. Attracting foreign investors, creating jobs and increasing tax revenues are recognized as factors that can contribute to the growth of the gambling industry as one of the pillars of the country's economy. The article states that for the effective development of the gambling market, regular monitoring studies and analysis of the state policy are necessary to identify the most urgent matters that require immediate action.

Key words: gambling, lottery, gambling market operator, illegal gambling houses, gambling, casino, regulator, player, protection of player rights, responsible gambling.

Література:

1. Дюба Г. М. Соціально-економічні та правові передумови формування і розвитку азартних ігор в Україні. Держава і право. 2010. Вип. 48. С. 384–389.
2. Гін А. Cui prodest? Історія грального бізнесу в Україні. URL: https://www.mediaport.ua/articles/85896/Cui_prodest_istoriya_igornogo_biznesa_v_ukraine (дата звернення: 02.06.2023).
3. Про патентування деяких видів підприємницької діяльності: Закон України від 23 бер. 1996 р. № 98/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/98/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.06.2023).
4. Про деякі заходи щодо регулювання лотерейної діяльності: Указ Президента України від 10 вер. 2002 р. № 813/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/813/2002#Text> (дата звернення: 02.06.2023).
5. Про державне регулювання організації діяльності з проведення азартних ігор: Проект Закону від 13 лист. 2006 р. № 2521. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=28638 (дата звернення: 02.06.2023).
6. Про азартні ігри: Проект Закону від 21 лист. 2006 р. № 2521-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=28764 (дата звернення: 02.06.2023).
7. Про правове регулювання організації та проведення азартних ігор на території України: Проект Закону від 24 лист. 2006 р. № 2521-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=28783 (дата звернення: 02.06.2023).
8. Про державні лотереї та інші азартні ігри: Проект Закону від 26 квіт. 2007 року №3491. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3491&skl=6 (дата звернення: 02.06.2023).

9. Про азартні ігри: Проект Закону від 23 лист. 2007 року № 1016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30701(дата звернення: 02.06.2023).
10. Про правове регулювання організації та проведення азартних ігор на території України: Проект Закону від 27 лист. 2007 року № 1016-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30753 (дата звернення: 02.06.2023).
11. Про державне регулювання діяльності з проведення азартних ігор: Проект Закону від 1 лют. 2008 року № 1016-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=31129 (дата звернення: 02.06.2023).
12. Про державне регулювання діяльності у сфері грального бізнесу: Проект Закону від 23 груд. 2008 року №3535. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3535&skl=7 (дата звернення: 02.06.2023).
13. Про заборону грального бізнесу в Україні: Закон України від 15 трав. 2009 року № 1334-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1334-17#Text> (дата звернення: 02.06.2023).
14. Про державні лотереї в Україні: Закон України від 6 верес. 2012 року № 5204-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5204-17#Text> (дата звернення: 02.06.2023).
15. Про впровадження мораторію на видачу ліцензій на провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей: Закон України від 2 черв. 2005 року № 2630-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2630-15#Text> (дата звернення: 02.06.2023).
16. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор: Закон України від 14 лип. 2020 року № 768-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-IX#Text> (дата звернення: 02.06.2023).
17. European Commission: Gambling case law. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/online-gambling/gambling-case-law_e (дата звернення: 02.06.2023).
18. Gambling Act 2005: UK Public General Acts. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/19/contents/enacted> (дата звернення: 02.06.2023).
19. Ізряднова О. І. Аналіз світової практики державного регулювання діяльності у сфері азартних ігор та практики управління гральними зонами. SSRN. 2016. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2767341> (дата звернення: 02.06.2023).
20. Індекс подій UGC. UGC: веб-сайт. URL: <https://uagc.org.ua/tpost/t7t0rtu8r1-ukrainian-gambling-council-rozrochina-se> (дата звернення: 02.06.2023).
21. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо оподаткування доходів від діяльності з організації та проведення азартних ігор та лотерей: Проект Закону від 19 черв. 2020 року № 2713-д. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69206 (дата звернення: 02.06.2023).
22. Нова група депутатів працює проти легального грального ринку. Українські новини: веб-сайт. URL: <https://ukranews.com/ua/publication/3080-nova-grupa-deputativ-pratsyuue-proty-legalnogo-gralnogo-rynku> (дата звернення: 02.06.2023).

References:

1. Dyuba G. (2010) Sotsialno-ekonomichni ta pravovi peredumovy formuvannia i rozvytku azartnykh ihor v Ukraini. [Socio-economic and legal prerequisites for the formation and development of gambling in Ukraine]. *State and Law*, (48), pp. 384–389. [in Ukrainian]
2. Gin A. (2013) Cui prodest? Istoriia hralnogo biznesu v Ukraini. [History of gambling business in Ukraine], https://www.mediaport.ua/articles/85896/Cui_prodest_istoriya_igornogo_biznesa_v_ukraine [in Ukrainian]
3. VRU (1996) Zakon Ukrainy “Pro patentuvannia deiakykh vydiv pidprijemnytskoi diialnosti” [Law of Ukraine On patenting certain types of entrepreneurial activity]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/98/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
4. VRU (2002) Ukaz Prezydenta Ukrainy “Pro deiaki zakhody shchodo rehuliuвання lotereinoi diialnosti” [Decree of the President of Ukraine "On some measures to regulate lottery activity"] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/813/2002#Text> [in Ukrainian]
5. VRU (2006) Proekt Zakonu pro derzhavne rehuliuвання orhanizatsii diialnosti z provedennia azartnykh ihor [Draft Law on State Regulation of the Organization of Gambling Activities № 2521]. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=28638 [in Ukrainian]
6. VRU (2006) Proekt Zakonu pro azartni ihry [Draft Law on Gambling № 2521-1] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=28764 [in Ukrainian]
7. VRU (2006) Proekt Zakonu pro pravove rehuliuвання orhanizatsii ta provedennia azartnykh ihor na terytorii Ukrainy [Draft Law on the Legal Regulation of the Organization and Conduct of Gambling in the Territory of Ukraine № 2521-2]. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=28783 [in Ukrainian]

8. VRU (2007) Proekt Zakonu pro derzhavni loterei ta inshi azartni ihry [Draft Law on State Lotteries and Other Gambling Games № 3491] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3491&skl=6 [in Ukrainian]
9. VRU (2007) Proekt Zakonu pro azartni ihry [Draft Law on Gambling № 1016]. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30701 [in Ukrainian]
10. VRU (2007) Proekt Zakonu pro pravove rehuliuвання orhanizatsii ta provedennia azartnykh ihor na terytorii Ukrainy. [Draft Law on the Legal Regulation of the Organization and Conduct of Gambling Games on the Territory of Ukraine №. 1016-1] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30753 [in Ukrainian]
11. VRU (2008) Proekt Zakonu pro derzhavne rehuliuвання diialnosti z provedennia azartnykh ihor [Draft Law on State Regulation of Gambling Activities № 1016-2] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=31129 [in Ukrainian]
12. VRU (2008) Proekt Zakonu pro derzhavne rehuliuвання diialnosti u sferi hralnogo biznesu [Draft Law on State Regulation of Activities in the Gambling Business" №. 3535] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3535&skl=7
13. VRU (2009) Zakon Ukrainy «Pro zaboronu hralnogo biznesu v Ukraini» [Law of Ukraine "On Prohibition of Gambling Business in Ukraine"]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1334-17#Text> [in Ukrainian]
14. VRU (2013) Zakon Ukrainy «Pro derzhavni loterei v Ukraini [Law of Ukraine "On State Lotteries in Ukraine"] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5204-17#Text> [in Ukrainian]
15. VRU (2005) Zakon Ukrainy «Pro vprovadzhennia moratoriiu na vydachu litsenzii na provadzhennia hospodarskoi diialnosti z vypusku ta provedennia loterei» [The Law of Ukraine "On the Implementation of a Moratorium on the Issuance of Licenses for the Conduct of Business Activities in the Issue and Conduct of Lotteries"] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2630-15#Text> [in Ukrainian]
16. VRU (2020) Zakon Ukrainy «Pro derzhavne rehuliuвання diialnosti shchodo orhanizatsii ta provedennia azartnykh ihor» [Law of Ukraine "On state regulation of activities related to the organization and conduct of gambling"] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-IX#Text> [in Ukrainian]
17. European Commission (2022) Gambling case law. https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/online-gambling/gambling-case-law_e
18. Gov.uk (2005) Gambling Act 2005 <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/19/contents/enacted>
19. Izriadnova O. (2016) Analiz svitovoi praktyky derzhavnoho rehuliuвання diialnosti u sferi azartnykh ihor ta praktyky upravlinnia hralnymy zonamy [Analysis of the global practice of state regulation of activities in the field of gambling and the practice of managing gaming zones] <http://ssrn.com/abstract=2767341> [in Ukrainian]
20. UGC (2016) Indeks podii UGC. [Events Index UGC]. <https://uagc.org.ua/tpost/t7t0rtu8r1-ukrainian-gambling-council-rozpochina-se> [in Ukrainian]
21. VRU (2020) Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo opodatkuвання dokhodiv vid diialnosti z orhanizatsii ta provedennia azartnykh ihor ta loterei [Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine on taxation of income from the organization and conduct of gambling and lotteries № 2713-d] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69206 [in Ukrainian]
22. Ukrainian news (2021) Nova hrupa deputativ pratsiuie proty lehalnogo hralnogo rynku [A new group of deputies works against the legal gambling market]. <https://ukranews.com/ua/publication/3080-nova-grupa-deputativ-pratsyuye-proty-legalnogo-gralnogo-rynku>.

Стаття надійшла до редакції 22.05.2023

Стаття рекомендована до друку 13.06.2023

ПОДОЛАННЯ ВПЛИВУ РОСІЙСЬКИХ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ НА ФОРМУВАННЯ НЕГАТИВНОГО СПРИЙНЯТТЯ НАТО СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Кирпичник Р. І.,

аспірант кафедри політології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-3729-4968

rus97lan@ukr.net

У даному дослідженні проаналізовано багаторічну російську інформаційно-диверсійну діяльність в Україні, метою якої було і є формування негативного сприйняття серед населення думки щодо членства України в НАТО. Прослідковано основний процес реалізації даних інформаційних кампаній, а також психологічні методи впливу на різні верстви населення. Аналізуючи факти російської інформаційної війни проти України, після здобуття незалежності у 1991 році можна прослідкувати, що всі диверсійні завдання як то інформаційні, економічні, енергетичні, а починаючи з 2014 року і військові мали на меті кінцеву ціль недопущення вступу України до НАТО. Повномасштабне російське вторгнення в Україну в 2022 році, відкрило перед нами нові виклики у виявленні російських ІПСО. Триваюча війна за вільне майбутнє України, яке не може бути реалізоване в сформованих геополітичних реаліях без вступу в НАТО, ставить перед нами завдання швидко реагувати та протидіяти інформаційним атакам, які як показує спостереження перейшли у більш витонченіший рівень, що в умовах повномасштабної війни є такими ж небезпечними як масований ракетний обстріл. Беручи до уваги всі фактори які впливають на проблематику даної теми, ми спробуємо детально розглянути кожен період інформаційних атак починаючи зі здобуття України незалежності, а також приділимо особливу увагу роботі російського ІПСО з 24 лютого 2022 року. Основні цілі даного дослідження, полягають у всебічному розкритті фактів діяльності російських підрозділів інформаційно-психологічних спецоперацій з метою всебічного спотворення дійсності, та формуванні хибної думки серед населення щодо відносин між Україною та НАТО. Основною темою російської пропаганди перед повномасштабним вторгненням, була теза про так зване «НАТО на кордоні», що нібито агресивний блок в притул наблизився до кордонів РФ, та з дня на день має напасти, використовуючи Україну яка до того не являється членом Альянсу як плацдарм для послідууючої «агресії». Після безпосереднього нападу, російські ІПСО почали розвивати наратив про «боягузливе НАТО», що Альянс злякався і відкрито у війну на стороні України ніколи не вступить, а також формуючи хибну думку серед населення України, що такого Альянсу їй не потрібно, а «краще» було б прийняти позаблоковий статус та примарні гарантії безпеки, які як показує сформована реальність по великому рахунку не вартують нічого. Кінцевою метою даного дослідження є доведення безальтернативності для України вступу до НАТО, як єдиної гарантії існування як незалежної держави.

Ключові слова: НАТО, інформаційна війна, ІПСО, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. Повномасштабній російській агресії з 24 лютого 2022 року передувала колосальна по масштабу інформаційна кампанія, а початок її почався задовго до подій 2014 року. Зі здобуттям незалежності, шлях України до НАТО пережив багато драматичних подій, російська агента в Україні докладала колосальних зусиль, щоб цей шлях ніколи не відбувся. Через фінансування проросійських партій, введенню своїх агентів впливу на стратегічні посади в структурі державної влади та інформаційної війни яка в 2014 році переросла у військову агресію з окупацією Криму та початком бойових дій на Донбасі, питання щодо членства в НАТО стало ще більш віддаленим. Країна агресор ніколи не приховувала своїх намірів по відношенню до України як незалежної держави, в планах російського керівництва головною цілю було і залишається відновлення СРСР з повною

ліквідацією України як держави з подальшими репресіями проти українців. Єдиним шляхом утвердження власної національної безпеки для України є вступ до НАТО, та членство в якому після відвоювання міжнародно визнаних кордонів повинно стати завершальним етапом новітньої російсько-української війни. Аналізуючи дослідження українських вчених присвячених даній проблематиці варто відзначити праці: Беззуб І, Вонсович О, Коцур Л, Мелещенко Т, Волошин І та інші.

Мета статті – аналіз та оцінка основних фактів та методів російського інформаційно-психологічного впливу на населення в Україні з метою формування негативного сприйняття вступу України до НАТО.

Виклад основного матеріалу. Формування негативного образу НАТО спочатку в радянській, а потім і російській пропаганді бере свій початок з утворення даного Альянсу у 1949 році. На протязі усієї Холодної війни між СРСР та демократичними країнами Заходу, серед населення Радянського союзу йшла пропаганда метою якої було укорінити в суспільній думці образ «агресивного» блоку винуватця всіх бід простого народу. Незважаючи на всі намагання радянської пропаганди, НАТО не тільки пережило саму «імперію зла», а і розширило свої демократичні цінності безпеки на майже всю колишню територію радянського впливу. Варто відзначити, що з самого свого існування НАТО постійно вивчало радянську, а потім і російську пропаганду, тим самим виробивши ефективні способи їхньої протидії. Спільний координаційний центр по інформаційній політиці постійно аналізує всі виклики які стоять перед Альянсом, постійна координація і підтримка союзників ось головні принципи НАТО (Соскін, 2008).

Відкрита російська агресія відкрила перед багатьма українцями вже цілком очевидну істину, що інформаційна складова цієї війни є не менш небезпечна для майбутнього нашої країни, ніж російські ракети. Інформаційні атаки не забирають життя як це роблять ракетні удари по цивільному населенні, але калічать свідомість громадян і деформують суспільну думку. З боку агресора спостерігається ведення широкомасштабної інформаційної кампанії, спрямованої на встановлення (відновлення) контролю над Україною, утримання її в зоні свого впливу, знищення української державності та запобігання у такий спосіб фактичній ліквідації російського імперського проекту.

З самого початку проголошення незалежності України, російська пропаганда почала формувати нові антинаївські міфи, спираючись на здобуті багатотисячів комплексів в українському суспільстві, та відсутність чіткої програми інформаційної безпеки на державному рівні, процес приєднання суттєво сповільнився (Джердж, 2006).

Як було зазначено у дослідженні української суспільної думки про НАТО, в 2006 році це питання дуже залежить від ситуативних змін у політиці та дій медіа, чого тільки вартує той факт, що до 2014 року в українському телебаченні були присутні російські пропагандистські канали, а також до самого повномасштабного вторгнення, контрольовані російськими агентами впливу медіа. Також в даному дослідженні було наголошено, що в Україні поширене існування взаємнесумісних геополітичних орієнтацій тобто можливість існування суперечливих ідей одночасно в світогляді одних і тих же громадян (Палій, 2006).

Сотні років репресій та пропаганди не могли пройти безслідно для простого українця, навіть такі загальні національні риси як прагнення до свободи та державного суверенітету за який наш народ боровся не одне століття, використовувались російською пропагандою, як вдала маніпуляція. Суть її полягала в тому, що ось тільки здобувши незалежність, українці знову можуть потрапити в новий стан «залежності» вже в НАТО. Як відомо НАТО є військово-політичним альянсом мета якого захист демократичних цінностей, сам вступ в цей блок передбачає відповідність певним критеріям і це не тільки військові питання, а і питання демократичних свобод громадян. Від початку російської агресії НАТО послідовно дотримувалося чіткої позиції щодо цілковитої підтримки суверенітету і територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаних кордонів. Держави члени Альянсу негайно засудили і відтоді неодноразово неухильно заявляли, що ніколи не визнають незаконну і нелегітимну анексію Криму росією. З 2014 року генеральний секретар Альянсу Єнс Столтенберг повторює це чи не на кожній публічній зустрічі або пресконференції.

З метою просування антинаївської пропаганди РФ використовує ЗМІ, соціальні мережі, наукову та художню літературу, поширеною є практика антинаївських висловлювань від агентів впливу та проросійських політичних сил і політиків. У цьому контексті можливості сучасної російської пропаганди є значно ширшими завдяки сучасним інформаційним технологіям, які роблять суспільство ще відкритішим та уразливішим. Велику роль для російських ІПСО відіграє YouTube, де ще до початку повномасштабного вторгнення почалось створення проектів «хороших руских», так званих «ліберальних блогерів» мета яких сформувати у пересічного українця уявлення про існування так званої опозиції режиму Путіна в середині РФ, а також намагання зняти відповідальність з російського суспільства за розв'язану війну. Аналіз так званих «хороших руских» та їхньої діяльності в інформаційному просторі показує, що російське ІПСО завжди активно працює з тими хто сумнівається, посилаючи двохзначні меседжі аудиторії, мета всіх цих заходів змусити українців сумніватись у правильності вибору євроатлантичного курсу держави.

Щоб краще зрозуміти всю підступність російської антинатівської пропаганди, варто відзначити, що її наративи проникли у всі ключові аспекти суспільної свідомості українців. В Україні завжди було присутнє проросійське населення, але цей маргінальний прошарок по великому рахунку не є цікавим для даного дослідження, по своїй сутті це є найбільш примітивний об'єкт для російської пропаганди і вплив на нього не потребує великих зусиль. Найбільш небезпечними цілями російських ІПСО були і залишаються саме свідомі частина населення, які як відомо завжди були рушійною силою усіх позитивних змін в Україні. Набуті національні комплекси добре досліджуються ворогом і тим самим, є вкрай небезпечним знаряддям пропаганди. Одним із таких прикладів є наратив російських ІПСО про «особливий шлях України», він є абсолютно співзвучним з російською внутрішньою пропагандою для власного населення про «особий путь росії». Мета даного прийому є маніпулювання емоціями свідомого українського населення на потребі визнання великої боротьби України за власну незалежність, та посиленні хибної думки, що в сучасних реаліях можлива сильна позаблокова Україна незалежна ні від кого. Як показує сучасна геополітична реальність, навіть такі великі держави як США вкрай залежні від союзників і створення НАТО яскравий тому приклад, коли країни об'єднуються заради захисту своїх цінностей це завжди має більш сильніший результат. Дуже яскраво це проявилось саме в перші місяці повномасштабного вторгнення, коли російські війська почали зазнавати поразки на Київському, Чернігівському та Сумському напрямках. Саме тоді почалась інформаційна кампанія про «боягузливе» НАТО, яке відмовилось закривати небо над Україною і по великому рахунку залишила країну на призволяще. Маємо яскравий приклад маніпулювання та підміни понять, по перше про безпеку повномасштабного вторгнення офіційні особи Альянсу попереджали українське керівництво ще з осені 2021 року, по друге Україна не являється країною НАТО і 5 стаття колективної безпеки не може бути застосована по відношенню нашої країни. З самого початку агресії НАТО повністю підтримало Україну, розпочавши поставку озброєння та гуманітарної допомоги, тисячі бійців ЗСУ проходять підготовку в країнах Альянсу готуючись до звільнення окупованих територій.

Продовження російських ІПСО під час повномасштабного вторгнення супроводжувалось такими тезами як: НАТО пообіцяв росії не розширюватися на Схід, але згодом порушив свої зобов'язання, що Альянс постійно здійснює антиросійські провокації та наближається до російських кордонів. Другий вічний наратив про «фінляндизацію» України який використовувався в порівнянні з нейтральним статусом Фінляндії, повністю вижив себе у зв'язку з приєднанням країни до НАТО у 2023 році, знищивши також пропагандистську тезу про «НАТО на кордоні», так як кордон з Альянсом і росією тепер на 1270 км більший ніж до вторгнення. Також «загроза НАТО» використовується для виправдання початку повномасштабної війни (наприклад, теза, що Україна в разі членства в НАТО збройним шляхом спробувала би повернути Крим) та воєнних поразок (росія воює з НАТО, а не з Україною). Антинатовські фейки росія поширює не лише всередині країни, а й на Заході, намагаючись переконати бодай когось із європейців, що її змусили напасти на Україну.

Подолання впливу російських ІПСО повинно стати ключовим завданням для програми національної безпеки. Починаючи з 2014 року готовність громадянського суспільства боротись за євроатлантичне майбутнє України була центральним складником солідарності та підтримки України з боку Альянсу. У квітні 2014 року група цивільних фахівців НАТО відвідала Київ з метою надання порад керівництву України щодо планування на випадок непередбачуваних ситуацій, а також вироблення заходів кризового реагування в галузі захисту життєво важливої енергетичної інфраструктури і цивільного населення. Нині співпраця Україна – НАТО в галузі інформування цивільного суспільства щодо захисту зосереджено на вдосконаленні національних спроможностей у галузі готовності та стійкості цивільного суспільства в протистоянні інформаційним загрозам шляхом обміну набутим досвідом і передовими методиками й надання експертних порад. Український уряд і НАТО надають особливого значення інформуванню громадськості про відносини Україна – НАТО і переваги, які забезпечує співпраця з Альянсом у контексті процесу реформування в Україні. Країни члени Альянсу співпрацюють з керівництвом України, прагнучи підвищити обізнаність населення з сучасним НАТО і роз'яснити, у чому полягають відносини Україна – НАТО (Тодоров, 2014).

НАТО також надає консультативну і фінансову допомогу з метою сприяння розбудові потенціалу українського уряду в галузі громадської дипломатії, відносин з медіа і стратегічних комунікацій. НАТО, зокрема, підтримує Український кризовий медіацентр і газету «Київ пост» у їхніх зусиллях з надання вірогідної і правдивої інформації щодо подій бойових дій з російськими військами, забезпечуючи достовірну інформацію та обізнаність в суспільстві. 2 вересня 2015 року підписано Дорожню карту партнерства в галузі стратегічних комунікацій. Її підписали секретар РНБО України Олександр Турчинов і генеральний секретар НАТО Енс Столтенберг. Документ передбачає надання українській владі допомоги в галузі стратегічних комунікацій шляхом забезпечення краще структурованої консультативної підтримки на тривалу перспективу, а також підготування і обміну досвідом у цій галузі. Протягом 2015 і 2016 рр. у межах Річної національної програми (РНП) Україна і НАТО

запроваджували діалог з юридичних питань на рівні експертів, маючи на меті забезпечити належну юридичну базу взаємно узгоджених заходів співробітництва. Порушувалися, зокрема, такі питання, як статус Представництва НАТО в Києві; поточне запровадження Угоди про статус сил, які беруть участь у заходах ПЗМ; реалізація проектів Цільових фондів за програмою «Наука заради миру і безпеки» в Україні; а також інші аспекти, які становлять спільну зацікавленість.

Висновки. Спираючись на аналіз вище зазначених фактів ми можемо прослідкувати та чітко надати ясність цілям російських ІПСО в Україні. Починаючи з початком відновлення незалежності та триваючою повномасштабною агресією, цими цілями були і залишаються формування негативної думки серед населення щодо євроатлантичного курсу нашої держави. Використовуючи соціальні мережі, ЗМІ та агентів впливу довгий час російській пропаганді вдавалося впливати на суспільні настрої, переслідуючи більш агресивні плани щодо ліквідації української держави. Звільняючи окуповані території, українське суспільство повинно також звільнитись від інформаційної окупації. Інтеграція та набуття повноправного членства в НАТО як єдиної гарантії незалежності та безпеки України повинна стати програмою максимум та завершальним фактором перемоги у війні.

Курпчнык R. Overcoming the influence of Russian information and psychological operations on the formation of a negative perception of NATO among the population of Ukraine

In this study, the Russian information and subversive activity for many years in Ukraine was analyzed, the purpose of which was and is the formation of a negative perception among the population of the opinion regarding Ukraine's membership in NATO. The main process of implementation of these information campaigns, as well as psychological methods of influence on different segments of the population, were followed. Analyzing the facts of the Russian information war against Ukraine, after gaining independence in 1991, it can be observed that all subversive tasks, such as informational, economic, energy, and since 2014, the military, had the ultimate goal of preventing Ukraine from joining NATO. The full-scale Russian invasion of Ukraine in 2022 has opened up new challenges for us in detecting Russian IPSO. The ongoing war for the free future of Ukraine, which cannot be realized in the established geopolitical realities without joining NATO, presents us with the task of quickly reacting and countering information attacks, which, as observations show, have moved to a more sophisticated level, which in the conditions of a full-scale war are the same as dangerous as massive rocket fire. Taking into account all the factors that affect the issue of this topic, we will try to consider in detail each period of information attacks starting with Ukraine's independence, and we will also pay special attention to the work of the Russian IPSO from February 24, 2022. The main goals of this study are to comprehensively disclose the facts of the activities of the Russian units of information and psychological special operations with the aim of comprehensively distorting reality, and forming a false opinion among the population regarding relations between Ukraine and NATO. The main topic of Russian propaganda before a full-scale invasion was the thesis about the so-called «NATO on the doorstep», that the allegedly aggressive bloc has approached the borders of the Russian, and from day to day it must attack, using Ukraine, which is not yet a member of the alliance, as a springboard for subsequent «aggression». After the direct attack, the Russian IPSO began to develop a narrative about «cowardly NATO», that the alliance was afraid and would never openly enter the war on the side of Ukraine, and also forming a false opinion among the population of Ukraine that it did not need such an alliance, but that it was «better» to accept non-aligned status and illusory security guarantees, which, as reality shows, are largely worthless. The ultimate goal of this study is to prove that there is no alternative for Ukraine to join NATO, as the only guarantee of existence as an independent state.

Key words: NATO, information war, IPSO, Russian-Ukrainian war.

Література:

1. Палій О. Навіщо Україні НАТО?, Київ: Дніпро, 2006. 144 с
2. Джердж С. Безпідставність міфів щодо НАТО та шляхи їх подолання в контексті європейського досвіду. *Економічний часопис – XXI*. 2006. № 1–2, 17–19 с.
3. Вступ до НАТО – стратегічний вибір України / за ред .О.І .Соскіна. Київ: Інститут трансформації суспільства, 2008. 192 с.
4. Тодоров І. Історичні, геополітичні та політико-правові засади співробітництва України і НАТО. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2014. № 77, 84–108 с.
5. Павлов О. Помста як комплекс меншовартості та чинник Російської війни проти України (2014–2022 роки). *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. № 36, 130–135 с. DOI: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i36.1124>.

6. Jaitner M. Russian Information Warfare: Lessons from Ukraine. Cyber war in perspective: Russian aggression against Ukraine, Tallinn: NATO CCD COE Publications. 2015. № 10, pp. 87–94
7. Jacuch A. Countering Hybrid Threats: Resilience in the EU and NATO's Strategies, *The Copernicus Journal of Political Studies*. 2020. № 1, pp 5-26.
8. Harding L. *Invasion: Russia's Bloody War and Ukraine's Fight for Survival*, London: Guardian Faber, 2022.
9. Гібридна війна Росії: виклик і загроза для Європи. URL: http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2016_12_14/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf (дата звернення: 20.05.2023).
10. Рецепт від НАТО як боротися із дезінформацією. *Інтернет Свобода*: веб-сайт. URL: <https://www.netfreedom.org.ua/article/recept-protidiyi-dezinformaciyi-vid-nato> (дата звернення: 20.05.2023).

References:

1. Palii O. (2006). *Navishcho Ukraini NATO?* [Why does Ukraine need NATO?] Kyiv. Dnipro. [in Ukrainian].
2. Dzherdzh S. (2006). Bezpidstavnist mifiv shchodo NATO ta shliakhy yikh podolannia v konteksti yevropeiskoho dosvidu [The groundlessness of myths about NATO and their ways overcoming in the context of the European experience]. *Ekonomichnyi chasopys – XXI* [Economic journal – XXI], № 1/2, 38–39. [in Ukrainian].
3. Soskin O. (2008). *Vstup do NATO – stratehichniy vybir Ukrainy* [Joining NATO is Ukraine's strategic choice] Kyiv. Instytut transformaciyi suspilstva. [in Ukrainian].
4. Todorov I. (2014). Istorychni, heopolitychni ta polityko-pravovi zasady spivrobitnytstva Ukrainy i NATO [Historical, geopolitical and political and legal foundations of cooperation between Ukraine and NATO]. *Nezalezhnyi kulturolohichniy chasopys «Yi»* [Independent cultural journal «Y»], 77, № 84–108. [in Ukrainian].
5. Pavlov O. (2022) Pomsta yak kompleks menshovartosti ta chynnyk Rosijskoyi vijny proty Ukrayiny (2014–2022 roky) [Revenge as an inferiority complex and a factor in the Russian war against Ukraine (2014–2022)]. *Aktualni problemy filosofiyi ta sociologiyi*. [Actual problems of philosophy and sociology], 36, , № 130–135. doi: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i36.1124>. [in Ukrainian].
6. Jaitner M. (2015) *Russian Information Warfare: Lessons from Ukraine. Cyber war in perspective: Russian aggression against Ukraine*, Tallinn: NATO CCD COE Publications. №. 10, 87–94.
7. Jacuch A. (2020) Countering Hybrid Threats: Resilience in the EU and NATO's Strategies, *The Copernicus Journal of Political Studies*. №. 1, 5–26. [in English].
8. Harding L. (2022) *Invasion: Russia's Bloody War and Ukraine's Fight for Survival*, London: Guardian Faber.
9. Gibrydna vijna Rosiyi: vyklyk i zagroza dlya Yevropy [Russian hybrid war: a challenge and a threat to Europe]. Retrieved from http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2016_12_14/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf [in Ukrainian]. (2023,May,20).
10. Recept vid NATO yak borotysya iz dezinformaciyeyu [NATO's recipe for combating disinformation]. *Internet Svoboda*. Retrieved from <https://www.netfreedom.org.ua/article/recept-protidiyi-dezinformaciyi-vid-nato> [in Ukrainian]. (2023,May,20).

Стаття надійшла до редакції 26.05.2023

Стаття рекомендована до друку 13.06.2023

СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА НАТО У ПРОТИДІЇ ДЕСТРУКТИВНИМ ІНФОРМАЦІЙНИМ ВПЛИВАМ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (2022–2023 РР.)

Максимець В. Є.,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародної інформації

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-9003-7055

vira.y.maksymets@lpnu.ua

Вівсяна В. І.,

студентка кафедри міжнародної інформації

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0009-0000-6881-0390

viktorii.vivsiانا.mnmim.2021@lpnu.ua

Дослідження присвячено аналізу досвіду НАТО щодо протидії інформаційним загрозам, оскільки сучасний рівень розвитку вимагає колективної боротьби з поширенням інформації, використанням її як одного з видів ведення війни. З розвитком технологій і еволюцією каналів зв'язку розповсюдження інформації стає дедалі складнішим. Показано, що НАТО визнала необхідність адаптувати свої стратегії та можливості для ефективного протистояння викликам, пов'язаним з дезінформацією, пропагандою та кіберопераціями та розширити свій інструментарій з протидії гібридним загрозам.

У статті проаналізовано потенціал партнерства Україна-НАТО у боротьбі з російською пропагандою, їх співробітництво у сфері інформаційної безпеки: спільні інтереси, тенденції. Також охарактеризовано основні виклики та загрози співпраці між Україною та НАТО та визначено рамки співпраці між Україною та НАТО у сфері кіберзахисту. Потік російської дезінформації значно зріс після початку повномасштабної війни росії в Україні. Проте Україна почала зміцнювати своє інформаційне та медіа-середовища ще з 2014 року, і почала працювати над механізмами для боротьби з інформаційними загрозами. Дезінформаційні кампанії росії спрямовані на те, щоб спричинити розколи всередині України та між іншими урядами. Важливо зазначити, що Північноатлантичний Альянс також зазнає російської пропаганди. Для прикладу, російські ЗМІ поширюють наступну інформацію: 1) мета Майдану - створення баз НАТО в Криму; 2) НАТО розмістило в Україні лабораторію біологічної зброї; 3) спецслужби НАТО працювали над викраденням Україною російських літаків; 4) НАТО вважає Україну одноразовим інструментом для війни з росією та інші. Тобто слід зауважити, що інформація та її поширення відіграє важливу роль для держав та міжнародних організацій для поширення власних інтересів та досягнення цілей.

Автори подають основні рекомендації щодо посилення протистояння дезінформації, що може використовувати будь-який актор міжнародних відносин. У результаті обґрунтовано, що держави мають працювати над створенням нової установи, яка би була автономною та могла б проводити аналіз даних, необхідний для забезпечення незалежного контролю, якого вимагають нові політичні рамки; потрібно розвивати медіаграмотність населення; необхідно, щоб технологічні компанії такі як Meta, YouTube та Twitter, дотримувалися своєї політики щодо заборони дезінформації фінансованої рекламою.

Ключові слова: НАТО, інформаційні загрози, кіберзахист, росія, пропаганда, оборона, стримування, інформаційна безпека.

Постановка проблеми. Враховуючи сучасний стан міжнародних відносин та швидке поширення використання мережі інтернет дедалі частіше піднімається питання інформаційної безпеки, як на національному так і на міжнародному рівнях. Для кожного суб'єкта міжнародних відносин важливо

створити захищений інформаційний простір, а також мати можливість протидіяти інформаційним загрозам, які можуть завдати шкоди, як окремому суб'єкту так і державі загалом. Через швидкий розвиток сучасних технологій стає все складніше протидіяти інформаційним загрозам власноруч. Тому досить важливо кооперувати зусилля на міжнародному рівні аби завжди бути готовим до протидії новим загрозам.

Насправді, інформація є потужним інструментом, який порушує національний інформаційний суверенітет. НАТО – організація, яка створена для забезпечення безпеки держав-членів та союзників. Саме тому члени Альянсу продовжують створювати нові інструменти для боротьби з інформаційними загрозами. Протягом багатьох років НАТО розробила багатогранний підхід, який охоплює розробку політики, посилення співпраці та оперативні можливості. Ключові елементи підходу НАТО включають формування стійкості в державах-членах шляхом підвищення їхньої медіаграмотності, сприяння критичному мисленню та сприяння журналістиці, заснованій на фактах. НАТО також розширила співпрацю зі стратегічними партнерами, міжнародними організаціями та громадянським суспільством для обміну передовим досвідом, інформацією та координації реагування на інформаційні загрози. Для прикладу, НАТО стали використовувати соціальні мережі для боротьби з дезінформацією, створювати нові органи, такі як Центр передового досвіду в галузі стратегічних комунікацій НАТО (NATO StratCom Centre of Excellence), ухвалювати нові стратегії та співпрацювати з міжнародними партнерами для взаємного обміну інформацією та обміну досвідом.

НАТО та його союзники покладаються на сильний та стійкий кіберзахист для виконання основних завдань Альянсу щодо колективної оборони, управління кризою та спільної безпеки. НАТО має бути готовим захищати свої мережі та операції від зростаючої кількості кіберзагроз, з якими він стикається. В основному НАТО приділяє увагу захисту власних мереж, а також роботі в кіберпросторі (у тому числі в рамках операцій і місій), допомозі союзникам підвищити свою національну стійкість і забезпечити платформу для політичних консультацій і колективних дій. Ну і загалом складність та гібридний характер інформаційних загроз спонукає міжнародні організації змінювати підхід до політики у сфері інформаційної безпеки, до того ж необхідно формувати нові структури аби мати можливість швидко та безперешкодно протидіяти сучасним викликам, які можуть порушити мир та стабільність у світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній і зарубіжній дослідницькій літературі існує багато робіт, які присвячені різним аспектам співробітництва України та НАТО. Серед досліджень українських науковців слід зазначити праці: О. Білоруса, В. Горбуліна, Г. Перепелиці, В. Раденького, А. Риженка, О. Соскіна, А. Шевцова, та інших. Разом із зростанням інформаційних загроз, зростає і база досліджень, яка стосується даного питання. Серед таких досліджень виділяємо роботи Н. Белоусова, П. Афанасьєва, М. Ожеван, а також М. Гуцалюк, М. Кравцов та інші.

Мета статті – проаналізувати виклики та загрози співпраці між Україною та НАТО та розглянути досвід НАТО щодо протидії інформаційним загрозам з метою надання рекомендацій у протидії деструктивним інформаційним впливам російської федерації.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі безпека інформаційного простору є ключовим завданням, оскільки вона стосується як пересічного громадянина, так і конкретної держави, або групи держав. Все частіше питання інформаційних загроз піднімають на міжнародних конференціях, самітах та на рівні міжнародних організацій. Тому що, шкідлива кіберактивність поширюється досить швидко, починаючи від програм, які допомагають злодіям здобути приватну інформацію, до шпигунства та кібератак, які мають політичну мету.

НАТО – військово-політична організація, яка створена підтримувати міжнародний мир та безпеку. Саме тому Альянс працює в одну ногу з сучасними загрозами безпеці, а успішна діяльність НАТО неможлива без правдивої інформації. Навіть миротворчі операції НАТО є більш успішними через обізнаність громадян у цьому питанні і в результаті це сприяє більшій ефективності.

Існує безліч загроз, які спонукають Альянс вживати нових заходів у боротьбі з кіберзагрозами. Однією з таких загроз в інформаційній безпеці демократичним державам можна згадати росію. Наприклад, якщо брати до уваги політично мотивовані кібератаки, то одним з прикладів є зламана електронна пошта норвезького парламенту у 2020 році. Цей інцидент був названий як такий, що вплинув на найважливіший демократичний інститут країни. Пізніше норвезька влада визначила росію як державу, яка винна за напад.

З початку 2022 року український уряд зазнав серії кібератак, які призвели до зіпсування урядових веб-сайтів та знищення даних на деяких державних комп'ютерах. У середині січня хакери зламали близько 70 українських веб-сайтів, у тому числі міністерств закордонних справ, оборони, енергетики, освіти та науки, а також ДСНС та Міністерства цифрової трансформації, портал електронного урядування якого надає український публічний цифровий доступ до десятків державних послуг. Міжнародний колектив хактивістів Anonymouse оголосив «кібервійну» проти російського уряду,

визнаючи заслугу за кілька кіберінцидентів, включаючи поширені атаки відмови в обслуговуванні, які знищили російські урядові веб-сайти та державну службу новин Russia Today.

Кібератаки на Естонію в 2007 році вивели з ладу її урядові, медіа та фінансові веб-сайти, далі росія анексувала частину території Грузії у 2008 році і був проведений ряд кібератак на грузинські веб-сторінки. Саме тоді члени Альянсу почали розуміти, що вони не готові до такого роду викликів.

Тому починаючи з 2007 року НАТО вирішило стати більш активним користувачем соціальних мереж таких як Facebook, YouTube та Twitter. До того ж було вирішено створити телеканал та сайт куди завантажували розсекречені відеозаписи операцій. Така діяльність давала змогу протидіяти дезінформації, яку поширювали країни-противники Альянсу.

У січні 2008 року НАТО затвердила свою першу політику щодо кіберзахисту. Члени НАТО підкреслили, що настав етап, коли надзвичайно важливо аби інформаційні системи були в безпеці. Тому необхідно ділитися передовим досвідом, і допомагати державам-союзникам у боротьбі з кібератакам.

Російська агресія проти України починаючи з окупації Криму, а зараз вже і повномасштабна війна ввесь час супроводжується інформаційними операціями на всіх етапах. Саме тому ще у 2014 НАТО почало свою діяльність зі створення Центру передового досвіду в галузі стратегічних комунікацій НАТО у Ризі (StratCom Centre of Excellence). Діяльність даної структури спрямована на пошук шляхів розв'язання проблем, важливо, що вони приділяють увагу російській агресії проти України (About NATO StratCom COE, 2022). StratCom сприяє покращенню можливостей стратегічного зв'язку в Альянсі та країнах-членах. Стратегічне спілкування є невід'ємною частиною зусиль, спрямованих на досягнення політичних і військових цілей Альянсу, тому стає все більш важливим, щоб Альянс належним, своєчасним, точним і відповідальним чином повідомляв про свої цілі та місії. Основними напрямками діяльності за 2021 рік є: 1) експеримент багатонаціональних інформаційних операцій; 2) розробка концепції моделювання інформаційного середовища; 3) розробка концепції навчального модуля моделювання дезінформаційної атаки; 4) курс та конференція в соціальних мережах (About NATO StratCom COE, 2022).

Також діяльність НАТО StratCom Centre of Excellence спрямована не лише на захист держав-членів, але й на партнерів, оскільки цей орган можна вважати таким, що надає підтримку державам-членам, кожна з яких має можливість розбудувати власну систему інформаційного захисту.

У 2015 році було ухвалено стратегію щодо протидії гібридній війні і після цього країни-члени розпочали розширювати набір інструментів НАТО для реагування на ці загрози, які включають в себе дезінформацію та кібератаки.

Пізніше у 2016 році на саміті НАТО члени підтвердили оборонний мандат НАТО і визнали кіберпростір як область операцій, у якій НАТО має захищати себе так само ефективно, як в повітрі, на землі або воді. Оскільки більшість криз і конфліктів сьогодні мають кібервимір (Zhadan, 2022).

На саміті НАТО 2021 року було схвалено нову Всеосяжну політику кіберзахисту, яка підтримує три основні завдання НАТО: колективну оборону, врегулювання криз і спільну безпеку, а також її загальну позицію стримування та оборони. Оборонний мандат НАТО було підтверджено, і члени Альянсу взяли на себе зобов'язання використовувати весь спектр можливостей для активного стримування, захисту та протидії всьому спектру кіберзагроз у будь-який час. Цікавим є те, що члени НАТО розглядають злочинний вплив кіберактивності, як збройний напад (About NATO StratCom COE, 2022).

Важливо зазначити, що і НАТО і Україна досить часто підпадають під Кремлівську пропаганду з метою дезінформації суспільства, і вкорінення в суспільство думок, що Альянс є ворожою небезпечною організацією, а Україна це тимчасова зброя НАТО за допомогою якої Альянс веде боротьбу проти рф.

Наприклад, росія стверджувала, що розпочала СВО, щоб запобігти розміщенню військових баз НАТО в Україні. Але зараз російські медіа та експерти намагаються переконати своїх громадян, що головна мета війни - запобігти знищенню Росії НАТО. У такий спосіб, Україна стає суб'єктом пропаганди росії. Ця дезінформація поширюється, щоб утворити враження, що СВО є «священною народною війною» і спонукати росіян до військових дій, а НАТО – загроза для всієї росії (Фейки, 2023).

Ще одна тенденція російської дезінформації – це ствердження, що Збройні сили України ведуть боротьбу виключно в інтересах НАТО. Раніше російські ЗМІ твердили, що росія воює проти НАТО, що Альянс керує Збройними силами України, а в їх складі беруть участь найманці з інших країн. Нова теза полягає в тому, що росія воює саме проти України, але українці захищають не свої інтереси, а інтереси США та інших країн НАТО. Пропагандисти намагаються наголосити на визначальній ролі НАТО в цьому конфлікті, хоча вони визнають суб'єктність України та Збройних сил (Фейки, 2023). До того ж, російської дезінформації має на меті змінити сприйняття українцями причин війни на Донбасі та анексії Криму. Російські пропагандисти намагаються перекласти відповідальність за конфлікт на НАТО та викликати недовіру до західних держав. Це може спричинити подальше роз'єднання між Україною та західним світом, що сприятиме інтересам росії.

Важливо розуміти, що ці тези є неправдивими та є частиною гібридної війни, яку росія веде проти України та Альянсу. Ці зусилля з метою дезінформації та впливу на суспільні думки мають негативний вплив на ситуацію в регіоні та загострюють конфлікт. Саму тому надзвичайно важливо розуміти правдиву природу війни та її причин, щоб знайти шляхи до миру та стабільності.

Загалом співпраця між Україною та НАТО стикається зі значними викликами та загрозами, але обидві сторони залишаються відданими працювати разом, щоб подолати ці виклики та посилити безпеку в регіоні.

Варто згадати, ще один приклад, як фахівці НАТО реагують на інформаційні операції ворога, та спростовують фейкову інформацію шляхом поширення правдивих повідомлень різними каналами, аби досягнути різних цільових аудиторій. Важливим також є те, що Альянс намагається створити «інформаційний імунітет», який зробить населення більш стійким до ворожих повідомлень, за допомогою яких ворог намагається переконати суспільство у негативному ставленні до НАТО. Одним з прикладів слід згадати дезінформацію з приводу COVID-19, яку поширювали Росія та Китай. Проте, що вірус виник або в Європі, або в США. Цікавим прикладом є те, що у період COVID-19 НАТО було скоординовано кілька інформаційних атак. По-перше, атака була проти присутності військ НАТО в Польщі Латвії та Литві. Саме тоді до міністра оборони Литви було направлено листа нібито від генерального секретаря НАТО в якому зазначалося про плани НАТО вивести війська з країни. По-друге, було створене неправдиве інтерв'ю, що нібито канадські війська занесли вірус до Латвії. І по-третє, був відправлений лист де нібито польський військовий критикує американські війська (Cyber, 2022).

У боротьбі з такими видами дезінформації НАТО має сайт під назвою «Setting the Record Straight». На цьому інтернет ресурсі можна знайти усі виступи, інтерв'ю, відео та зображення, які спростовують усю дезінформацію. Важливо, що на цьому сайті інформація публікується кількома мовами, щоб кожен міг знайти правдиву інформацію. До того ж НАТО завжди просить ЗМІ виправити неправдиві історії. Звичайно такі методи не допоможуть зупинити потік фейкової інформації, але важливо викрити неправдиву та презентувати правдиву інформацію підтверджену фактами.

Слід звернути увагу на наступні кроки НАТО у боротьбі з інформаційними загрозами. По-перше, НАТО має службу реагування на кіберінциденти, яка базується у Бельгії. Дана служба захищає особисті мережі НАТО, і також надає централізовану та цілодобову підтримку.

По-друге, НАТО також створило Центр операцій у кіберпросторі. Цей центр підтримує зв'язок з військовими командирами, які мають інформацію стосовно операцій та місій і тому можуть передавати інформацію Альянсу, а також центр забезпечує свободу дій у кіберсфері та робить операції більш стійкими до кіберзагроз (NATO's, 2020).

Досить важливо, що НАТО співпрацює з різними міжнародними акторами, а саме з міжнародними організаціями такими як ЄС або ж з країнами-партнерами, такими як Україна, Фінляндія або ж Швеція задля більш ефективного результату у боротьбі з кіберзагрозами. НАТО також присутнє у кооперації з партнерами в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні для обміну досвідом щодо національних підходів до протидії гібридним загрозам, таким як збільшення кількості дезінформації та кібератак. Це було особливо цінно в контексті пандемії COVID-19.

Наприклад між НАТО та ЄС у 2016 році була укладена Технічна угода з кіберзахисту між NATO Computer Incident Response Capability (NCIRC) та Computer Emergency Response Team of the European Union (CERT-EU). Метою даної угоди є посилення кіберзахисту обох організацій шляхом обміну даними, що стосуються обговорюваної сфери. Важливо, що дана угода передбачає не тільки обмін інформацією про конкретні кіберзагрози, а також і передовий досвід щодо технічних процедур. До того ж співпраця НАТО та ЄС також розширюється у сфері навчання та досліджень, які мають відчутні результати у протидії кіберзагрозам (Pernik, 2014).

Важливо зазначити, що у Фінляндії розташований Європейський центр протидії гібридним загрозам, який було створено у 2017 році представниками країн НАТО та ЄС. Даний центр займається проведенням досліджень, аналізом гібридних загроз та визначенням методів боротьби з ними. Наступною діяльністю центру є проведення консультацій на стратегічному рівні між учасниками ЄС та НАТО (Паршикова, 2018).

Загалом НАТО та ЄС мають будувати ефективний діалог необхідний для взаємного обміну інформацією, звітування про різні інциденти, управління надзвичайними ситуаціями та кризовими ситуаціями, а також для проведення спільних тренінгів і навчань.

У 2022 року Агентство зв'язку та інформації НАТО та Україна підписали Меморандум про угоду, який зосереджується на співпраці в проектах, пов'язаних з технологіями. Ця угода спрямована на зміцнення партнерства між НАТО та Україною шляхом надання допомоги в модернізації її інформаційних технологій та послуг зв'язку. Крім того, меморандум містить положення щодо визначення областей, де може знадобитися навчання особового складу, а також навчання, семінари та тематична експертиза для підтримки зусиль України щодо модернізації її обороноздатності (Кудіна, 2022).

Крім того, у 2022 році НАТО оприлюднила нову програму швидкого реагування на кібератаки, в рамках якої пообіцяла посилити кіберзахист України перед обличчям російських кібератак, які тривають. Оновлено Комплексний пакет допомоги НАТО Україні, ключовим компонентом є Трастовий фонд кібербезпеки. НАТО зосередиться на розвитку можливостей України, забезпеченні необхідним обладнанням і навчанні персоналу у сфері кібербезпеки. Ця підтримка спрямована на те, щоб допомогти Україні захистити свою інфраструктуру від сучасних кіберзагроз.

До того ж, Угода про Трастовий фонд кіберзахисту є досить важливим механізмом співпраці Україна-НАТО у сфері кіберзахисту. Угода передбачає фінансову підтримку проектів, спрямованих на покращення можливостей кіберзахисту, таких як створення навчального центру з кібербезпеки та розробка національної стратегії кібербезпеки (У НАТО, 2017).

Хоча кібератаки росії проти України не були такими значними, як її звичайні військові дії, НАТО не може дозволити собі нехтувати потужним кіберзахистом. Атака Голового управління Генерального штабу ЗС рф NotPetya у 2017 році була спрямована на Україну, але зрештою завдала глобальної шкоди західним компаніям у сумі збитків приблизно в 10 мільярдів доларів. Використання проксі-серверів для наступальних кібероперацій Росією демонструє постійну небезпеку в кіберсфері. Якщо російські військові продовжуватимуть боротися проти України, а санкції Заходу продовжуватимуть впливати на російську економіку, існує ймовірність того, що путін може посилити наступальні кібератаки з боку кібератак проти НАТО та Заходу. Такі атаки на критичну інфраструктуру та промислові системи контролю можуть мати руйнівні наслідки як для НАТО так і для України (Banks, 2022).

Важливо враховувати, що серія кібератак між росією і НАТО може призвести до циклу ескалації, в результаті якого росія може застосувати хімічну зброю або навіть тактичну чи ядерну зброю малої потужності. Росія попередила адміністрацію США про припинення надання сучасної зброї українським військам ще 15 квітня 2022 року і пригрозила «непередбачуваними наслідками». Це свідчить про те, що росія може спробувати націлити або саботувати деякі з цих поставок зброї, перебуваючи на території НАТО, або атакувати НАТО в інший спосіб, можливо, за допомогою кіберзасобів. Такий напад також можна вважати збройним (Klipstein, 2022).

Враховуючи вище зазначене, слід додати, що зацікавленим акторам варто звернути увагу на наступні рекомендації стосовно боротьби з дезінформацією:

- 1) держави мають працювати над створенням нової установи, яка би була автономною та могла б проводити аналіз даних, необхідний для забезпечення незалежного контролю, якого вимагають нові політичні рамки;
- 2) потрібно розвивати медіаграмотність населення для того щоб громадяни розуміли, як орієнтуватися в інформаційному середовищі та мати доступ до достовірної, перевіреної інформації;
- 3) необхідно створити сильні системи моніторингу, які могли б отримувати потоки дезінформації в усьому інформаційному середовищі кількома мовами;
- 4) необхідно, щоб технологічні компанії такі як Meta, YouTube та Twitter, дотримувалися своєї політики щодо заборони дезінформації фінансованої рекламою;
- 5) фінансування незалежної журналістики та перевірки фактів - ще один важливий крок у боротьбі з дезінформацією.

Висновки. Загалом, досвід НАТО у протидії деструктивним інформаційним загрозам підкреслює важливість раннього виявлення і швидких і рішучих дій. Альянс визнає, що кампанії з дезінформації та інші інформаційні загрози можуть мати значний вплив на країни-члени і їх населення, і вживає заходів з посилення своєї стійкості і готовності до протидії таким загрозам. Зусилля НАТО демонструють відданість організації протидії інформаційним загрозам і захисту безпеки її членів.

Взаємини між Україною та НАТО мають багатогранну історію, яка відображає сучасні виклики та потреби міжнародної системи безпеки та розвитку. Ці відносини пройшли довгий шлях, розпочавши з програми «Партнерство заради миру», і досягли важливої точки з підписанням Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО. Нині ця взаємодія є ширшою і включає співпрацю у різних сферах, включаючи політичну, військову, військово-технічну та інші. Зокрема, в контексті збройної агресії росії проти України, співпраця з НАТО має важливе значення для підтримки безпекових спроможностей України.

Maksymets V., Vivsiana V. Cooperation between Ukraine and NATO in countering destructive informational influences of the Russian Federation (2022–2023)

The research analyses NATO's experience in countering information threats, since the current level of development requires a collective fight against the spread of information, using it as a form of warfare. The spread of information is becoming increasingly complex due to the development of technology and the

evolution of communication channels. It is shown that NATO has recognized the need to adapt its strategies and capabilities to effectively counter the challenges posed by disinformation, propaganda and cyber operations and to expand its tools to counter hybrid threats.

The article analyses the potential of the NATO-Ukraine partnership in the fight against Russian propaganda, their cooperation in the field of information security: common interests and trends. It also describes the main challenges and threats to NATO-Ukraine cooperation and defines the framework for NATO-Ukraine cooperation in cyber defense. The flow of Russian disinformation has increased significantly since the start of Russia's full-scale war in Ukraine. However, Ukraine began strengthening its information and media environment as early as 2014, and began working on mechanisms to combat information threats. Russia's disinformation campaigns are aimed at causing divisions within Ukraine and between other governments. It is important to note that the North Atlantic Alliance is also subject to Russian propaganda. For example, the Russian mass media spread the following information: 1) the purpose of the Maidan is to create NATO bases in Crimea; 2) NATO placed a biological weapons laboratory in Ukraine; 3) NATO special services worked on the hijacking of Russian planes by Ukraine; 4) NATO considers Ukraine a disposable tool for war with Russia and others. That is, it should be noted that information and its dissemination play an important role for states and international organizations to spread their own interests and achieve goals.

The authors provide key recommendations for strengthening the counteraction to disinformation that can be used by any actor in international relations. As a result, it is argued that states should work to create a new autonomous institution that can conduct the data analysis necessary to ensure the independent control required by the new policy framework; media literacy should be developed; and technology companies such as Meta, YouTube and Twitter should adhere to their policies on prohibiting disinformation funded by advertising.

Key words: NATO, information threats, cyber defense, Russian propaganda, deterrence, information security, countering.

Література:

1. About NATO StratCom COE. *NATO Strategic Communications Centre of Excellence: web-site*. URL: https://stratcomcoe.org/about_us/about-nato-stratcom-coe/5
2. Zhadan A. Countries brace for cyberattacks as Sweden and Finland move to join NATO. *Latest Cybersecurity and Tech News, Research & Analysis*. 2022. May 17. URL: <https://cybernews.com/cyber-war/countries-brace-for-cyberattacks-as-sweden-and-finland-move-to-join-nato/>
3. Фейки про НАТО та Україну: як змінила акценти російська пропаганда у Криму. *Укрінформ*. 2023. April 10. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3693944-fejki-pro-nato-ta-ukrainu-ak-zminila-akcenti-rosijska-propaganda-u-krimu.html>
4. Cyber defence. *North Atlantic Treaty Organization: web-site*. 2022. March 23. URL: <https://www.nato.int/cps/en/natohq/177273.htm>
5. NATO's response to hybrid threats. *North Atlantic Treaty Organization: web-site*. 2020. March 16. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_156338.htm
6. Pernik P. Improving Cyber Security: NATO and the EU. *International Centre for Defence Studies*. 2014. URL: https://icds.ee/wp-content/uploads/2010/02/Piret_Pernik_-_Improving_Cyber_Security.pdf
7. Паршикова. А. Міжнародний досвід протидії гібридним загрозам: законодавче регулювання та організації з питань стратегічних комунікацій. Інформаційно-дослідницький центр. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29377.pdf>
8. Кудіна М. НАТО посилюватиме кіберзахист України у гібридній війні з РФ. *Інтернет Свобода*. 2022. July 07. URL: <https://netfreedom.org.ua/article/nato-posilyuvatime-kiberzahist-ukrayini-u-gibridnij-vijni-z-rf>
9. У НАТО створено фонд допомоги Україні в сфері кібербезпеки. *Голос Америки*. 2017. June 28. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/nato-ukrayina-kiberbezpeka/3919542.html>
10. Banks W. Cyberattacks and the Russian War in Ukraine: The Role of NATO and Risks of Escalation. *Georgetown Journal of International Affairs*. 2022. August 08. URL: <https://gija.georgetown.edu/2022/08/08/cyberattacks-and-the-russian-war-in-ukraine-the-role-of-nato-and-risks-of-escalation%E2%82%AC%81>
11. Klipstein M., Japaridze T. Collective cyber defence and attack: NATO's Article 5 after the Ukraine conflict. *European Leadership Network*. 2022. May 16. URL: <https://www.europeanleadershipnetwork.org/commentary/collective-cyber-defence-and-attack-natos-article-5-after-the-ukraine-conflict/>

References:

1. About NATO StratCom COE. Official site of NATO Strategic Communications Centre of Excellence. URL: https://stratcomcoe.org/about_us/about-nato-stratcom-coe/5
2. Zhadan A. (2022, May 17). Countries brace for cyberattacks as Sweden and Finland move to join NATO. Latest Cybersecurity and Tech News, Research & Analysis. URL: <https://cybernews.com/cyber-war/countries-brace-for-cyberattacks-as-sweden-and-finland-move-to-join-nato/>
3. Feiky pro NATO ta Ukrainu: yak zminyla aktsenty rosiiska propahanda u Krymu. (2023, April 10). [Fakes About NATO and Ukraine: how Russian Propaganda Changed the Emphasis in Crimea]. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3693944-fejki-pro-nato-ta-ukrainu-ak-zminila-akcenti-rosijska-propaganda-u-krimu.html> [in Ukrainian].
4. Cyber defence. (2022, March 23). Official site of North Atlantic Treaty Organization. URL: <https://www.nato.int/cps/en/natohq/177273.htm>
5. NATO's response to hybrid threats. (2020, March 16). Official site of North Atlantic Treaty Organization. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_156338.htm
6. Pernik P. (2014). Improving Cyber Security: NATO and the EU. *International Centre for Defence Studies*. URL: https://icds.ee/wp-content/uploads/2010/02/Piret_Pernik_-_Improving_Cyber_Security.pdf
7. Parshykova. A. Mizhnarodnyi dosvid protydii hibrydnym zahrozam: zakonodavche rehuliuвання ta orhanizatsii z pytan stratehichnykh komunikatsii. [International Experience of Countering Hybrid Threats: Legislative Regulation and Organizations on Issues of Strategic Communications]. *Informatsiino-doslidnytskyi tsentr*. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29377.pdf> [in Ukrainian].
8. Kudina M. (2022, July 07). NATO posyliuvatyme kiberzakhyst Ukrainy u hibrydnii viini z RF. [NATO will Strengthen Ukraine's Cyber Defense in a Hybrid War with the Russian Federation.] *Internet Svoboda*. URL: <https://netfreedom.org.ua/article/nato-posilyuvatime-kiberzahist-ukrayini-u-gibridnij-vijni-z-rf> [in Ukrainian].
9. U NATO stvoreno fond dopomohy Ukraini v sferi kiberbezpeky. (2017, June 28). [NATO has created a fund to help Ukraine in the field of cyber security]. *Holos Ameryky*. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/nato-ukrayina-kiberbezpeka/3919542.html> [in Ukrainian].
10. Banks W. (2022, August 08). Cyberattacks and the Russian War in Ukraine: The Role of NATO and Risks of Escalation. *Georgetown Journal of International Affairs*. URL: <https://gjia.georgetown.edu/2022/08/08/cyberattacks-and-the-russian-war-in-ukraine-the-role-of-nato-and-risks-of-escalation%EF%BF%BC/>
11. Klipstein M., Japaridze T. (2022, May 16). Collective cyber defence and attack: NATO's Article 5 after the Ukraine conflict. *European Leadership Network*. URL: <https://www.europeanleadershipnetwork.org/commentary/collective-cyber-defence-and-attack-natos-article-5-after-the-ukraine-conflict/>

Стаття надійшла до редакції 26.05.2023

Стаття рекомендована до друку 08.06.2023

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА СЛОВАЧЧИНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Радиш О. І.,

аспірант кафедри політології і державного управління

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ORCID ID: 0009-0007-7293-2519

oleksandr.radysh@uzhnu.edu.ua

У цій статті автор розглядає основні періоди зовнішньої політики Словаччини в контексті глобалізації. Можна виділити три основні напрямки: період становлення незалежної зовнішньої політики Словаччини та включення Словацької Республіки до числа ненадійних партнерів, а потім період набуття довіри за кордоном і прогрес, який призвів до приєднання Словаччини до євроатлантичних структур. Основною метою статті було проаналізувати зовнішню політику Словацької Республіки під впливом процесів глобалізації від її заснування до формування другого уряду Роберта Фіцо. Автор визначив поняття глобалізації на основі наукової літератури. Порушено питання, чи мав цей процес подальший вплив на зовнішню політику Словацької Республіки. Беззаперечно, що Словаччина стала частиною глобалізованого світу, оскільки вона стала структурним елементом міжнародних структур, а отже, глобалізація впливає на всі аспекти життя в країні, в тому числі і на зовнішню політику. Під цей факт скоригована не лише робота зовнішньополітичних відомств і політиків, а й зовнішньополітичні пріоритети країни. Це зумовлено створенням зрозумілої, ціннісної, активної та відповідальної зовнішньої політики, яка зміцнила позиції Словацької Республіки на світовій арені. Незважаючи на початкову невдачу зовнішньої політики до 1998 року, негативну тенденцію було переломлено після зміни уряду Мікулаша Дзуринди, і відтоді словацька дипломатична служба постійно успішна. Він суттєво вплинув і створив успішне середовище світової політики.

Автор представляє сучасні глобальні загрози та виклики, які мають відігравати вирішальну роль у зовнішній політиці. Сюди входять питання міжнародного тероризму, занепаду націй, глобальної бідності, глобальних епідемій та зміни клімату. Словацька Республіка як зріла демократія та країна-член великих міжнародних організацій повинна бути залучена до вирішення цих проблем, тому що в сучасному глобалізованому світі недостатньо просто підтримувати позицію нації, але кожна нація повинна мати інтерес і намір і далі зміцнювати своє положення.

Ключові слова: Словацька Республіка, зовнішня політика, світова політика, міжнародні відносини, глобалізація, міжнародні організації, процес вступу.

Постановка проблеми дослідження. Словаччина є однією із зразкових країн Центральної Європи швидкого зовнішньополітичного розвитку і водночас відродження. Із самого початку і аж до приєднання Словацької Республіки (далі СР) навесні 2004 року до ЄС та НАТО, інтереси її зовнішньої політики були спрямовані на євроатлантичні структури. Вже наприкінці 1989 року в центральноевропейському регіоні почалася зовнішньополітична трансформація, тобто ще до незалежності Словацької Республіки та Чеської Республіки, і тривала до інтеграції Словацької Республіки до євроатлантичних угруповань. Ця трансформація була зумовлена двома факторами. Це була з одного боку ідеологія ліберального Заходу і, з іншого боку, характер національної спадщини. Після закінчення холодної війни в усій Центральній Європі відбулася гегемонічна трансформація. Роблячи це, вільно асоційовані західні держави проникли у вакуум влади в країнах своїх східних сусідів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити, що до проблеми зовнішньої політики Словаччини часто звертаються науковці, аналізуючи досвід країн Вишеградської четвірки (наприклад Л. Лукашек). Питання ролі зовнішньої політики Словаччини у регіональному аспекті ґрунтовно проаналізовано словацькими та чеськими вченими. Так, закладні аспекти розвитку, сучасний стан та перспективи зовнішньої політики СР досліджені А. Дулебою, П. Лукачом, М. Влаховскі. Питання легітиматії політичної еліти та її роль в процесах європейської інтеграції стали предметом

досліджень Й. Фігеля та В. Білчіка. Особливості зовнішньої політики СР як фактор консолідації демократії в Словаччині визначені в роботах С. Мурада та інших.

Однак зовнішня політика СР в контексті глобалізації не стала предметом політологічних досліджень, залишаючись в полі зору переважно соціологів, істориків та економістів. Отже, актуальним є вивчення функцій та ролі зовнішньої політики Словаччини в процесі глобалізації.

Мета статті – проаналізувати зовнішню політику Словацької Республіки під впливом процесів глобалізації від її заснування до формування другого уряду Роберта Фіцо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після першого етапу невизначеності між 1989–1992 роками, у 1993 році ЄС і НАТО відкрили ворота державам колишньої Ради взаємоекономічної допомоги і вже забезпечили новоствореній Словацькій Республіці чітку перспективу можливого вступу (Bystrický, 2000). У цей час посилювався тиск на Словацьку Республіку щодо проведення реформ, так як вона була зацікавлена у приєднанні до клубу успішних європейських держав. На тлі такого тиску, і не тільки у Словаччині, а й у Чехії, Угорщині та Польщі не існувала інша альтернатива як орієнтація на Захід. З моменту створення Словацької Республіки все більше утверджувався погляд, що прозахідна зовнішня політика є єдиною можливою альтернативою, яка підходить не тільки інтересами та вподобаннями політичних еліт, а й більшості пересічних громадян. Визначення нових інтересів базувалося на двох принципах – інтеграційному і національному (Samson, 2002, s. 93). Інтегративний принцип говорить про те, як ми прагнемо отримати політичну та економічну безпеку. Адаптація до західних країн означала не тільки шанс, а й надію бути захищеним у разі можливих загроз. Він заснував національний принцип про захист здобутої незалежності. Враховуються суверенітет і територіальна цілісність для дуже крихких і цінних товарів. Захист національних інтересів у цьому випадку є ключовий елемент. Звичайно, це має на увазі мислення на основі класики безпеково-політичних категорій. Під час трансформації зовнішньої політики Словаччини вони проходили через глобалізацію і використовували різні стратегії західної політики. Це був певний зовнішній стимул для самого створення зовнішньої політики в Словацькій Республіці. Порядок денний Заходу і зовнішньополітична ідентичність політичних еліт у малих державах, тобто також у Словаччині, були трохи інші. Окрім стимулів, Захід не раз використовував загрозу санкцій. Ось чому для словацької політичної сцени у фазі переродження була характерна конфліктна політика і неузгодженість між створенням внутрішньої політики та інтересами у зовнішній політиці. Вирішальними критеріями для призначення заохочень були надійність і зрозумілість зовнішньої політики для Заходу (Duleba, Lukáč, Wlachovský, 1998.). Це стосується лише якщо орієнтація показала елементи послідовності та збалансованості, тобто цілі, концепції, плани і стратегія не виявляла ніякої суперечності, а напрямок зовнішньої політики був спрямований на Захід, а не на Схід. У зв'язку з вищезазначеними аспектами щодо зовнішньополітичної трансформації у Словаччині можна сформулювати таку неореалістичну тезу: Оскільки великі держави, засновані на їхні повноваження прагнули отримати більший ступінь незалежності, тоді як малі держави прагнули отримати більше безпеки під крилами гегемона, потреба Словаччини поступалася до адаптивної зовнішньої політики до повного членства в євроатлантичних структурах. Навесні 2004 року в Словаччині завершився етап зовнішньополітичної трансформації. Проте з моменту вступу країн Центральної та Східної Європи до ЄС і НАТО вони знаходяться у фазі консолідації. Ми стоїмо після формального об'єднання перед викликом створення політичної спільноти такої собі нової Європи, яка сама з собою також приносить нові конфлікти. Проблеми виявилися очевидними під час затвердження Договору щодо конституції для Європи, ратифікація якої зрештою провалилася, але також під час дебатів щодо європейської політики сусідства, і не в останню чергу також у дискусіях про європейський інструмент фінансової стабілізації. У словацької зовнішньої політики є багато роботи у побудові спільної європейської політики. Це буде нелегко, оскільки нинішня ситуація є результатом національного досвіду та історії кожного члена Союзу (Figeľ, Adamiš, 2004).

Зовнішньополітична ідентичність держави впливає на формування зовнішньополітичних пріоритетів. Ми можемо визначити це як набір через великий період часу вкорінені інтереси та цілі, які не змінюються при зміні уряду. Зовнішньополітична ідентичність держави фактично є взаємодією національної спадщини та досвіду зовнішнього середовища сучасності. Національна спадщина у випадку зовнішньої політики базується на історичному досвіді з XIX ст. Цей досвід постійно розширюється і тим самим посилюється зовнішньополітична ідентичність. У випадку Словацької Республіки – це зовнішня політика орієнтація, залежна від напряму, породженого історією від часів комунізму, але особливо від пріоритетів міжвоєнного періоду, що залежало від першого профілювання зовнішньої політики ідентичності з кінця XIX ст. Незважаючи на вищенаведені факти, ми не можемо говорити про XIX і початок XX ст. про виконання елементів державності, оскільки її окрема територія виникла і отримала власну виконавчу владу лише 1 січня 1993 р., за винятком з воєнного часу Словацької держави (1939–1945). Переважна більшість суспільства ідентифіковані як «словаки» вже під час створення першої чехословацької держави. Тільки під час дискусії про спільну державу під

час комунізму започаткували процеси повної національної ідентифікації. Отже, після 1989 року та падіння «залізної завіси» у випадку СР це не оновлення історії, а про перевідкриття історії або імпровізацію словацької історії. Діапазон застосовного досвіду історії у сфері зовнішньої політики була для Словаччини республіки дуже обмежена. Для словаків, як неісторичної нації, це передусім означало падіння комунізму, заклик до додаткового створення незалежної держави. З цим також пов'язане різне ставлення нації до самого комунізму, на відміну від ставлення, яке існувало в інших країнах Центральної Європи (Murad, 2007). Запровадження комунізму в Словаччині переважно приписували чехам, хоча й пізніше модернізація та пов'язане з нею підвищення рівня життя сприймалися як позитивні сторони цього. З іншої точки зору, інтервенція військ Варшавського договору в серпні 1968 року не розглядали напад на Словаччину, але Чехословаччину. Теж за мотивами цієї події ідентифікація зі спільною державою значно послабилася і запровадженням федерації після 1968 року була сприйнята найбільш позитивно. Справжню надбудову на фундаменті словацької нації знаходимо лише в другій половині епохи соціалізму. Сама трансформація словацької зовнішньої політики від створення держави, тобто від виключної орієнтації на націю до орієнтації на Захід, відбулося з одного боку під впливом гегемоністської програми Заходу, а з іншого боку – під впливом словацького національного надбання. Сама трансформація не зайняла багато часу, оскільки інтенсивність була відносно низькою і національній спадщині дозволило відносно гнучко адаптуватися до пріоритетів країни Західної Європи. Основними змінними словацької національної ідеології був прагматичний, латентно русофільський курс, який базувався на традиції панславізму і постійно напружених відносинах з Угорщиною. Заснований на невеликій національній спадщині та відсутній стабільній моделі домінували в основах зовнішньої політики комуністичного минулого два чинники Словацької Республіки відразу після її створення: згаданий вище проросійський панславізм та уявлення про те, що Словацька Республіка є таким собі уявним мостом між Сходом і Заходом (Bilčík, 2001). Нові словацькі еліти не були переважно дисидентами комуністичної епохи, але вони були саме комуністи-реформатори. Оскільки в Словаччині в період до її заснування 1 січня 1993 р вони не профілювали природних еліт, був підготовлений ґрунт для нових лояльних еліт, тобто для патріархів-популістів. Протягом усього процесу трансформації в Словаччині існував стабільний табір популістів, серед яких якого ми виділяємо Володимира Мечіяра (L'S – HZDS), Яна Слоту (SNS) і Роберта Фіца (SMER) – SD). Пік 2010 приніс Ріхарда Суліка (SaS). Націоналістично-популістський табір прагматично боровся за владу. У випадку з першими трьома політиками всі вони перейняли західну після 1998 року орієнтації Словаччини, але вони ніколи не опиралися використанню націоналістичних аргументів щоб отримати все більшу підтримку. Те ж саме в четвертому випадку, коли Сулік зловживав темою національної ідентичності проти механізмів підтримки Європейського Союзу. Після вступу Словацької Республіки до ЄС і НАТО в 2004 році у сфері зовнішньої політики домінували самовпевнена національна політика, наповнена різними інтересами Словацької Республіки.

Після трьох десятиліть існування як незалежної держави Словацька Республіка досягла значних результатів у зовнішній політиці та ввійшла до числа найуспішніших держав в світі. Після першої «п'ятирічки» зі Словаччиною все виглядало не так добре. Успіхи, які зафіксувала Словацька Республіка, в тому числі через повноправне членство в ЄС, прийняття спільної валюти та можливість подорожувати в ЄС без прикордонного контролю, незалежно від того, чи є членом НАТО. Це завдяки наполегливій праці політиків, дипломатів, а також самих громадян, яким часто доводилося затягувати паски під час жорстких реформ, щоб Словаччина потрапила до преміум-ліги держав на міжнародній арені. Іноземні країни часто скептично ставилися до Словацької Республіки, коли вона намагалася наздогнати своїх сусідів. Словакам було недостатньо просто змінити внутрішню політику. Дипломатії треба було вчитися інтенсивно спілкуватися, координувати свої процедури і водночас зі своїми діями будувати довіру. Все це було б неможливо без політичної волі. Словакам спочатку не вистачило ресурсів щоб наздогнати побратимів, але потім словаки їх випередили. Як висловився з цього приводу колишній міністр Мірослав Лайчак: «З зовнішньополітичної точки зору це було дивовижно (Aktuality.sk, 2010) Сьогодні, як визнаний і надійний партнер, Словаччина не тільки насолоджується переваги членства в структурах глобального характеру, але вона піднімає теми, висловлюється і пропонує рішення світових проблем.

Висновки. Словацька Республіка має імідж успішної країни, яка досягла визнання та отримала відповідальність за відносно короткий період часу з моменту свого заснування брати участь у створенні світової політики. Розвиток, яким пройшла СР, був непростим і приніс передусім моменти важких реформ для своїх громадян, але таким чином відкрилися ворота до Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу. Однак, поки їм вдалося реформуватись, світова фінансова криза вплинула на їхні результати настільки, що було неминуче шукати нові рішення. Незважаючи на те, що Словаччина входить до клубу успішних держав, її громадяни отримують від цього переваги, але вихідні позиції зовнішньої політики були далеко не такими позитивними. Період між створенням

суверенної демократичної держави та вступом до євроатлантичних структур характеризувався однією фундаментальною віхою. Не було б проривних парламентських виборів восени 1998 року, важко сказати, чи Словацька Республіка знайшла б своє місце в геополітичному просторі нової Європи. Новий суб'єкт міжнародного права між 1993–1998 роками він проклав шлях до міжнародного статусу важкими інструментами. Зміна напрямку відбулася в 1998 році, коли політики спочатку почали прислухатися до голосів демократичного Заходу, потім вчитися і нарешті вони провели низку реформ, які уможливили повне включення серед штатів підтримка середовища стабільності та економічного успіху, а з іншого боку – між країнами сприяння поширенню демократії та забезпеченню миру у світі. З 2004 р. СР повноцінно бере участь і формує розвиток угруповання європейських держав і НАТО. З 2007 року громадяни Словацької Республіки мають необмежений режим пересування в межах ЄС, а з 2009 року вони платять тією ж самою валютою, що застосовується в інших країнах Союзу. Таким чином Словаччина стала успішною країною глобально діючих груп, у роботі яких вона бере активну участь. У контексті глобалізації часто кажуть, що національні держави виникають поступово, шляхом передачі повноважень багатонаціональним групам. Однак на основі цієї статті можна було продемонструвати, що Словацька Республіка отримала статус і відносно значення у світовій політиці саме на основі глобалізаційних впливів. СР як відносно невелика одиниця в порівнянні з великими державами більш гнучко і легше змогла адаптуватися до викликів глобалізації. Незважаючи на невтішні стартові позиції, Словацька Республіка змогла скористатися перевагами глобалізації на свою користь і здобула глобальне становище країни в серці Європи. Для того, щоб ця теза мала силу в наступні роки існування СР, необхідно крім активного членства в міжнародних організаціях, для ґрунтовної протидії актуальним загрозам і викликам світової політики, щоб вони не загрожували Словаччині чи її партнерам у світі.

Radys O. The foreign policy of Slovakia in the conditions of globalization

In this article author deals with the respective periods of foreign policy upon direction changes. This covers three main streams, the establishment period of the independent Slovak foreign policy and the inclusion of the Slovak Republic among untrustworthy partners, then later the period of gaining credibility abroad and progress that led to Slovakia's accession to Euro-Atlantic structures.

The primary purpose was to analyze the foreign policy of the Slovak Republic under the influence of globalization processes since its establishment until the forming of the second government of Robert Fico. Author has firstly defined the concept of globalization based on the scientific literature. Consequently, author raises an issue whether this process has a further impact on the foreign policy of the Slovak Republic. It is an undisputable that Slovakia has become a part of the globalized world, since it became part of the international structures and hence globalization affects all aspects of life in the country and even in the foreign policy. Not only the work of foreign service and politicians but the country's foreign policy priorities have adjusted to this fact as well. This stemmed in creation of readable, value-based, active and responsible foreign policy that has strengthened the position of the Slovak Republic on the world stage. Despite the initial failure of foreign policy until the year 1998, the negative trend was reversed after the change of government by Mikulas Dzurinda and since then Slovak foreign service is continuously successful. He significantly influenced and created an environment of world politics.

Author presents current global threats and challenges that should play crucial role within the foreign policy. This includes questions of international terrorism, failing nations, global poverty, global epidemics and climate changes. Slovak Republic as a mature democracy and a member country of major international organizations must be involved in solving these problems, because in today's globalized world it is not enough just to maintain the nation's position but each nation must have an interest and intention to further strengthen its position.

Key words: Slovak Republic, foreign policy, world politics, international relations, globalization, international organizations, the accession process.

Література:

1. Aktuality.sk. Lajčák: Mat' vo vláde SNS, to je ako mat' železnú guľu priviazanú k nohe . Žilina: Azet.sk, 2010. URL: <https://www.aktuality.sk/clanok/173575/lajcak-mat-vo-vlade-sns-to-je-ako-mat-zeleznugu-gulu-priviazanu-k-nohe/>
2. Bilčík V. Integrácia SR do Európskej únie. In Kollár, M., Mesežnikov, G. (ed.) Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2001 s. 351 – 365.

3. Bystrický Ľ. Základy diplomacie. Bratislava: Dilema, 2000. 159 s.
4. Duleba A., Lukáč P., Wlachovský M. Zahraničná politika Slovenskej republiky – východiská, stav a perspektívy. Bratislava: Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, 1998. 63 s.
5. Figel' J. , Adamiš M. Slovensko na ceste do Európskej únie. Kapitoly a súvislosti. Bratislava: Zastúpenie Európskej komisie v SR, 2004. 207 s.
6. Lukášek L. Visegrádska skupina a její vývoj v letech 1991-2004. Praha: Karolinum, 2010. 168 s.
7. Murad S. Zahraniční politika Slovenské republiky jako faktor konsolidace demokracie na Slovensku. Brno: Vydavatelství L. Marek, 2007. 112 s.
8. Samson I. Die Slowakei zwischen Annäherung an Moskau und Streben nach Westintegration. Köln: Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 1997. 42 s.

References:

1. Aktuality.sk. Lajčák: Mať vo vláde SNS, to je ako mať železnú guľu priviazanú k nohe [Lajčák: Having the SNS in the government is like having an iron ball tied to your leg]. Žilina [Zhilina] : Azet.sk, 2010. URL: <https://www.aktuality.sk/clanok/173575/lajcak-mat-vo-vlade-sns-to-je-ako-mat-zeleznu-gulu-priviazanu-k-nohe/> [in Slovak]
2. Bilčík V. Integrácia SR do Európskej únie. [Integration of Slovakia into the European Union]. In Kollár, M., Mesežnikov, G. (ed.) Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava [Bratislava]: Inštitút pre verejné otázky, 2001 s. 351 – 365. [in Slovak]
3. Bystrický Ľ. Základy diplomacie [Basics of diplomacy]. Bratislava[Bratislava]: Dilema, 2000. 159 s. [in Slovak]
4. Duleba A., Lukáč P., Wlachovský M. Zahraničná politika Slovenskej republiky – východiská, stav a perspektívy [Foreign policy of the Slovak Republic - starting points, status and perspectives]. Bratislava [Bratislava]: Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, 1998. 63 s. [in Slovak]
5. Figel' J. , Adamiš M. Slovensko na ceste do Európskej únie. Kapitoly a súvislosti [Slovakia on the way to the European Union. Chapters and contexts]. Bratislava [Bratislava]: Zastúpenie Európskej komisie v SR, 2004. 207 s. [in Slovak]
6. Lukášek L. Visegrádska skupina a její vývoj v letech 1991–2004 [The Visegrad Group and its development in the years 1991–2004]. Praha [Praha]: Karolinum, 2010. 168 s. [in Czech]
7. Murad S. Zahraniční politika Slovenské republiky jako faktor konsolidace demokracie na Slovensku [The foreign policy of the Slovak Republic as a factor in the consolidation of democracy in Slovakia]. Brno [Brno] : Vydavatelství L. Marek, 2007. 112 s. [in Czech]
8. Samson I. Die Slowakei zwischen Annäherung an Moskau und Streben nach Westintegration [Slovakia between rapprochement with Moscow and striving for western integration]. Köln [Cologne]: Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 1997. 42 s. [in German]

Стаття надійшла до редакції 22.05.2023

Стаття рекомендована до друку 02.06.2023

БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКИЙ СОЮЗ ЯК ВІСЬ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Рудь І. М.,

*кандидат політичних наук,
науковий співробітник*

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

ORCID ID: 0000-0001-7620-4390

madhoney@ukr.net

У статті аналізуються етапи формування Балто-Чорноморської спільності як геополітичного економічного та безпекового ареалу, історичне та теоретичне підґрунтя до появи такої спільності та зміни, що відбулись у Балто-Чорноморському регіоні після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну в 2022 р. Крім того розглянуто питання безпекової взаємодії держав регіону. Виділено основні пріоритети розвитку взаємодії держав в майбутньому. Розроблено основні питання щодо проблематики взаємодії між державами регіону та структурами ЄС і НАТО в умовах напруженості, та відкритої агресії РФ після 2022 р.

Актуалізація і важливість даної тематики для розгляду визначається декількома факторами в першу чергу слід назвати багаторічне зволікання Заходу з прийняттям України в ЄС і НАТО що вимагає від України пошуку союзників для захисту своєї незалежності і суверенітету від російської агресії. Такими потенційними союзниками є передусім Польща, Литва, Латвія, Естонія, Румунія, Молдова і Грузія, які, як і Україна, не раз були жертвами імперської політики царської, радянської та путінської Росії.

По-друге саме геостратегічне і компактне розташування країн Міжмор'я на шляху перетину транспортних та енергетичних коридорів, взаємодоповнюваність економік, тривалі історичні контакти і взаємодії, схожість етнічних менталітетів, світоглядних, культурних і цивілізаційних засад створюють наразі проекти, засоби та можливості для утворення Балто-Чорноморського союзу не лише як ідеї, а як реально дієвої регіональної організації, яка дасть можливості для країн регіону отримати колективні гарантії безпеки від сусідів, розвиток економіки, без втрати суверенітету.

Ключові слова: Балто-Чорноморський регіон, зовнішня політика, агресія РФ, безпекова взаємодія, національна безпека.

Після початку повномасштабної війни в Україні 24 лютого 2022 р. перед нашою державою постало декілька питань, які несуть особливу важливість в умовах загрози суверенітету та територіальної цілісності нашої держави.

Серед них безпекова взаємодія з сусідами по регіону. Стратегічна ціль на вступ до НАТО та ЄС буквально за декілька місяців стала набувати доволі конкретних форм. На даному етапі наша держава шукає різні варіанти для отримання зброї та іншої підтримки як від країн Заходу так і від безпосередніх сусідів які за винятком Білорусі (фактичного союзника агресора) та Угорщини наразі надають всю можливу військову й політичну підтримку нашій державі, оскільки розуміють що можуть стати наступними жертвами відкритої агресії РФ. В даних умовах актуальною як ніколи стала ідея оформлення балто-чорноморського безпекового, а в перспективі також економічного і політичного союзництва.

Саме цій проблематиці і присвячена наша стаття.

Отже об'єктом нашої статті виступає національно безпека Чорноморського регіону і України зокрема. Предметом – можливість створення балто-чорноморського союзу як нового важеля безпеки в регіоні.

Відповідно до визначених предмету та об'єкту перед нами стоїть низка завдань які ми вирішуємо в нашому дослідженні.

1. Як Україна може побудувати безпекову взаємодію з країнами регіону в умовах агресії РФ так і після неї.

2. Які існують міжнародні договори та міжнародні об'єднання на основі яких можна побудувати майбутнє балто-чорноморської взаємодії.

3. Які застереження і перешкоди можуть стояти на шляху інтеграції держав регіону в економічній і транспортній сфері .

4. Як належність держав до вже існуючих безпекових об'єднань (на кшталт НАТО) може вплинути на формування нового безпекового союзу

У статті використовуються загальнонаукові, політологічні методи дослідження – серед них варто зазначити структурно-функціональний, біхевіористський, порівняльний тощо.

Даною проблематикою займалися і займаються багато науковців політологів та експертів серед них насамперед варто виділити як відомих істориків та науковців минулого а саме: М. Міхновського (Міхновський, 1967), М. Грушевського (Грушевський, 2007), Ю. Липу, Т. Шчапанського, К. Прунскене. Серед сучасних зокрема українських авторів варто назвати О. Воловича, Р. Безсмертного, П. Синовець (Sinovets, 2020), І. Максименко С. Федуняка Серед зарубіжних цікавим на наш погляд є дослідження авмериканського науковця та політолога Арнольда Дупуя (Dupuy, 2023) , естонського автора Ханнеса Нагеля (Nahel, 2022) ,

Балто-Чорноморський Союз (БЧС) – ідея зовнішньополітичної інтеграції (створення коаліції, політико-економічного союзу, вісі, дуги, альянсу) країн басейнів Балтійського та Чорного морів – Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Білорусі (за умови зміни режиму і вектору зовнішньої політики) , України та ін. – з метою співробітництва у економічній, воєнно-політичній, культурній та інших сферах. Ідея БЧС багатоаспектна й полягає у співробітництві з проблем безпеки субрегіону; об'єднанні зусиль щодо входження країн субрегіону до європейських і трансатлантичних політичних, економічних, культурних і воєнно-оборонних структур; формуванні Балто-Чорноморського спільного ринку; налагодженні політико-економічних, прав. і культурного співробітництва тощо. Ідею БЧС сучасного виду задекларувала група українських політиків ще на початку 90-х рр. 20 ст. З часом цю ідею підтримали прозахідно налаштовані партії, громадсько-політичні, фінансові й підприємницькі організації, які ініціювали її подальшу міжнародну популяризацію. Ідея БЧС реалізовувалась у формі міждержавного громадського й політичного діалогу, проведенні міжнародних форумів і т. п.

Підґрунтям для розвитку ідеї БЧС в Україні можна вважати концепції М. Костомарова та М. Драгоманова щодо побудови демократичної панслов'янської єдності. Такі концепції слугували базисом для появи проектів балто-чорноморської федерації у добу українських визвольних змагань 1917–20 рр. Серед авторів цих проектів були С. Рудницький та М. Грушевський. Останній після розчарувань у можливостях рівноправного об'єднання у федерацію України та Росії вбачав у БЧС перспективу для демократ. розвитку укр. державності, убезпечення від «реакційного впливу» Росії (Ковалевська, 2020).

Україна – ключова ланка БЧС. Це одноставно визнають представники всіх країн. Інтенсивність розвитку співробітництва й кооперації України з країнами Центральної Європи (ЦЄ) і Балтії має вирішальне значення для прискорення процесу її європейської інтеграції. Спільність підходів до європ. та євроатлантич. інтеграції створює взаємне тяжіння між Балтією й бувшими країнами ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова). Екон. стрижнем цього співроб-ва Півночі та Півдня в серед. Європи може стати проект оборонного безпекового співробітництва, транспортування (за умов припинення агресії РФ) каспійських енергоносіїв через Україну, що сприяло б підвищенню ступеня диверсифікації енергозабезпечення європейських країн і відродженню давнього шляху «із варяг у греки». Для України пріоритетність розвитку БЧС зумовлена також можливістю здійснення транс'європ. проектів, насамперед транспорт. та енергетичних. Географічне розташування України надає їй роль однієї з ключових країн-комунікаторів між Європою, Кавказом і Азією.

У 2015 році ідея створення Балто-Чорноморського альянсу набула нового звучання після того, як новообраний президент Польщі Анджей Дуда неодноразово заявляв, що має намір запропонувати главам держав Центрально-Східної Європи створити «партнерський альянс держав» від Балтійського до Чорного й Адріатичного морів. Напередодні інавгурації 6 серпня 2015 р. А. Дуда висловився за створення Балто-Чорноморського альянсу держав у складі Польщі, України, Білорусі, Латвії, Литви, Естонії, Молдови, Угорщини, Румунії, Болгарії, Словаччини, Чехії та шести країн колишньої Югославії. При цьому А. Дуда висловив готовність обговорити цю ідею на зустрічах з главами держав Центрально-Східної Європи. Власне, Анджей Дуда продовжив справу, розпочату президентом Польщі Лехом Качинським, який незадовго до своєї загибелі в авіакатастрофі під Смоленськом пропонував провести міжнародну конференцію про «Міжмор'я», користуючись змінами в Україні, пов'язаними з Помаранчевою революцією 2004 року (crisisgroup).

На наш погляд, є два важливі моменти стосовно цієї ініціативи Анджее Дуди. Важливим є те, що вперше в історії Європи з ініціативою створення Балто-Чорноморського альянсу виступив президент найбільш економічно потужної і політично впливової країни Східної Європи, яка є стратегічним

партнером України. Однак виникає питання: чому саме президент Польщі, яка вже є членом Європейського Союзу і НАТО, пропонує створити Балто-Чорноморського альянс?

До переваг створення Балто-Чорноморського союзу можна віднести вдале геостратегічне і компактне розташування країн Міжмор'я на шляху перетину транспортних та енергетичних коридорів, взаємодоповнюваність економік, тривалі історичні контакти і взаємодію, схожість етнічних менталітетів, світоглядних, культурних і цивілізаційних засад.

Завдяки більш тісній політичній і економічній співпраці в рамках БЧС, східноєвропейські країни могли б ідентифікуватись як цілком самостійне, самодостатнє та органічне міждержавне об'єднання з власними інтересами. Тим самим була б послаблена боротьба між США і Росією за вплив у Східній Європі, що сприяло б зміцненню європейської безпеки. Створення БЧС жодним чином не може загальмувати процес інтеграції Східної і Західної Європи, а лише надасть цьому процесу більш стабільного, організованого і гармонійного характеру, зведе до мінімуму спроби «розтягти» східноєвропейські країни між Заходом і Росією.

Власне сама ідея військово-політичної та економічної співпраці країн Балто-Чорноморського регіону висуває на порядок денний проблему перетворення їх на самостійних геополітичних суб'єктів, політика яких може бути не тільки відмінною від політики Москви, а й від політики Берліну та Парижу і Євросоюзу в цілому. Іншими словами, йдеться про спроби створити в рамках Європейського Союзу новий східноєвропейський центр геополітичного впливу, який би міг реалізувати спільні політичні і економічні інтереси. На думку деяких політологів, така ідея була б позитивно сприйнята у Вашингтоні.

Новий етап в ідеї створення Балто-Чорноморського союзу розпочався в 2022р. після початку відкритої повномасштабної агресії РФ проти України. На сьогодні як сам А. Дуда так і його колега Президент України В. Зеленський та очільники країн Балтії намагаються інтенсифікувати балточорноморське співробітництво насамперед в питаннях постачання зброї, обміну розвід даними, транспорту та військової логістики, і це все в умовах, коли агресія Росії проти України показала силовими методами ої російську військову агресію проти України можна зупини лише об'єднавши сили всього світового співтовариства.

Зволікання Заходу з прийняттям України в ЄС і НАТО вимагає від України пошуку союзників для захисту своєї незалежності і суверенітету від російської агресії. Такими потенційними союзниками є передусім Польща, Литва, Латвія, Естонія, Румунія, Молдова і Грузія, які, як і Україна, не раз були жертвами імперської політики царської, радянської та путінської Росії.

До переваг створення Балто-Чорноморського союзу можна віднести вдале геостратегічне і компактне розташування країн Міжмор'я на шляху перетину транспортних та енергетичних коридорів, взаємодоповнюваність економік, тривалі історичні контакти і взаємодію, схожість етнічних менталітетів, світоглядних, культурних і цивілізаційних засад.

Завдяки більш тісній політичній і економічній співпраці в рамках БЧС, східноєвропейські країни могли б ідентифікуватись як цілком самостійне, самодостатнє та органічне міждержавне об'єднання з власними інтересами. Тим самим була б послаблена боротьба між США і Росією за вплив у Східній Європі, що сприяло б зміцненню європейської безпеки. Створення БЧС жодним чином не може загальмувати процес інтеграції Східної і Західної Європи, а лише надасть цьому процесу більш стабільного, організованого і гармонійного характеру, зведе до мінімуму спроби «розтягти» східноєвропейські країни між Заходом і Росією.

На сьогодні очевидно що коли сьогодні фахівці та політики регіону обговорюють проект Балто-Чорноморського альянсу, то передусім йдеться про безпекові аспекти і мотиви. На наш погляд, лише одного безпекового аспекту недостатньо для того, щоб проект БЧС був повноцінним і життєздатним. Надзвичайно важливою є також економічна складова реалізації проекту БЧС. Звісно, прибалтійські і причорноморські країни вже сьогодні співпрацюють в різних сферах економіки на двосторонньому рівні, проте у разі їх входження у БЧС, вони отримають можливість здійснювати також багатосторонні великомасштабні економічні проекти.

У разі створення Балто-Чорноморського об'єднання, посилення економічного співробітництва його країн-учасників може виражатися у спрощенні ведення бізнесу на спільному економічному просторі, у спільних енергетичних, логістичних та інфраструктурних проектах, що сприятимуть економічному розвитку регіону. Відновлення транзитно-транспортної, економічної, енергетичної, фінансової, торгівельної та соціальної кооперації між країнами Балто-Чорноморського регіону дозволить їм підвищити свій економічний потенціал та обороноздатність (Duru).

Економічний розвиток Балто-Чорноморського регіону має відбуватись з урахуванням ролі важливого перехрестя шляхів з півночі на південь – від Балтійського моря до Чорного, і з заходу на схід, що включає проект «шовкового шляху» і співпрацю з країнами, розташованими вздовж нього. Країни Балто-Чорноморського регіону можуть створити надзвичайно потужну транзитну систему

з транспортування вантажів з Балтійського моря в басейни Чорного, Каспійського та Середземного морів і навпаки.

В рамках БЧС особливо важливим і ефективним може бути транзитне сполучення по лінії Південь-Північ. І певний досвід у цій сфері вже напрацьовано. Так, у лютому 2003 року в рамках міжнародного транспортного коридору № 9 Україна, Литва і Білорусь налагодили залізничні комбіновані перевезення «Вікінг» за маршрутом Іллічівськ-Клайпеда, який, за умови стикування з паромно-залізничною лінією, що діє між Україною та Туреччиною, може отримати вихід на Близький Схід. Перспективною може бути реалізація латвійської ініціативи відновлення найкоротшого водного шляху «Даугава-Дніпро» та залізничного сполучення Лібава-Ромни.

Реалізація проекту Балто-Чорноморського союзу сприятиме активізації міжрегіональної програми Євросоюзу TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) для розвитку транспортного коридору з Європи через Чорне море, Кавказ і Каспійське море з виходом на країни Центральної Азії і Китаю. Досить перспективним видається проект відновлення «шовкового шляху» за маршрутом Балтійське море – Польща – Україна – Чорне море – Кавказ – Центральна Азія – Китай – Жовте море. Як відомо, перший український потяг прибув 31-го січня 2016 р. на станцію Достик на казахстансько-китайському кордоні. В рамках проекту «шовкового шляху» протягом 2016 року заплановано транспортувати через територію Грузії перші кілька тисяч контейнерів з Китаю в напрямку Туреччини, України та Європи. Учасники цього проекту також планують розпочати у 2017 році перевезення вантажів через Україну в Північну і Східну Європу.

Співробітництву з TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) в умовах можливого Балто-Чорноморського союзу слід приділити особливу увагу (Shelest & Khylyko).

Основний напрямок діяльності програми ТРАСЕКА – розвиток транспортного коридору з Європи до країн Центральної Азії через Чорне море, Кавказ та Каспійське море. З технологічної точки зору програма орієнтується на перевезення вантажу по єдиному для всього маршруту транспортному документу при використанні різних видів транспорту.

Проекту TRACECA, обминаючи Росію, має з'єднати Європу, країни Кавказького регіону та Центральну Азію, взяти на себе значну частину вантажопотоку багатьох країн; маршрут розглядався як альтернатива російському Транссибу. Передбачається, що реалізація програми сприятиме інтеграції між Європейським Союзом та країнами-партнерами програми, більш ефективному розподілу ресурсів між країнами Заходу та Сходу, покращить інвестиційний клімат у країнах, якими проходить транспортний коридор, позитивно позначиться на їхньому науковому та культурному розвитку.

Програма ТРАСЕКА складається з різноманітних проектів. Серед них – проект створення технічної допомоги, єдиної для всіх видів перевезення; проект навчання співробітників галузевих відомств.

Цей транспортний коридор запланований за аналогією з «Великим шовковим шляхом»: у ньому задіяні чорноморські порти (Поті, Батумі), залізниці Грузії та Азербайджану, каспійська поромна переправа (Баку – Туркменбаші), залізничні мережі Туркменістану, Узбекистану, а також китайські порти на тихоокеанському узбережжі.

Фінансування програми здійснюється Європейським Союзом.

Постійний секретаріат програми знаходиться у Баку (Азербайджан). Управління програмою здійснюється через міжурядову комісію, і навіть через постійний секретаріат. У кожній країні є свій «національний секретар ТРАСЕКА» – це чиновник національного транспортного відомства, а також своя «національна комісія ТРАСЕКА», головою якої є зазвичай міністр галузевого міністерства або віце-прем'єр уряду.

Отже, ідея Балто-Чорноморського союзу знову постає в умовах, коли наднаціональні проекти ЄС та НАТО потребують трансформації (Шелест, 2022).

Глобалістська стратегія інтеграції Брюсселя як єдиного центру не спрацьовує.

Намагання Польщі зайняти місце самостійного значущого гравця зустрічають критику Західної Європи. Останньою заявою Макрон фактично поставив Польщі ультиматум: у конфлікті між США та Європою, що наростає, Польща має полишити польсько-американські безпекові ініціативи.

Парадоксально, але у цьому відношенні європейські політики постають ще більш консервативними, ніж ті, кого вони так часто у цьому звинувачують.

Лідерів Західної Європи насправді можна зрозуміти. Вони живуть у своєму розумінні світу, у них у пріоритеті зовсім інші проблеми. На фоні руйнування старої безпекової та економічної системи вони воліють зберігати статус-кво.

Якщо Західна Європа більше не готова пропонувати нові орієнтири, то Балто-Чорноморський коридор має стати не лише територією генерації спільної економічної вигоди, а й територією генерації нових сенсів. Балто-Чорноморський союз створює нові виклики і дає можливість відповісти на них. У цьому і є справжня ідея європейськості. Європа – це пошук нового. Ми маємо взяти на себе місію дати нові відповіді на те, чим може бути Європа сьогодні.

Проте Балто-Чорноморський союз може бути ефективним лише у разі, якщо буде виконано другу умову: зростання військової міці кожної з держав. Ефективним інструментом реалізації стратегії може стати встановлення військового альянсу з США.

У принципі, Балто-Чорноморський союз у новій геополітичній ситуації може розраховувати тільки на підтримку США.

Для американців важлива наявність нового гравця, який зможе балансувати у цій частині земної кулі можливий союз із західноєвропейськими країнами та, відповідно, посилення Росії.

Отже, чому нам необхідна балто-чорноморська інтеграція:

– військовий альянс Польщі, України, Литви, Латвії, Естонії, Грузії за підтримки США стане ефективнішою альтернативою стримування російської агресії, аніж чинна безпекова політика, що діє в інтересах насамперед західних країн;

– політично, Балто-Чорноморський союз сформує коаліцію країн, що на практиці поділяють спільні принципи та інтереси, та зможе дати нові відповіді на питання, чим є зараз Європа;

– контроль над Балто-Чорноморським коридором на перетині важливих світових шляхів та вихід до обох морів може трансформуватися у значну економічну вигоду.

Резюмуючи варто зазначити, що країнам Східної Європи життєво необхідно вийти з парадигми протистояння між Заходом і Сходом, і згадати про не менш важливий геополітичний напрямок: Північ-Південь.

Варто не забувати і про розбіжності які можуть виникнути на шляху такої інтеграції зазначити окремо, що слабким місцем більшості концепцій інтеграції є охоплення занадто великої кількості країн з різноспрямованими політичними векторами, що негативно впливає на стабільність цього гіпотетичного проекту. Зокрема, залучення до проекту країн колишньої Югославії (Сербія, Хорватія, Словенія, Північна Македонія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія) видається досить проблематичним і нереальним, якщо взяти до уваги, що рівень їх реінтеграції після розпаду був досить низький.

Через укріплення власного військового потенціалу і балто-чорноморську інтеграцію нам потрібно відновлювати власний вектор.

Балто-Чорноморський союз (у тій чи іншій формі) є стратегічно єдиною можливою для наших країн відповіддю на виклики нового часу та нової геополітичної ситуації.

Потрібно починати працювати над практичним втіленням Балто-Чорноморської стратегії.

Rud I. The Baltic-Black Sea Union as an axis of Ukraine's security: realities and development prospects

The article analyzes the stages of formation of the Baltic-Black Sea community as a geopolitical, economic and security area, the historical and theoretical basis for the emergence of such a community and the changes that took place in the Baltic-Black Sea region after the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine in 2022. In addition, the issue of security cooperation is considered states of the region. The main priorities for the development of cooperation between states in the future have been identified. The main questions regarding the issues of cooperation between the states of the region and the structures of the EU and NATO in conditions of tension and open aggression of the Russian Federation after 2022 have been developed.

Today, it is obvious that when specialists and politicians of the region discuss the project of the Baltic-Black Sea Alliance, it is primarily about security aspects and motives. In our opinion, only one security aspect is not enough for a project to be complete and viable. The economic component of project implementation is also extremely important.

The West's delay in accepting Ukraine into the EU and NATO requires Ukraine to find allies to protect its independence and sovereignty from Russian aggression. Such potential allies are primarily Poland, Lithuania, Latvia, Estonia, Romania, Moldova, and Georgia, which, like Ukraine, have more than once been victims of the imperial policy of tsarist, Soviet, and Putin's Russia.

Nowdays we can see that Western Europe is no longer ready to offer new guidelines, then the Baltic-Black Sea Corridor should become not only a territory for the generation of joint economic benefits, but also a territory for the generation of new meanings. The Baltic-Black Sea Union creates new challenges and provides an opportunity to respond to them. This is the true idea of Europeanness. Europe is a search for something new. Ukraine must take on the mission of giving new answers to what Europe can be today.

Key words: Baltic-Black Sea region, foreign policy, aggression of the Russian Federation, security cooperation, national security.

Література:

1. Грушевський М. С. На порозі Нової України: Гадки і мрії / М. С. Грушевський // Грушевський, Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.. – Львів: Видавництво «Світ». 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 225 - 266; 377 – 381
2. Ковалевська О. 100 річний ювілей неаерізовної ідеї: концепція «Балто-Чорноморського союзу» в працях Степана Рудницького та сучасні перспективи. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/160790/14-Kovalevska.pdf?sequence=1>
3. Міхновський М. Самостійна Україна. URL: http://mnk.org.ua/media/filer_public/e2/38/e2382cc5-d0ee-4490-b5ee-d81bc6de9197/mykolamikhnovskiyi-samostiinaukraina.pdf
4. Нагель. Х. Повернення до Міжмор'я: як оновлена польська концепція може допомогти Україні. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2022/08/16/7145038/>
5. Answering four hard questions about russia's war Ukraine. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/eastern-europe/ukraine/b96-answering-four-hard-questions-about-russia's-war-ukraine>
6. Dupuy A. How NATO can keep pace with hybrid threats in the Black Sea region and beyond. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/turkeysource/how-nato-can-keep-pace-with-hybrid-threats-in-the-black-sea-region-and-beyond/>
7. Fedunyak S. The Baltic-Black sea region in the context of post-bipolar geopolitics. URL: <https://institutedd.org/blog/posts/the-baltic-black-sea-region-in-the-contextof-post-bipolar-geopolitics>
8. Ryzhenko A. The Black Sea AND The Baltic Sea. URL: <https://ukraine-analytica.org/the-black-sea-and-the-baltic-sea-two-seas-one-security-challenge/>
9. Sinovets P. Maksymenko I. - The Baltic-Black Sea Region in Great Powers' Relations: The Hard Power Aspect. URL: https://www.researchgate.net/publication/336219241_The_Baltic-Black_Sea_Region_in_Great_Powers
10. Shelest H. Khylyk M. Security in the Black Sea region after the Russian invasion of Ukraine. URL: <https://neweasterneurope.eu/2022/09/29/security-black-sea-ukraine/>

References:

1. Hrushevskiy M. S. Na porozi Novoi Ukrainy: Hadky i mrii [On the threshold of New Ukraine: Disgusts and dreams] / M. S. Hrushevskiy // Hrushevskiy, Mykhailo Serhiiovych. Tvory: u 50 t. / M. S. Hrushevskiy; redkol.: P. Sokhan (holov. red.), Ya. Dashkevych, I. Hyrych ta in.. Lviv: Vydavnytstvo «Svit». 2007. T. 4. Kn. 1. – С. 225 – 266; 377 - 381
2. Kovalevska O. 100 richnyi yuvilei neraelizovnoi idei: kontseptsiiia «Balto-Chornomorskoho soiuzu» v pratsiakh Stepana Rudnytskoho ta suchasni perspektyvy [100-year anniversary of the non-realistic idea: the concept of the «Balto-Black Sea Union» in the writings of Stepan Rudnytskyi and modern perspectives] URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/160790/14-Kovalevska.pdf?sequence=1>
3. Mikhnovskiy M. Samostiina Ukraina [Independent Ukraine]. URL: http://mnk.org.ua/media/filer_public/e2/38/e2382cc5-d0ee-4490-b5ee-d81bc6de9197/mykolamikhnovskiyi-samostiinaukraina.pdf
4. Nahel. Kh. Povernennia do Mizhmoria: yak onovlena polska kontseptsiiia mozhe dopomohty Ukraini [Returning to the Mediterranean: How a renewed Polish concept can help Ukraine]. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2022/08/16/7145038/>
5. Answering four hard questions about russia's war Ukraine. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/eastern-europe/ukraine/b96-answering-four-hard-questions-about-russia's-war-ukraine>
6. Dupuy A. How NATO can keep pace with hybrid threats in the Black Sea region and beyond. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/turkeysource/how-nato-can-keep-pace-with-hybrid-threats-in-the-black-sea-region-and-beyond/>
7. Fedunyak S. The Baltic-Black sea region in the context of post-bipolar geopolitics. URL: <https://institutedd.org/blog/posts/the-baltic-black-sea-region-in-the-contextof-post-bipolar-geopolitics>
8. Ryzhenko A. THE Black Sea AND THE Baltic Sea. URL: <https://ukraine-analytica.org/the-black-sea-and-the-baltic-sea-two-seas-one-security-challenge/>
9. Sinovets P. Maksymenko I. – The Baltic-Black Sea Region in Great Powers' Relations: The Hard Power Aspect. URL: https://www.researchgate.net/publication/336219241_The_Baltic-Black_Sea_Region_in_Great_Powers
10. Shelest H. Khylyk M. Security in the Black Sea region after the Russian invasion of Ukraine. URL: <https://neweasterneurope.eu/2022/09/29/security-black-sea-ukraine/>

Стаття надійшла до редакції 24.03.2023

Стаття рекомендована до друку 13.04.2023

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ТА ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ: СПЕЦИФІКА ТА Ї ВЕКТОРИ ВЗАЄМОВПЛИВУ

Світла В. В.,

аспірантка кафедри політології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ORCID ID: 0009-0004-7787-722X

Valeriia_Svitla@mail.com

Стаття присвячена вивченню цифрової публічної самопрезентації міноритарних груп та індивідів в Інтернет-середовищі, яка ставить під сумнів здатність функціонування громадськості як збалансованої спільноти. Мета дослідження – встановлення викликів діджиталізації для структури сучасної громадської думки. Охарактеризовано політичний вимір процесів діджиталізації, який потребує ретельного аналізу, оскільки стан громадської думки вже не повною мірою може бути діагностований традиційними засобами соціологічних досліджень. Було підкреслено, що в умовах російсько-української війни знання про структуру громадської думки можуть істотно вплинути на формування ефективних стратегій протидії ворожим маніпуляціям та побудови кампаній просування проукраїнських позицій. Проаналізовано здатність громадської думки реагувати на публічну інформацію. Розкрито значення структурування громадської думки не лише на основі ідейних уподобань та агрегування інтересів, але й на основі «другорядних» чинників, зокрема, суб'єктивних симпатій. З'ясовано, що внаслідок багатоманітності засобів поширення політичної інформації відбувається поєднання традиційних і діджитальних медіа. Виявлено, що діджиталізація сприяє прозорості та повноті відображення інформації про діяльність влади у демократичному суспільстві. Доведено, що навіть в умовах сталої демократії існує практика цілеспрямованої зміни політичних позицій громадян на користь певного ангажованого повідомлення або тези. Встановлено, що в умовах сучасної України ресурсна забезпеченість віртуальних політичних суб'єктів робить маніпулятивні практики успішними та дуже поширеними. Припущено, що наслідки політичної діджиталізації несуть істотну загрозу фундаментальним цінностям демократичного представництва, правам на реалізацію свободи слова тощо. З'ясовано, що вільна преса виступає об'єктом маніпуляцій з боку політичних інститутів та акторів. Встановлено, що проблематизується формування інтегрованої громадської думки, яка агрегується як сукупність різних позицій та виразів. Розглянуто питання об'єктів маніпуляції, які виступають не лише компонентами суспільства, але й децентралізованої державної влади. Вказано на специфіку стратегічного мислення у цифровому середовищі, яка передбачає появу маніпулятивних подій та псевдоподій, а також керування порядком денним. Зроблено висновок, що традиційні інститути та актори поступово усуваються з політико-комунікаційної арени. Обґрунтовано, що медійна політика сучасних держав та політичних акторів відзначається використанням технологій адресного Інтернет-рекламування, що дає змогу залучити аудиторією до розгляду певних подій, які ніби мають широке суспільне значення.

Ключові слова: громадська думка, політичні маніпуляції, лідери громадської думки, діджиталізація, політичне Інтернет-середовище, політичні актори, демократична громадськість.

У сучасному світі відбуваються масштабні процеси структурування громадської думки на основі засобів політичної Інтернет-комунікації. Політичний вимір цих процесів потребує ретельного аналізу, оскільки стан громадської думки вже не повною мірою може бути діагностований традиційними засобами соціологічних досліджень. В умовах викликів, спричинених пандемією COVID-19 та наслідками російсько-української війни, громадська думка не виступає як єдиний, досяжний для спостереження «субстрат». Вона є конгломератом різних позицій і уподобань та «поліусів» виразу політичної ідентичності. Публічна самопрезентація міноритарних груп та індивідів в Інтернет-середовищі ставить під сумнів здатність функціонування громадськості як збалансованої спільноти, об'єднаної демократичними цінностями. Політичний радикалізм та «нестриманість політичних почуттів»

і реакцій на політичні події проблематизує традиційні уявлення щодо джерел формування та поточного статусу громадської думки.

Зазначене поняття більше не позначає сукупність позицій, які відображають помірковані та «середні» погляди. Відбувається конкуренція за увагу більшості на основі політичних цифрових хепенінгів. Також відбувається маніпуляція свідомістю громадян на основі менеджменту подій та штучного формування порядку денного.

Вказані умови виступають одночасно викликами та можливостями для розуміння як структури демократичної громадськості, так і структури громадської думки та їх подальшої еволюції. В умовах російсько-української війни знання про структуру громадської думки можуть істотно вплинути на формування ефективних стратегій протидії ворожим маніпуляціям та побудови кампаній просування проукраїнських позицій.

Специфіка сучасної Інтернет-комунікації цікавить значну кількість вітчизняних науковців. Зокрема, П. Фролов розкриває феномен «консолідованої громадської думки» на основі операціоналізації поняття (Фролов, 2014), В. Торяник представив громадську думку та політичну ментальність як компоненти політичної культури суспільства (Торяник, 2013), Т.Петрушина аналізує громадську думку щодо ролі науки в українському суспільстві (Петрушина, Соболева, Чепурко, 2016), В. Нестерович репрезентує генезис наукової думки щодо розуміння конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів (Нестерович, 2016), Л. Балуцька з'ясовує значення громадської думки як складової процесу інституціалізації демократії в сучасній Україні (Балуцька, 2012).

Метою статті є встановлення викликів діджиталізації для структури сучасної громадської думки. Завданням статті є ідентифікація основних напрямків оновлення уявлень щодо стану статусу та структури громадської думки в умовах Інтернет-середовища.

Розгортання процесів модернізації політичної комунікації визначає широку трансформацією масового сприйняття політичного світу. Відповідно, громадська думка стає відображенням інформації, яку поширюють в суспільстві політичні суб'єкти. Також слід брати до уваги, що громадська думка здатна реагувати у вигляді партиципації майже виключно на публічну інформацію (див.: Seungsu L., Jaeho Ch., 2023). Проте остання може не включати істотних аспектів політичної дійсності. Український політолог К. Лукач вірно зауважує, що сьогодні майже «кожен політик, політична партія, громадське об'єднання мають власні сторінки в соціальних мережах для здійснення односторонньої (політичні еліти – громадськість) або двосторонньої комунікації (політичні актори – громадськість, громадськість – політичні актори)» (Лукач, 2018: 135).

Інтерактивність сприйняття політичної інформації робить її централізованою та конкурентною. У таких умовах громадська думка структурується не лише на основі ідейних уподобань та агрегування інтересів, але й на основі «другорядних» чинників: суб'єктивних симпатій, емоційного сприйняття, легкодоступності та візуалізації інформації (див.: Балуцька, 2012). Означене проблематизує кореляцію між традиційною структурою політики та власне подіями та елементами стану громадської думки. К. Лукач доречно окреслює специфіку Інтернету, порівняно з телебаченням, радіо й газетами, як «змогу громадянам дізнаватись більше різноманітної інформації про депутатів, міністрів і президентів, проте необхідно зважати на те, що матеріали можуть виявитись неправдивими, навмисно створеними для маніпуляції суспільною свідомістю. Для того, щоб уникнути маніпулятивного впливу, громадськість має бути медіа-грамотною, перевіряти і критично сприймати інформацію. Аудиторія, яка не має базових знань про особливості функціонування медіа, найбільше буде піддаватись пропаганді, зацікавленим особам легше буде чинити вплив на формування електоральних переваг» (Лукач, 2018: 137).

Питання співвідношення традиційних та новітніх засобів впливу на громадську думку та її структурування значно ускладнюється. Внаслідок багатоманітності засобів поширення політичної інформації відбувається поєднання традиційних і діджитальних медіа в інституційному контексті (див.: Засадко, Лиска, 2015). Відповідно структура громадської думки отримує різні рівні формування-агрегування, які не завжди пов'язані між собою. Цим користуються суб'єкти політичного маніпулювання. На слушну думку К. Лукач, «політичні консультанти розуміють, що он-лайн медіа посідають нові позиції у представленні політичних кандидатів, і використовувати для потреб політичної кампанії лише традиційні ЗМК, такі як телебачення або радіо, вже недостатньо. Для більш широко охоплення виборців, політика переміщується в сферу Інтернету, щоб швидко та ефективно здійснювати там політичні комунікації» (Лукач, 2018: 137).

Особливими контекстом формування сучасної громадської думки є взаємодія влади і громадськості в онлайн просторі. Оновлення методів урядування на основі нових технічних засобів вимагає від громадськості формувати нові методи контролю та аналізу врядування. Діджиталізація сприяє прозорості та повноті відображення інформації про діяльність влади у демократичному суспільстві.

Водночас вона вимагає від громадських акторів нових навичок та вмій, які забезпечують процедури громадського контролю в умовах цифрової нерівності (див.: Кудрявцев, 2014). Згідно з К. Лукач, «електронне урядування сприяє реалізації основних принципів демократії, таких як: плюралізм, гласність, рівність та незалежний контроль за діяльністю державних структур; спрощує комунікацію між політичною елітою, громадянами та неурядовими організаціями; є засобом розвитку інформаційного суспільства; забезпечує двосторонній контакт між владою та виборцями, залучує індивідів і суспільство до державного управління; робить спілкування між суб'єктами політичної системи не персоніфікованим» (Лукач, 2018: 138). Варто погодитися з тим, що викладене позитивно впливає на функціонування державних органів, знижуючи рівень корупції.

Маніпуляція громадською думкою цифровими засобами та технологіями призводить до явища спотворення представництва громадських позицій та інших політичних вимог. Навіть в умовах сталої демократії існує практика цілеспрямованої зміни політичних позицій громадян на користь певного ангажованого повідомлення або тези. Структура громадської думки у такий спосіб отримує поділ на «маніпулятивно сформовану» та «проактивну». Розбіжності між ними є досить умовними. Особливо наочно це видно на прикладі цифрової Інтернет-дипломатії. Як вказує І. Тихоненко, «сучасна Інтернет-дипломатія США дає широкі можливості, по-перше, щодо коригування змісту інформаційної пропаганди: глобальна мережа дозволяє оперативні зміни не тільки підбір літератури та інформації з теми, а й організувати дискусію, направляти її в певне русло, відстежувати зміни громадської думки. По-друге, активна участь Адміністрації США в соціальних мережах дозволяє персоніфікувати групи молоді, які мають протестні настрої і безпосередньо в режимі реального часу проводити з ними роботу» (Тихоненко, 2019: 87).

Спроможність сучасних цифрових засобів поширювати пропагандистські тези, а також реалізовувати стратегії public relations забезпечує пристосування державної влади та політичних суб'єктів до нової технологічної реальності. Особливо наочно це видно на матеріалі спроб впровадження політики інформаційно-цифрового неопротекціонізму (Панченко, 2018). Ресурсна забезпеченість робить маніпулятивні практики успішними та дуже поширеними. В цих умовах громадська думка перестає бути агрегатом інтересів та прагнень соціальних груп як це було в доцифрову добу. Елементи структури набувають значення лише в контексті публічних повідомлень та їх взаємного розташування в медійному порядку денному. І. Тихоненко вірно зазначає, що активне залучення нових-медіа – соціальних мереж та блогів до реалізації зовнішньополітичного курсу Вашингтоном підтверджувалися використанням Twitter колишнім президентом США Д. Трампом. При цьому «деякі заяви американського Президента у соціальній мережі випереджають і йдуть у розрізі із заявленим курсом США, але водночас привертають увагу світової спільноти до Америки. Тож, застосування цифрової дипломатії має більше переваг, аніж недоліків і дає змогу суттєво посилити вплив держави на міжнародній арені, реалізувати національний інтерес у сучасному глобалізованому світі», вказує українська дослідниця (Тихоненко, 2019: 88). Це формує ситуацію «заплутаності», «непевності» представництва громадських позицій та політичних альтернатив.

Спотворення «природної» або «оригінальної» структури громадської думки, яка першочергово ґрунтувалася на представництві інтересів соціальних груп спричиняє загрозу широкомасштабного порушення принципів політичної конкуренції. Ідеться також про загрозу фундаментальним цінностям демократичного представництва, правам на реалізацію свободи слова тощо. На слушну думку О. Березовської-Чміль, «у філософсько-політичному контексті найгіршим наслідком цифрового авторитаризму може стати тотальне стеження за діяльністю всіх громадян з метою попередження протестних настроїв, приховування незадоволення владою, придушення інакомислення, маніпулювання колективною свідомістю. В таких умовах реальністю стане узурпація влади та порушення будь-яких прав і свобод людини. По суті суспільство ризикує перетворитись на керовану біомасу, що обслуговує невеликий прошарок еліт, які володітимуть новітніми технологіями тотального стеження. Відтак базові політичні цінності плюралізму, свободи, гуманізму, рівності, братерства, солідаризму, толерантності, недоторканості особи, невідчужуваності природних прав та власності зазнають краху» (Березовська-Чміль, 2019: 100).

Діяльність сучасних політичних акторів щодо підтримки власної політико-комунікаційної позиції пов'язана з технологічною організацією трансляції політичних меседжів. У таких умовах вільна преса виступає об'єктом маніпуляції з боку політичних інститутів та акторів (особливо під час війни – див.: Семенець, 2022). Вона, своєю чергою, виступає чинником вторинного маніпулювання громадською думкою. Лише невелика частина незаангажованих (вільних) медіа створює альтернативу політико-маніпулятивним посланням. Особливо наочно це видно в умовах російсько-української війни. Н. Стеблина аргументовано вказує, що позиція, яку посідають повідомлення прес-служб, говорить про «значну перевагу, яку в цифровому дискурсі мають статусні політичні актори. Тим не менш, і вони часто «губляться» в інформаційному шумі – за переваги передруків із мас-медіа. Лише під час

масштабних подій – таких, як Азовська криза чи Об'єднавчий собор, вони виходять на перший план, а отже, можуть формувати порядок денний» (Стеблина, 2020: 183).

Усвідомлення значення всіх цифрових медіа призводить до структурування громадської думки на основі каналу інформування. Фізичні громадські спільноти та групи замінюються аудиторіями певних цифрових каналів політичної інформації і функціонують автономно одна від одної. Внаслідок цього проблематизується створення інтегрованої громадської думки, яка формується як сукупність різних позицій та виразів. Н. Стеблина вірно говорить про соціальні мережі, не вбачаючи «їхнього переважання у дискурсі – і тенденції до збільшення присутності саме цього каналу передачі інформації. До того ж, використання соцмереж як каналу, не говорить про переважання у дискурсі нестатусних політичних акторів» (Стеблина, 2020: 183).

Цифровізація політико-комунікаційного простору означає вплив штучного інтелекту на розвиток мережових структур інформування. Це замінює реальних політичних акторів на «комп'ютерних ретрансляторів» політичних ідей та пропозицій. При цьому об'єктами маніпуляції виступають не лише компоненти суспільства, але й децентралізована державна влада (це, зокрема, влучно показано в статті С. Дембицького) (Дембицький, 2023). Українська фахівчиня Ю. Лісовська слушно розглядає ентропійну особливість конвергенції як вплив на дифузю державної влади від атомарного рівня до «мислячих систем як стратегічну перспективу якісного зростання самовизначених та саморегулюючих технологічних можливостей індивідуального і суспільного розвитку людини» (Лісовська, 2020: 352).

Глобальна та всеосяжна цифровізація спричиняє новий горизонт планування комунікаційної політики. Стратегічне мислення у цифровому середовищі означає передбачення появи маніпулятивних подій та псевдоподій, а також керування порядком денним. У цій ситуації громадська думка не може розглядатися як цілісне поза технологічне (фізичне, матеріальне) утворення. Вона стає продуктом цифрової системи трансляції політичних послань-медіаматеріалів. Згідно зі справедливою позицією Ю. Лісовської, «доба унікальних перетворень фундаментальних першооснов людського життя, що буде правову державу, дозволяє відкрити новий онтологічний, гносеологічний та аксіологічний вимір – кіберсучасність, в якому пропонується інноваційний формат цифрового безсмертя» (Лісовська, 2020: 352). Відповідно, перебування у медійному порядку денному для політичних новин – це без перебільшення питання виживання (de León, 2023).

Отже, сучасна громадська думка в умовах діджиталізації перебуває під тиском комунікаційно-технологічних перетворень політичних смислів. Традиційні інститути та актори усуваються з політико-комунікаційної арени. Як наслідок, громадська думка втрачає автономію та внутрішні причини функціонування. Відбувається її дезінтеграція та заміна на цифрові «ерзаці».

Таким чином, процеси діджиталізації актуалізують проблему симулякрів у політичному Інтернет-середовищі. Постійний запуск псевдоновин, фейків та міфів створює медійно-політичний порядок денний, який має всі ознаки вигаданості та штучності. Це є викликом для традиційної структури громадської думки, оскільки класична інституалізована демократична громадськість змушена реагувати на псевдоподії, які ініціюються як владою, так і конкурентними політичними акторами. Внаслідок цього відбувається поляризація громадсько-політичних позицій, яка демонструється в коментарях та інших реакціях на значущі пункти порядку денного.

Наслідком подібної ситуації для структури громадської думки є «завантаженість» громадських акторів псевдопроблемами та відсутність належної уваги до дійсно важливих завдань і потреб суспільства. Медійна політика сучасних держав та політичних акторів відзначається використанням технологій адресного Інтернет-рекламування, що дає змогу залучити аудиторією до розгляду певних подій, які ніби мають широке суспільне значення. Натомість вони є інспірованими з метою поширення вузькокорпоративних та вузькогрупових меседжів. Внаслідок діджиталізації соціальний медіа менеджмент суттєво обмежує доцільність застосування засобів традиційної соціологічної діагностики громадської думки. Це проявляється в тому, що суб'єкти SMM-рекламування в політичному секторі здебільшого збирають поведінкову інформацію типових аудиторій та налаштовують адресні стратегії комунікаційного Інтернет-маніпулювання. Спроби викриття подібних кампаній з боку «справжньої» демократичної громадськості та вимоги відкритості комунікаційного процесу залишаються неефективними.

Отже, перед громадськістю постає завдання постійного моніторингу фейкових подій та симулякрів, а також формування викривальних кампаній. Водночас асиметричними засобами відповіді на цифрові виклики мають бути постійна подієва громадсько-політична активність оф-лайн, яка буде свідчити про реальне існування громадських суб'єктів, лідерів громадської думки, які не є конкретними політичними суб'єктами.

В умовах російсько-української війни нагальною потребою є створення цифрових ресурсів політичного фактчекінгу та реєстрів фейкової політичної інформації, псевдоподій, маніпулятивних

кампаній тощо. Також на часі формуванням проєктів щодо просування законодавчої «санації» інформаційного поля. Репутаційні ризики викриття фейкової інформації та маніпуляцій мають стати надійними запобіжниками для сучасних політичних «режисерів» громадської думки. В аналізі вказаного будуть полягати наші подальші зусилля щодо розвитку порушеної теми.

Svitla V. Public opinion and political consequences of digitalization: specifics and vectors of interaction

The article is devoted to the study of the digital public self-presentation of minority groups and individuals in the Internet environment, which questions the ability of the public to function as a balanced community. The purpose of the study is to establish the challenges of digitalization for the structure of modern public opinion. The political dimension of digitization processes is characterized, which requires careful analysis, since the state of public opinion can no longer be fully diagnosed by traditional means of sociological research. It was emphasized that in the conditions of the Russian-Ukrainian war, knowledge about the structure of public opinion can significantly influence the formation of effective strategies for countering enemy manipulations and building campaigns to promote pro-Ukrainian positions. The ability of public opinion to respond to public information is analyzed. The importance of structuring public opinion is revealed not only on the basis of ideological preferences and aggregation of interests, but also on the basis of "secondary" factors, in particular, subjective sympathies. It was found that due to the multifaceted nature of means of disseminating political information, there is a combination of traditional and digital media. It was found that digitalization contributes to the transparency and completeness of the display of information about the activities of the authorities in a democratic society. It has been proven that even in the conditions of a stable democracy there is a practice of a purposeful change in the political positions of citizens in favor of a certain engaged message or thesis. It has been established that in the conditions of modern Ukraine, the resource availability of virtual political subjects makes manipulative practices successful and very common. It is assumed that the consequences of political digitization pose a significant threat to the fundamental values of democratic representation, rights to exercise freedom of speech, etc. It was found that the free press is an object of manipulation by political institutions and actors. It is established that the formation of integrated public opinion, which is aggregated as a set of different positions and expressions, is problematic. The issue of objects of manipulation, which are not only components of society, but also of decentralized state power, is considered. The specificity of strategic thinking in the digital environment is indicated, which involves the emergence of manipulative events and pseudo-events, as well as agenda management. It was concluded that traditional institutions and actors are gradually being eliminated from the political and communication arena. It is substantiated that the media policy of modern states and political actors is characterized by the use of targeted Internet advertising technologies, which makes it possible to attract the audience to the consideration of certain events that seem to have broad social significance.

Key words: public opinion, political manipulation, leaders of public opinion, digitalization, political Internet environment, political actors, democratic public.

Література:

1. Балуща Л. Громадська думка як складова процесу інституціалізації демократії в сучасній Україні. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2012. Вип. 2. С. 198–204.
2. Березовська-Чміль О. Б. Ідеї цифрового авторитаризму крізь призму філософії політики. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2020. Вип. 31. С. 99–100.
3. Білоус І. В. Управлінські аспекти вивчення громадської думки стосовно створення умов безпечного материнства на місцевому рівні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 13. С. 100–104.
4. Дембіцький С. С. Особливості громадської думки в Україні під час війни (академічний досвід). *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 5. С. 86–89.
5. Засадко В. В., Лиска О. Г. Громадська думка щодо якості надання адміністративних послуг у містах України. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 2. С. 142–147.
6. Кудрявцев О. Цифрова нерівність: особливості впровадження системи електронного урядування в сучасному полі української політики. *Evropský politický a právní diskurz*. 2014. Sv. 1, Vyd. 6. С. 276–285.
7. Лісовська Ю. П. Тотально-цифровий контроль щодо дифузії державної політики в умовах надзвичайних ситуацій. *Молодий вчений*. 2020. № 10(2). С. 351–354.

8. Лукач К. В. Вплив цифрових технологій на розвиток політичної комунікації. *Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації*. 2018. № 1. С. 135–139.
9. Нестерович В. Ф. Генезис наукової думки щодо розуміння конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 1. С. 26–38.
10. Панченко В. Г. Інформаційно-цифровий неопротекціонізм у політиці економічного патріотизму: новий інструмент фрагментації цифрової економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 6. С. 5–12.
11. Петрушина Т., Соболева Н., Чепурко Г. Громадська думка щодо ролі науки в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2016. № 2. С. 81–101.
12. Семенець О. Маніпулятивні дискурсивні практики використання концепту 'патріотизм' та їхній вплив на громадську думку (критичний дискурс-аналіз та соціологія). *Вчені записки Таверійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33(72). № 1(3). С. 155–160.
13. Стеблина Н. О. Український цифровий політичний дискурс в умовах «гібридної медіа системи». *Сучасне суспільство*. 2020. Вип. 1. С. 176–185.
14. Тихоненко І. В. Цифрова дипломатія як інструмент зовнішньої політики США у XXI столітті. *Політичне життя*. 2019. № 1. С. 85–90.
15. Торяник В. М. Громадська думка та політична ментальність як компоненти політичної культури суспільства. *Право і суспільство*. 2013. № 5. С. 161–165
16. Фролов П. Д. «Консолідована громадська думка»: спроба операціоналізації поняття. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2014. Вип. 6. С. 262–277.
17. de León E., On Issue Survival: News Media and How Political Issues Remain Salient in the Face of Crisis. *International Journal of Public Opinion Research*. Volume 35. Issue 3. Autumn 2023. edad024, <https://doi.org/10.1093/ijpor/edad024>
18. Seungsu L., Jaeho Ch., Communication Mediation in an Era of Partisan Selectivity: Modeling Effects of Information and Discussion on Participation. *International Journal of Public Opinion Research*. Volume 35. Issue 3. Autumn 2023. edad020 <https://doi.org/10.1093/ijpor/edad020>

References:

1. Balutska L. Hromadska dumka yak skladova protsesu instytutsializatsii demokratii v suchasni Ukraini. [Public opinion as a component of the process of institutionalization of democracy in modern Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filosofsko-politohichni studii*. 2012. Vyp. 2. S. 198–204 [in Ukrainian].
2. Berezovska-Chmil O. B. Idei tsyfrovoho avtorytaryzmu kriz pryzmu filosofii polityky. [Ideas of digital authoritarianism through the prism of political philosophy]. *Sotsialno-humanitarnyi visnyk*. 2020. Vyp. 31. S. 99–100 [in Ukrainian].
3. Bilous I. V. Upravlinski aspekty vyvchennia hromadskoi dumky stosovno stvorennia umov bezpechnoho materynstva na mistsevomu rivni. [Management aspects of studying public opinion regarding the creation of conditions for safe motherhood at the local level]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2012. № 13. S. 100–104 [in Ukrainian].
4. Dembitskyi S. S. Osoblyvosti hromadskoi dumky v Ukraini pid chas viiny (akademichnyi dosvid). [Peculiarities of public opinion in Ukraine during the war (academic experience)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. 2023. № 5. S. 86–89. Steblyna N. O. Ukrainyskyi tsyfrovyy politychnyyi dyskurs v umovakh «hibrydnoi media systemy». [Ukrainian digital political discourse in the conditions of the "hybrid media system"]. *Suchasne suspilstvo*. 2020. Vyp. 1. S. 176-185 [in Ukrainian].
5. Zasadko V. V., Lyska O. H. Hromadska dumka shchodo yakosti nadання administratyvnykh posluh u mistakh Ukrainy. [Public opinion regarding the quality of administrative services in Ukrainian cities]. *Stratehichni priorytety*. 2015. № 2. S. 142–147 [in Ukrainian].
6. Kudriavtsev O. Tsyfrova nerivnist: osoblyvosti vprovadzhennia systemy elektronnoho uriaduvannia v suchasnomu poli ukrainskoi polityky. [Digital inequality: features of the implementation of the electronic government system in the modern field of Ukrainian politics]. *Evropský politický a právní diskurz*. 2014. Sv. 1, Vyd. 6. S. 276–285 [in Ukrainian].
7. Lisovska Yu. P. Totalno-tsyfrovyi kontrol shchodo dyfuzii derzhavnoi polityky v umovakh nadzvychainykh sytuatsii. [Total-digital control over the diffusion of state policy in emergency situations]. *Molodyi vchenyi*. 2020. № 10(2). S. 351–354 [in Ukrainian].
8. Lukach K. V. Vplyv tsyfrovyykh tekhnolohii na rozvytok politychnoi komunikatsii. [The influence of digital technologies on the development of political communication] *Derzhava ta rehiony*. Seriya : Sotsialni komunikatsii. 2018. № 1. S. 135–139 [in Ukrainian].

9. Nesterovych V. F. Henezys naukovoї dumky shchodo rozuminnia konstytutsiino-pravovykh zasad vplyvu hromadskosti na pryiniattia normatyvno-pravovykh aktiv. [The genesis of scientific opinion regarding the understanding of the constitutional and legal foundations of the influence of the public on the adoption of normative and legal acts] *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. 2016. Vyp. 1. S. 26–38 [in Ukrainian].
10. Panchenko V. H. Informatsiino-tsyfrovyi neoproteksionizm u politytsi ekonomichnoho patriotyzmu: novyi instrument frahmentatsii tsyfrovoi ekonomiky. [Information and digital neo-protectionism in the policy of economic patriotism: a new tool for fragmentation of the digital economy]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2018. № 6. S. 5–12 [in Ukrainian].
11. Petrushyna T., Sobolieva N., Chepurko H. Hromadska dumka shchodo roli nauky v ukrainskomu suspilstvi. [Public opinion regarding the role of science in Ukrainian society]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. 2016. № 2. S. 81–101 [in Ukrainian].
12. Semenets O. Manipuliatyvni dyskursyvni praktyky vykorystannia kontseptu 'patriotyzm ta yikhonii vplyv na hromadsku dumku (krytychnyi dyskurs-analiz ta sotsiologhiia). [Manipulative discursive practices of using the concept of "patriotism" and their influence on public opinion (critical discourse analysis and sociology)]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia : Filologhiia. Zhurnalistyka*. 2022. T. 33(72). № 1(3). S. 155–160 [in Ukrainian].
13. Steblyna, N. O. (2020). Ukrainyskyi tsyfrovyy politychnyi dyskurs v umovakh "hibrydnoi mediasystemy" [Ukrainian digital political discourse in the conditions of the "hybrid media system"]. *Suchasne suspilstvo*, iss. 1, pp. 176–185 [in Ukrainian].
14. Tykhonenko I. V. Tsyfrova dyplomatiia yak instrument zovnishnoi polityky SShA u KhKhI stolitti. [Digital diplomacy as a tool of US foreign policy in the 21st century]. *Politychne zhyttia*. 2019. № 1. S. 85–90 [in Ukrainian].
15. Torianyuk V. M. Hromadska dumka ta politychna mentalnist yak komponenty politychnoi kultury suspilstva. [Public opinion and political mentality as components of the political culture of society]. *Pravo i suspilstvo*. 2013. № 5. S. 161–165 [in Ukrainian].
16. Frolov P. D. «Konsolidovana hromadska dumka»: sproba operatsionalizatsii poniattia. [«Consolidated public opinion»: an attempt to operationalize the concept] *Psykholohichni nauky: problemy i zdobutky*. 2014. Vyp. 6. S. 262–277 [in Ukrainian].
17. de León E., On Issue Survival: News Media and How Political Issues Remain Salient in the Face of Crisis. *International Journal of Public Opinion Research*. Volume 35. Issue 3. Autumn 2023. edad024, <https://doi.org/10.1093/ijpor/edad024>[in English].
18. Seungsu L., Jaeho Ch., Communication Mediation in an Era of Partisan Selectivity: Modeling Effects of Information and Discussion on Participation. *International Journal of Public Opinion Research*. Volume 35. Issue 3. Autumn 2023. edad020 <https://doi.org/10.1093/ijpor/edad020> [in English].

Стаття надійшла до редакції 12.05.2023

Стаття рекомендована до друку 14.07.2023

ДО ПРОБЛЕМИ ІДЕОЛОГІЗАЦІЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОСТІ

Чубур Н. В.,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри політичних технологій

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ORCID ID: 0000-0002-0735-7307

chbnv@ukr.net

У статті аналізується ідеологічний фактор впливу на процеси глобалізації в сучасному світі. У зв'язку з цим проведено аналіз різноманітних ідеологічних концептів, доктрин і теорій. Розглянуто ідеологічне явище глобалізації через призму глобалізму. Зокрема, автор досліджує політичний глобалізм, що ґрунтується на уявленнях ідеологічного порядку та враховує інтереси і можливості держав, що найбільш виграли від сучасних процесів глобалізації, особливо у політичній і економічній частинах.

Особлива увага приділена впливу англо-американського лібералізму. В цьому контексті глобалізм розглядається з точки зору ідеології та стратегії, у відповідності з якою зусиллями глобалістів конструюється світ економічного і політичного монополізму. У відповідності з цим нормальна конкуренція і партнерство підмінено поділом на «золотий мільярд» та периферію. Автор наводить наукову класифікацію типів глобалізму, що формують картину сучасного світу. У статті особлива увага приділяється протиріччям щодо значення та впливу ідеологічного фактору на сучасні глобалізаційні процеси. Зокрема, аналізується проблема деідеологізації та реідеологізації суспільства. Автор розглядає різноманітні за своїм походженням, сферами прояву, механізмами і наслідками процеси, що складають об'єктивний зміст глобалізації і вважає, що останні не можуть бути вільні від комплексу ідеологічних факторів, цінностей і аспектів.

Окремо піднято питання щодо реалізації інтересів техносфери. Концепція техносфери і пов'язані з нею ідеологічні побудови пересікаються з однією із самих важливих і гострих проблем сучасності – співвідношенням процесів глобалізації з модернізацією, провідним напрямом якої виступає вестернізація. Автор розглядає ідеологію глобалізму в межах економікоцентричного підходу щодо інтерпретації сучасного світу.

Ключові слова: глобалізація, глобалізм, ідеологія, деідеологізація, техносфера, модернізація.

Глобалізація стала одним із провідних символів сучасної епохи і вже декілька десятиліть кардинально змінює життя всього людства. Цей феномен постійно знаходиться у центрі уваги світової суспільної думки, його намагаються використати у своїх інтересах різні політичні сили. Актуальність, складність і масштабність цього явища лише частково обґрунтовують неоднозначність підходів щодо його суджень і трактувань. У цьому зв'язку виникає нагальна проблема дослідження реальних і об'єктивних явищ глобалізації та їх відображень у вигляді різноманітних ідеологічних концептів, доктрин і теорій.

Таким чином, метою даної статті є аналіз і характеристика ідеологічного впливу на сучасні глобалізаційні процеси. Серед основних завдань є дослідження політичного глобалізму, історичний аналіз англо-американського лібералізму, співставлення протилежних точок зору щодо значення та впливу ідеологічного фактору на сучасні глобалізаційні процеси. Дослідження виконано з використанням методів системного, логічного, структурно-функціонального та соціально-політичного аналізу.

Підходи до визначення поняття глобалізація та вплив останньої на політико-економічні сфери життя стали предметом дослідження багатьох науковців, серед яких Дж. Вільямсон, М. Камдессю, Д. Медоуз, Дж. Сакс, Дж. Сорос. У працях вчених В. Бансала, Дж. Майер, Г. Мюрдала та інших обґрунтовуються загрози неоліберального підходу до побудови світового господарства. Перші спроби до вивчення ідеології та вплив останньої на суспільні сфери життя стали предметом дослідження науковців, серед яких А. Дестют де Трасі, К. Маркс, Ф. Енгельс, К. Манхейм. У працях вчених М. Шелера,

Е. Дюркгейма, М. Вебера, Т. Парсонса ідеологія розглядалася достатньо суб'єктивно – вираз певного інтересу будь-якої соціальної групи.

Низка провідних дослідників вважають, що реальний процес глобалізації засобів і технологій передачі інформації, фінансових ринків, новітніх видів озброєння знаходить своє оформлення в ідеології глобалізму. Ідеологічне явище глобалізації в багатьох випадках сприймається через призму глобалізму. Останній розглядається як когломєрат уявлень, що підкреслюють роль і значення глобальних витоків в житті сучасного людства і має майже завжди виключно позитивний зміст. При цьому залишаються осторонь конкретні питання соціально-політичної організації, а також зміст таких основ; глобальне розглядається як самоцінність і засіб вирішення накопичених у світі проблем (Глобалізація та політика, 2021). Окремо слід звернути увагу на політичний глобалізм, що ґрунтується на уявленнях ідеологічного порядку та враховує інтереси і можливості держав і об'єднань, які найбільш виграли від сучасних процесів глобалізації, особливо у фінансово-економічній частині.

Існує дещо інше трактування проблеми сучасної ідеологізації глобалізаційних процесів, а сама ідея глобалізації має всі шанси стати підґрунтям однієї з самих нових світових ідеологій, що визнає суспільно-політичний клімат першої половини ХХІ століття. Мова йде про американську версію англо-американського лібералізму. Англо-американський лібералізм у свій час сформував ідею відкритого суспільства (Поппер К., 1994). Глобалізація – це варіант відкритого суспільства в планетарному масштабі, де існує світ економічного та інформаційного обміну, що не обмежений будь-якими протекціоністським перепонами. Глобалізм розглядається з точки зору ідеології та стратегії, у відповідності з якою зусиллями глобалістів, всупереч їх ліберальній риторичі, конструється світ економічного і політичного монополізму. У відповідності з цим нормальна конкуренція і партнерство підмінені поділом на «золотий мільярд» та периферію (Global transformations, 2000).

Низка закордонних авторів пов'язують тенденції узурпації можливостей глобалізаційного прогресу зі США. Французький дослідник А. Валладао, наприклад, зазначав: «Особлива перевага світового положення США складається в тому, що в силу власної економічної, політичної і військової могутності вони являються єдиною державою, що може дозволити собі не пристосовуватися до світової спільноти, а навпаки, пристосовувати цю спільноту до себе». Він вважає, що «США виграють від становлення взаємозалежного і глобального світу з тієї причини, що їх власне суспільство вже частково глобалізоване і живе в умовах, коли окремі люди і різноманітні їх об'єднання постійно шукають правила поведінки, що не порушували б їх взаємовідносин. Америка зараз виявилась центром світу тому, що весь світ знаходиться в Америці». Дійсно, США першими відчули наступ ери глобалізації та змогли пристосуватися до її викликів, розробити стратегію поведінки, що забезпечила їм в основному позитивні результати та привілейоване положення (Valladao A., 1993).

На цьому етапі важливо констатувати два факти. Перший з них стосується використання терміну «глобалізм» для характеристики ідеологічних концепцій, що пов'язані із глобалізацією як об'єктивним вектором світового розвитку і реальними подіями в житті людства. Це стало причиною багатьох непорозумінь, що можна знайти в наукових працях і суспільно-політичній літературі. Другий пов'язаний з тим, що глобалізаційні ідеологічні концепції, в певній мірі комунікують стратегію глобалізму, яку в сучасному світі здібні проводити лише найбільш розвинуті країни, а саме США та їх партнери по клубу «золотого мільярду». Дві обставини сприяли тому, що глобалізм дуже швидко поширився світом і в 1970-ті рр. переважав в ідейному спектрі світогляду освіченої частини людства.

По-перше, мова йде про деідеологізацію багатьох сфер життя країн і народів, перш за все міжнародних відносин і системи загальнолюдських підходів до світового розвитку. З одного боку, поштовх досліджень «кінця ідеологій» був у більшості бунтом раціоналістичної свідомості науково-технічної революції, що розпочала постіндустріальну стадію життя людства. Це був своєрідний протест проти ірраціональності ідеологій, що була закладена у ХІХ ст. З іншого боку, деідеологізація стала прапором «нового класу» технократів і менеджерів, які намагалися за допомогою цієї концепції послабити контроль політиків і громадянського суспільства над їх діями. Їх девізом стала теза, згідно якої все, що ліві сили та ліберали були готові досягти за допомогою болючих для населення соціальних революцій, можливо і потрібно досягати за допомогою більш ефективної і менш затратної науково-технічної революції. Деідеологізація мала двох суспільних адресатів: науково-технічну інтелігенцію та пересічну людину, що являла сучасний тип «споживача». Для перших деідеологізація була ідеалом точного, верифікованого знання. На основі останнього, технократи робили спробу визволитися від критики та контролю ідеологів і політиків. Щодо «економічної людини», яка була орієнтована на споживання, деідеологізація означала реабілітацію «принципу задоволення», послаблення моралі, що заважала долучитися до «цивілізації споживачтва і відпочинку» (Фукуяма Ф., 2019).

По друге, реалії світу, що постійно змінюється у напрямку постіндустріально-інформаційного суспільства, вимагали якщо не відмови, то у всякому випадку наукової ревізії всіх сторін такої складної категорії як ідеологія. З того часу, як поняття «ідеологія» у 1801 р. було введено у науковий обіг

французьким філософом і економістом А. Дестют де Трасі і який підняв питання, чому ті чи інші комплекси ідей (у тому числі і хибні) мають домінуючий вплив на суспільство, суспільствознавство концентрувало свою увагу на розкритті «вчення про ідеї» як теорії причин їх хибності, як ідеології «хибної свідомості» тощо (Політологічний енциклопедичний словник, 2004). Однак дослідники розуміли і той беззаперечний факт, що якби ідеології не відігравали важливої соціальної ролі, то вона навряд чи могла б десятиліттями і століттями спрямовувати волю та енергію мільйонів людей на реалізацію тих чи інших проектів і цінностей. Дійсно, якби ідеології були стовідсотково хибними, то їх політична і практична цінність вимірювалася негативними показниками. Як наслідок, вони швидко зникли б як суспільне явище. Виникнення ідеологій започаткувало той етап розвитку політики, коли змістом відносин між людиною і владою став захист групових інтересів та заснованих на них індивідуальних прав. В цих умовах політична стабільність стала в неمالій ступені визначатися характером уявлень щодо неї населення. Останні залежали від здібності тієї чи іншої ідеологічної конструкції логічно пояснювати сучасний стан і проектувати прийнятне майбутнє.

Наприклад, марксизм намагався визначити соціальну «вагу» ідеологій через їх зв'язки з інтересами суспільних груп і класів, що трактувалися як пріоритетні (Політологічний енциклопедичний словник, 2004). Однак «реальний соціалізм» продемонстрував, що служіння інтересам не головна ознака ідеології. М. Вебер використовував концепцію ідеології з метою дослідження впливу релігії на становлення індивідуалізму в суспільній психології, а разом з ним і капіталізму в суспільних відносинах. Ним були розкриті позитивні функції ідеології навіть у тих випадках, коли за її змістом ту чи іншу ідеологію можна визнати хибною (Хрестоматія з політології, 2014).

К. Манхейм характеризував ідеологію як метод соціального пізнання, що стало важливим і цінним для інтерпретації цього феномену (Манхейм К., 2008). Однак і ця функція не може бути визнана основною для ідеології. Завдяки працям К. Манхейма і К. Маркса, концепт «ідеології» за тривалі роки свого академічного існування отримав відому теоретичну самодостатність.

Традиційний підхід західної науки щодо дослідження ідеології ґрунтується переважно на трьох основних пунктах: тезис щодо плюралізму ідеологій; визначення ідеології як хибної чи поєднання хибної та істинної свідомості; зведення ідеології до упередженості у судженнях, запереченню в ній творчого початку. В останній третій ХХ ст. відбулася не просто реабілітація ідеології як важливої ознаки сучасного цивілізованого суспільства, але як результат багатолітньої дискусії був знятий тезис щодо ідеології хибної свідомості. Ревізію було піддане все термінологічне поле використання поняття «ідеологія»: як процесу виробництва знань, знаків, цінностей у соціальному житті; як сукупності ідей, що притаманні конкретній соціальній групі чи класу; як хибної свідомості, що використовується для забезпечення політичної переваги; як систематично розірваної, викривленої комунікації, що постійно реалізується; як соціальної потреби ілюзії, міфу, віртуальності; як канал чи простір, в межах якого актор визначає смисл оточуючого його світу; як сукупність переконань, що орієнтують на дії (Eagleton T., 1991).

Ідея щодо домінуючого статусу ідеології в організації майбутнього суспільного порядку відстоюють і ті автори, що мають занепокоєння, що певного роду ідеологічні конструкції стануть підґрунтям для швидкого краху цивілізації та приходу нової епохи варварства. І. Валлерстайн у своїх прогнозах виникнення у ХХІ ст. нової економічної світ-системи підкреслював, що невід'ємною умовою досягнення цього стане висунення «ідеології (тобто політичної програми), що ґрунтується на первинній ролі груп як соціальних агентів». При цьому він вважає, що можливі «тільки дві ідеології групової дії». Перша з них характеризувалася американським вченим через ідею «виживання найбільш пристосованих» груп. Другу він пов'язував з принципом «невиключеності» (non-exclusivity). Це визнання рівних прав всіх людських груп на свою долю світового прибутку в реконструйованій людством світ-системі. В такому випадку перед США, на думку, І. Валлерстайна, виникає можливість йти в своєму розвитку двома альтернативними шляхами: 1) неофашистським, повним соціальних конфліктів, за допомогою яких бідніші класи будуть утримувати в самому низу суспільної драбини через насилля; 2) національної солідарності, єдності зусиль, що ведуть до рівності. Визнаючи, що перший шлях для США є неприйнятним, він робить висновки: «До того часу, поки США не усвідомлять, нема єдиного порятунку ніж врятувати все людство, ні вони, ні інший світ не виберуться із структурної кризи світ-системи» (І. Валлерстайн Світ 2050 року буде таким, яким ми його створимо).

Унікальність ролі і функції ідеології як соціального явища існує в тому, що вона забезпечує здібність індивіда і суспільства до довготривалої діяльності в умовах швидкого наростання питань. Проблема криється в тому, що раціональні відповіді на ці питання заздалегідь не можуть бути отримані у сумісній зі строками рішення актуальних задач і з тривалістю людського життя. І це є головною функцією ідеології, що обумовлена природою людської індивідуальної та суспільної свідомості. Саме тому життя, суспільні відносини без ідеології є ілюзією. Ідеології у наш час створюються під довготривалі науково-технічні проекти, соціально-економічні програми та суспільно важливі починання. Як наслідок, відбувається потужна ідеологізація всіх сторін життя сучасної людини. Якщо історію

розглядати з точки зору як історію ідей, а світовий розвиток як сферу і напрям реалізації ідей, то сама думка щодо занепаду ідеологій представляється некоректною та хибною.

Дослідники приходять до висновку, що ідеологічний пейзаж світу у XXI ст. «багатомірний і не зводиться лише до одного лібералізму, ні до політичних ідеологій як таким. Релігійні, а також соціокультурні і неполітичні форми та прояви ідеології починають відігравати в ньому все більшу роль». З іншого боку, різноманітні за своїм походженням, сферами прояву, механізмами і наслідками процеси, що складають об'єктивний зміст глобалізації, не можуть бути вільні від комплексу ідеологічних факторів, цінностей і аспектів. Вони будуть стикатися між собою, доводячи на практиці необхідність ідеології як явища і в найближчому майбутньому. Її основними джерелами в наш час виступають наступні фактори:

– стабільні, довготривалі негативні екологічні наслідки господарської діяльності людини на планеті, що досягли у другій половині XX ст. масштабів загрози мутації всієї біосфери Землі, включаючи саму людину;

– поява перших суб'єктів світової економіки і політики (транснаціональних корпорацій, держав, міждержавних організацій), поєднання інтересів, здібностей і можливостей, що вимагають від них і дозволяють їм діяти глобально в одній чи декількох сферах життєдіяльності на повсякденній основі (Fuller G., 1998).

На сучасному етапі на перший план світового життя висувається реалізація інтересів техносфери. Остання розглядається як сукупність найбільш розвинутих постіндустріальних держав, що знаходяться один з одним в певних структурних відносинах є матеріальною основою багатьох сучасних глобалізаційних процесів (Політологічний енциклопедичний словник, 2004). Концепція техносфери і пов'язані з нею ідеологічні побудови пересікаються з однією із самих важливих і гострих проблем сучасності – співвідношенням процесів глобалізації з модернізацією, провідним напрямом якої виступає вестернізація. З цього питання існує два основних підходи. Перший ґрунтується на тому, що глобалізація – це процес ширший, ніж вестернізація і у всіх практичних сенсах є ідентичним феномену модернізації. Прихильниками цієї точки зору є А. Гідденс, Р. Робертсон, М. Олброу, У. Коннолі. Ці дослідники проаналізували досвід входження в постіндустріальну стадію розвитку деяких азіатських країн та довели, що модернізаційні можливості в них були реалізовані без вестернізації їх основоположних засад. Представники другого підходу розглядають глобалізацію як глобальну дифузю західного модернізму, тобто розширеної вестернізації, поширення капіталізму і західних суспільно-політичних інститутів. Між прихильниками цих двох підходів йде достатньо жвава дискусія, в центрі якої принципове питання: чи може незахідний світ вступити у фазу глобалізації, не потрапивши під вплив вестернізації, не заплативши відмовою від своєї культури заради низки ефективних цивілізаційних основ Заходу?

Теорія глобалізації та ідеології глобалізму тривалий час розвивалася в межах економікоцентричного підходу щодо інтерпретації сучасного світу і людської історії. Дійсно, глобалізація із самого початку була більш успішною саме в економічній сфері. Найбільш відомі з них – багаточисельні концепції модернізації і розвитку, теорії залежності і мікросистемності. Найбільш істотною рисою перших з них був універсалізм, іншими словами розвиток суспільства розглядався як всезагальний процес, що мав одні й ті самі закономірності та етапи для всіх країн і народів. Ці теорії визнавали особливості еволюції різних етносів і держав, однак вважали їх або несуттєвими, або різними ділянками на одному й тому ж шляху розвитку. Методологічною основою універсалізму був технологічний детермінізм, що розглядав розвиток людства з прогресу технологій і економіки і призводив до вирішення усіх соціальних проблем.

Метаморфози світоустрою, які відбулися протягом останніх десятиліть, наочно продемонстрували, що ідеології не зникли зі світової політики та міжнародних відносин. Навпаки, події кінця XX початку XXI століття зазначають, що політичні функції ідеологій розширюються і залишаються важливим фактором глобалізаційних процесів сучасності. Разом зі зміною складу сил, що діють у світовій політиці, іншими стали ідеї, концепції та ідеології, якими ці сили користуються у боротьбі за власні цілі. Світ у XXI столітті стоїть на порозі зародження нових ідеологій, що орієнтуються на визначенні шляхів розвитку не тільки окремих держав, скільки людства загалом. Важливим матеріалом для їх розвитку стануть глобальні ідеологічні системи.

Chubur N. To the problem of ideologization of globalization processes today

The article analyzes the ideological factor of influence on globalization processes in the modern world. In this regard, an analysis of various ideological concepts, doctrines and theories was carried out. The ideological phenomenon of globalization is considered through the prism of globalism. In particular, the author examines political globalism, which is based on the ideas of the ideological order and takes into account the interests and capabilities of the states that have benefited the most from modern processes of globalization, especially in the political and economic parts.

Special attention is paid to the influence of Anglo-American liberalism. In this context, globalism is considered from the point of view of ideology and strategy, in accordance with which the efforts of globalists construct a world of economic and political monopoly. Accordingly, normal competition and partnership have been replaced by a division into the "golden billion" and the periphery. The article pays special attention to contradictions regarding the importance and influence of the ideological factor on modern globalization processes. In particular, the problem of de-ideologization and re-ideologization of society is analyzed. The author examines processes that are diverse in their origin, spheres of manifestation, mechanisms and consequences, which make up the objective content of globalization and believes that the latter cannot be free from a complex of ideological factors, values and aspects. A separate question was raised regarding the realization of the interests of the technosphere. The concept of the technosphere and related ideological constructions intersect with one of the most important and acute problems of our time - the correlation between the processes of globalization and modernization, the leading direction of which is westernization. The author examines the ideology of globalism within the framework of the economic-centric approach to the interpretation of the modern world.

Key words: globalization, globalism, ideology, de-ideologization, technosphere, modernization.

Література:

1. Глобалізація та політика національної безпеки : підручник / під ред. Петра Юхименка. К.: Центр навчальної літератури, 2021. 408 с.
2. Карл Поппер Відкрите суспільство та його вороги. Том I. / Перекл. з англ. О. Коваленка. К. : Основи, 1994. 444 с.
3. Global transformations: politics, Economics and culture / Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. Cambridge; Oxford: Polity Press, 2000. 515 p.
4. Valladao A. Le XXI siècle sera américain. Paris, 1993. P. 48.
5. Френсіс Фукуяма Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. К. : Наш формат, 2019. 608 с.
6. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко. К. : Генеза, 2004. 792 с.
7. Хрестоматія з політології: навч. посібн. / упор. В. Ф. Смолянчук, Н. В. Чубур. К : КНЕУ, 2014. 579 с.
8. Манхейм К. Идеология та утопия / Пер. з нім. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. С. 132.
9. Eagleton T. Ideology: An Introduction. N. Y., 1991. P. 2.
10. І. Валлерстайн Світ 2050 року буде таким, яким ми його створимо. Веб-сайт: URL: <http://www.commons.com.ua>
11. Fuller G. Redrawing the World Borders // *World Policy Journal*. Summer 1998. P. 30.

References:

1. Yukhymenko P (Ed). (2021) Globalizatsiia ta polityka natsional'noi bezpeky. [Globalization and national security policy: textbook]. Kyiv : Center of Educational Literature, 2021. 408 s. [in Ukrainian].
2. Karl Poper (1994) Vidkryte suspil'stvo ta yoho vorohy. Tom I. [The open society and its enemies. Volume I.]. Kyiv : Osnovy, 1994. 444 s. [in Ukrainian].
3. Global transformations: politics, Economics and culture (2000) / Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. Cambridge; Oxford: Polity Press, 2000. 515 p. [in English].
4. Valladao A. (1993) Le XXI siècle sera américain. Paris, 1993. P. 48. [French].
5. Francis Fukuyama (2019) Politychnyj poriadok i politychnyj zanepad. Vid promyslovoi revoliutsii do globalizatsii [Political order and political decline. From the industrial revolution to the globalization of democracy]. Kyiv : Nash format, 2019. 608 s. [in Ukrainian].
6. Politolohichnyy entsyklopedychnyy slovnyk (2004) / Uporyad. V. P. Horbatenko [Political science encyclopedic dictionary]. Kyiv: Heneza, 2004. 792 s. [in Ukrainian].
7. Khrestomatiya z politolohiyi: navch. posibn. (2014) / Uporyad. V. F. Smolyanyuk, N. V. Chubur. [Textbook of political science]. Kyiv : KNEU, 2014. 579 s. [in Ukrainian].
8. Mankheym K. (2008) Ideolohiya ta utopiya / Per. z nim. [Ideology and utopia] Kyiv : DUKH I LITERA, 2008. 132 s. [in Ukrainian].
9. Eagleton T. (1991) Ideology: An Introduction. N. Y., 1991. P. 2. [in English].
10. Vallerstayn I. Svit 2050 roku bude takym, yakym my yoho stvorymo. [The world of 2050 will be as we create it] URL:<https://www.commons.com.ua>. [in Ukrainian].
11. Fuller G. (1998) Redrawing the World Borders. *World Policy Journal*. Summer 1998. P. 30. [in English].

Стаття надійшла до редакції 22.05.2023

Стаття рекомендована до друку 19.06.2023

ПРЕВЕНТИВНІ ЗАХОДИ ПРОБАЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ

Гусак А. П.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права і процесу

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0002-2142-5193

annamax@ukr.net

У статті розглядаються превентивні заходи пробації щодо неповнолітніх правопорушників. Зараз, в українському суспільстві ювенальна юстиція все частіше сприймається як система запобігання та профілактики причин ювенальної злочинності. Це призводить до модернізації системи профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Виходячи з критичного аналізу профілактичних компонентів запобігання злочинності неповнолітніх, було запропоновано багато варіантів щодо поліпшення вітчизняних заходів профілактики. Дана стаття зобов'язана висвітлити діяльність служби пробації та розглянути і проаналізувати превентивні заходи пробації щодо неповнолітніх правопорушників. Останніми роками органи державної влади України, науковці та окремі громадські організації зробили серйозні кроки щодо реалізації державної політики у сфері кримінально-виконавчих відносин, особливо щодо неповнолітніх, пробації, реформування пенітенціарної системи тощо. Система пробації є частиною системи ювенальної юстиції, як комплекс заходів, які можуть бути застосовані до особи, визнаної судом винною у вчиненні злочину, якщо її засуджено до певного строку позбавлення волі або іншої відповідальності, з метою встановити певні межі та зобов'язання щодо правопорушника з метою соціальної реабілітації. Отже, суть ювенальної пробації полягає в тому, що працівники органів пробації створюють ефективний соціальний супровід засуджених неповнолітніх, які підлягають звільненню, тобто допомагають неповнолітнім адаптуватися для життя в суспільстві, після відбування покарання. Після звільнення неповнолітніх з місць позбавлення волі, без належної роботи органів пробації і різних громадських організацій, вони можуть зустрітись з низкою проблем, які неможливо вирішити самотужки, і без їх участі можливе повернення в кримінальне середовище. Автор вважає, що пробація є необхідним інструментом адаптації неповнолітніх правопорушників у суспільстві після виходу з місць позбавлення свободи.

Ключові слова: запобігання злочинності, злочинність неповнолітніх, постпенітенціарна пробація, пробаційні програми, ресоціалізація, рецидивна злочинність, служба пробації, ювенальна пробація.

Постановка проблеми. Злочинність неповнолітніх має певні особливості: з одного боку, вона відноситься до ювенальної злочинності, з іншого боку, вона переростає у злочинність молоді та загальнокримінальну злочинність. Очевидно, що суспільно небезпечні наслідки злочинності неповнолітніх вимагають розробки та застосування нових ефективних психолого-педагогічних, соціально-економічних та правових заходів, спрямованих на зниження рівня злочинності неповнолітніх зокрема. У зв'язку з цим необхідно вивчати, удосконалювати, посилювати увагу, систематичний контроль та нагляд за превентивними заходами пробації, які стосуються неповнолітніх правопорушників.

Зрозуміло, що найоптимальнішою формою та засобом впливу на неповнолітніх правопорушників є така форма, що не пов'язана з ув'язненням, і як результат позбавляє впливу кримінальних субкультур у місцях позбавлення волі. Крім того, саме форма покарання, не пов'язана з ізоляцією, є важливою для збереження і підтримки соціальних стосунків неповнолітніх правопорушників. Вона базується

на правильному поєднанні фізичного, професійного, освітнього, психологічного та соціально-релігійного виховання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед вітчизняних та зарубіжних науковців, які досліджували окремі питання профілактики злочинності неповнолітніх, особливо роль органів пробації у цій діяльності, можна назвати: Г. А. Аванесова, Ю. М. Антоняна, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, І. Г. Богатирьова, В. В. Голіну, Б. М. Головікіна, Н. В. Буруковську, Н. М. Градецьку, І. М. Даньшина, О. М. Джужу, А. І. Долгову, В. М. Дрьоміна, В. П. Ємельянова, А. Є. Жалінського, В. І. Женунтія, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, К. Є. Ігошева, Т. Л. Кальченко, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнєцову, І. Г. Куца, О. О. Книженко, О. Г. Колба, Н. М. Крестовську, В. В. Лунєєва, І. М. Михайлову, Г. М. Міньковського, Г. Г. Мошака, М. В. Палія, Е. В. Расюка, О. Б. Сахарову, В. Я. Тація, А. П. Тузова, В. О. Тулякова, В. І. Шакуна, О. М. Яковлева, Н. В. Яницьку, А. О. Ярового, Д. В. Ягунова, І. С. Яковець, О. Б. Янчука та інших.

Метою статті є огляд та аналіз превентивних заходів пробації щодо неповнолітніх правопорушників. Аналіз дозволить зрозуміти положення чинного кримінального законодавства України щодо неповнолітніх правопорушників та методи його реалізації. Це сприятиме вдосконаленню системи покарань неповнолітніх, підвищенню ефективності кримінального законодавства щодо впливу на особистість неповнолітнього правопорушника.

Виклад основного матеріалу. 5 лютого 2015 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про пробацію», фактично оголосивши про готовність України запровадити нові критерії національної юрисдикції для застосування санкцій та заходів.

Пробація, європейські стандарти якої викладені в Рекомендації Ради Європи CM/Rec (2010) (Рекомендація, 2010) і в Правилах Ради Європи про пробацію (Правила, 2010), є ключовим органом для систематичного застосування державних санкцій і заходів.

Ці пропозиції були враховані при розробці закону України «Про пробацію». Закон визначає сутність та структуру української державної моделі пробації.

Згідно з Законом України «Про пробацію» пробація – система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого (Закон, 2015).

Метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення правопорушників, запобігання повторному вчиненню ними правопорушень та надання суду інформації про характеристики обвинувачених, для того щоб він міг визначити рівень їх відповідальності (Закон, 2015).

Основні принципи пробації: справедливість, законність, невідворотність виконання покарання, повага до прав і свобод громадянина, повага до людської гідності, рівність перед законом, конфіденційність, неупередженість, співпраця та взаємодія державних органів та органів місцевого самоврядування (Закон, 2015).

Підставою для пробації є рішення суду, за яким застосовується покарання, не пов'язане з позбавленням волі, або, за певних умов, – звільнення від відбування покарання на певний строк.

До функцій уповноваженого органу належать також: складання досудової доповіді обвинуваченого, допомога правопорушнику у підготовці до звільнення з ізолятора тимчасового тримання, передача правопорушників до виправних установ для відбування покарання.

Крім того, існують завдання, які зараз покладаються на службу пробації, але не визначені українським законодавством як завдання Законом «Про пробацію»: виконання кримінальних покарань у виді штрафу; виконання адміністративних стягнень у виді громадських робіт, виправних робіт та суспільно корисних робіт.

З метою забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України з пробації та безпосереднього спрямування і координації діяльності уповноважених органів пробації наказом Міністерства юстиції України створено неприбуткову Державну установу «Центр пробації».

В українському законодавстві визначено три види пробації, а саме:

1) досудова пробація - це забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності (досудова доповідь);

2) наглядова пробація - це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням (реалізація пробаційних програм), звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів;

3) пенітенціарна пробація - це підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання.

Кожна форма пробації має свою роль у протидії рецидивній злочинності неповнолітніх. Водночас повний комплекс заходів перевиховання, які застосовують працівники пробації для перевиховання неповнолітніх правопорушників, буде ефективним лише з точки зору конкретних видів пробації.

Коротко розглянемо сутність та зміст кожного пробаційного заходу, використання інструментів пробації та ресурси, які мобілізуються для виконання законодавчих завдань.

Досудова пробація - це подання до суду досудової доповіді з характеристиками неповнолітньої особи для визначення судом міри її відповідальності.

Д. В. Ягунов у своїх дослідженнях стверджує, що «сутність досудової пробації полягає у роботі офіцера пробації в судах, яка пов'язана із вивченням особи злочинця, який притягується до кримінальної відповідальності, і наданням відповідних рекомендацій суддям щодо міри покарання або досудові дослідження» (Ягунов, 2007).

Говорячи про досудову пробацію, багато науковців цитували гасло британського вченого Д. Уїтфілда, який казав, що досудова доповідь є «вітриною» служби пробації (Вітфілд, 2004).

О. І. Богатирьова, визнає, що «одним із способів подолати рецидив, а отже й підвищити ефективність призначення та виконання покарань можна вважати інформацію та рекомендації, які надаються працівниками пробації, судовій владі для сприяння їм у прийнятті обґрунтованого і справедливого рішення» (Богатирьова, 2014).

В. Аніщук зазначив, що впровадження пробації в Україні докорінно змінило спосіб співпраці зі злочинцями на стадії обвинувачення. Фактично досудова пробація базується на оцінці ризику рецидиву (Аніщук, 2017).

Тому відповідно до положень Закону України «Про пробацію» орган пробації на вимогу суду подає досудову доповідь за результатами незалежного соціального розслідування щодо обвинуваченого. Дослідження було розроблено не для того, щоб довести вину чи невинуватість, а для того, щоб зробити висновки щодо ризику рецидиву та ймовірності рецидиву з або без ув'язнення (Закон, 2015).

Погоджуючись з науковцями, варто зазначити, що перед офіцером пробації стоїть дуже відповідальне та непросте завдання – складання досудової доповіді, яка повинна містити максимально повну та достовірну інформацію про неповнолітнього. Тобто маємо підстави вважати, що подальша доля неповнолітнього, який, можливо, оступився і не до кінця усвідомлював наслідки своїх дій, залежить від офіцера пробації.

Таким чином, застосування досудової пробації на етапі притягнення до кримінальної відповідальності дозволяє неповнолітнім уникнути соціальної ізоляції. Звісно, якщо за досудовою доповіддю суд визнає, що неповнолітній не становить суспільної загрози, може бути застосовано альтернативне покарання. Співробітники служби пробації збирають та аналізують інформацію та оцінюють фактори злочинності неповнолітніх, щоб визначити найбільш прийнятне покарання. На основі збору матеріалів також планується індивідуальна робота неповнолітніх з метою зниження ризику повторних правопорушень та виправлення.

Досить влучно з цього приводу зазначила заступник директора державної установи «Центр пробації» О. Суботенко: «ключ до недопущення нового злочину потрібно шукати в самій людині, а допомогти відкрити цей замок можливо завдяки правильному оцінюванню ризиків і її потреб...» (Коренюк, 2018).

Досудова доповідь неповнолітнього також повинна містити відомості про вплив кримінально-правових факторів на поведінку особи, а також рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику вчинення неповнолітнім рецидиву злочинів, для прийняття судом відповідного превентивного рішення.

Вважаємо, що для підвищення ефективності досудової пробації необхідно активно залучати до підготовки досудових доповідей волонтерів, громадські, благодійні та релігійні організації. Адже неповнолітні не залишаються позбавленими волі через певні заходи, зокрема досудову пробацію. Це допомагає уникнути потрапляння до кримінальних субкультур, тим самим зводячи до мінімуму ймовірність повторних злочинів цими особами.

Важливим чинником реалізації механізму наглядової пробації є виконання пробаційної програми суб'єктом. Законодавці визначають процес пробаційної програми «як системи наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого» (Закон, 2015). Слід зазначити, що використання пробаційних програм для неповнолітніх мають певні особливості. Зокрема, пробаційні програми для неповнолітніх здійснюються уповноваженими органами з питань пробації спільно з суб'єктами, які надають соціальні послуги відповідно до законодавства України. «Про соціальні послуги» та «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (Закон, 2015).

Мета застосування пробаційних програм до осіб, включаючи неповнолітніх, визначає ряд функцій, включаючи наглядову пробацію, спрямованих на боротьбу з рецидивом у дорослих і неповнолітніх, зокрема «метою є виправлення суб'єктів пробації, звільнених від відбування покарання з випробуванням,

на яких судом покладено обов'язок проходження пробаційних програм (далі – суб'єкти пробації), запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень» (Постанова, 2017).

Наглядова пробація реалізує Європейський стандарт пробації, який стверджує, що нагляд слід розглядати не лише як функцію контролю, а й як засіб консультування, допомоги чи мотивації правопорушників. Тому наглядова пробація є заходом нагляду та соціального виховання злочинців.

Наглядові заходи пробації починаються після отримання органом пробації вироку суду. Чинним законодавством передбачені заходи контролю за поведінкою та виконанням обов'язків по відношенню до правопорушників.

Заходи соціально-виховної роботи розробляються індивідуально для кожного правопорушника з урахуванням факторів ризику, виявлених під час оцінки ризику повторного вчинення злочину, проведеної під час обліку правопорушника. Такі оцінки будуть проводитися періодично в майбутньому для коригування певних заходів.

Заходи контролю, а також соціально-виховна робота включаються в індивідуальний план роботи порушника, який розрахований на весь іспитовий термін. Для підвищення рівня мотивації ув'язнені вносили зміни під час написання особистих планів.

Під час наглядової пробації доступний спеціальний інструмент випробування – пробаційна програма. Програма пробації як засіб пробації застосовується до осіб, звільнених за рішенням суду, і включає заходи, спрямовані на корекцію соціальної поведінки або спричинення суспільно корисних змін в особистості, окремих її проявів і поведінці. Зараз використовуються чотири програми пробації для неповнолітніх: «Попередження вживання психоактивних речовин», «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки» та «Формування життєвих навичок».

Пенітенціарна пробація – це процес, за допомогою якого орган пробації бере участь у підготовці особи, яка була засуджена, до працевлаштування та проживання після звільнення по місцю за своїм вибором.

Ці заходи передбачали умовні покарання за місцем проживання засудженого після його звільнення згідно з відповідними положеннями колоніальної адміністрації. Для первинного вирішення таких проблем пробація звертається до державних органів у межах законодавства, а також залучає різні організації місцевої власності, які є ресурсними базами пробації.

Враховуючи особливості праці, закон диференціює пробацію для неповнолітніх, встановлюючи, що вона спрямована на забезпечення їх нормального фізичного та психологічного розвитку, попередження агресивної поведінки, стимулювання позитивних змін особистості та покращення соціальних стосунків.

Пробація щодо неповнолітніх здійснюється установами та службами у справах дітей, спеціалізованими установами та установами соціального захисту та профілактики правопорушень дітей.

Вибір та вивчення основних напрямів превентивної діяльності підрозділів поліції у сфері ювенальної превенції здійснюватиметься шляхом аналізу положень наказу МВС України 19.12.2017 № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» (Наказ, 2017).

На додаток до підготовки досудових звітів для обвинувачених, нагляду за вироками, не пов'язаними з позбавленням волі, та адміністрування пробаційних програм, офіцери пробації працюють у закритих установах для моніторингу та вирішення проблем із правопорушниками, які готуються до звільнення. Наразі така пробація активно застосовується, але ще не на рівні досудової та наглядової пробації.

Отже, суть ювенальної пробації полягає в тому, що працівники пробації створюють ефективний соціальний супровід засуджених неповнолітніх, які збираються звільнитися, тобто допомагають неповнолітнім адаптуватися в суспільстві після виходу з нього. Після звільнення неповнолітніх з місць позбавлення волі, без належної роботи в органах пробації, у справах дітей і різних громадських організаціях, вони зіткнуться з багатьма проблемами, які неможливо вирішити поодиночці, і без їх участі можливе повернення в кримінальне середовище.

Ми вважаємо, що такий вид пробації є необхідним інструментом адаптації неповнолітніх правопорушників у суспільстві після виходу з місць позбавлення волі. Ми вважаємо, що неповнолітнім правопорушникам необхідно призначати покарання умовно.

Безперечно, запровадження пробації в Україні є новацією в системі запобігання рецидивній злочинності неповнолітніх. Водночас із запровадженням системи пробації в Україні відбулися позитивні зрушення, зокрема зниження рецидивної злочинності, зазначають у Генеральній прокуратурі України, Державному управлінні юстиції України, Мін'юсті України, державній агенції «Центр пробації». Загалом це свідчить про ефективність роботи органів пробації як основою запобігання рецидиву злочинів неповнолітніх.

У сучасному українському суспільстві існують розбіжності щодо доцільності запровадження ювенальної юстиції в нашій країні. Одні вважають це необхідною частиною системи правосуддя, інші – загрозу негативного впливу на життя української сім'ї.

Виходячи з цього, ми вважаємо, що компетентні органи та служби у сфері захисту прав неповнолітніх мають одночасно виконувати загальні функції, що характеризуються загальною профілактикою правопорушень, та специфічні функції, пов'язані з профілактичним впливом у системі ювенальної юстиції.

Висновки. Система пробації є частиною системи ювенальної юстиції, як комплекс заходів, які можуть бути застосовані до особи, визнаної судом винною у вчиненні злочину, якщо її засуджено до певного строку позбавлення волі або іншої відповідальності, з метою встановити певні межі та зобов'язання щодо правопорушника з метою соціальної реабілітації.

Останніми роками органи державної влади України, науковці та окремі громадські організації зробили серйозні кроки щодо реалізації державної політики у сфері кримінально-виконавчих відносин, особливо щодо неповнолітніх, пробації, реформування пенітенціарної системи тощо. У цій сфері прийнято чимало нормативно-правових актів та законодавчих ініціатив, подано до Верховної Ради кілька законопроектів щодо гуманізації кримінального права, в тому числі шляхом запровадження пробації.

Husak A. Preventive measures of probation regarding juvenile offenders

Juvenile justice is increasingly perceived as a system of preventing the causes of juvenile crime in Ukrainian society. This leads to the modernization of the system of crime prevention among children. Many options were proposed to improve domestic preventive measures based on a critical analysis of the preventive components of juvenile delinquency prevention. The main task of this article is to highlight the problems of the probation service and to consider and analyze the preventive measures of probation for juvenile offenders. According to the Law of Ukraine "On Probation" probation is a system of supervisory and social-educational measures applied by a court decision and in accordance with the law to convicts, execution of certain types of criminal punishments not related to deprivation of liberty, and providing the court with information, which characterizes the accused. The purpose of probation is to ensure public safety by correcting offenders, preventing them from re-offending, and providing the court with information about the characteristics of the accused in order to determine their level of responsibility. The main principles of probation: justice, legality, the inevitability of punishment, respect for the rights and freedoms of citizens, respect for human dignity, equality before the law, confidentiality, impartiality, cooperation and interaction of state and local self-government bodies. Therefore, the probation system should be part of the juvenile justice system, as a set of measures that can be applied to a person found guilty, if he is sentenced to a certain term of imprisonment or other responsibility, in order to establish certain limits and obligations regarding the offender for the purpose of social rehabilitation. Therefore, the probation system should be a part of the juvenile justice system as a set of measures that are applied to a person found guilty by the courts of committing a crime. In recent years, the state authorities of Ukraine, scientists and individual public organizations have taken serious steps towards the implementation of state policy in the field of criminal-executive relations. In this area, many normative legal acts and legislative initiatives have been adopted. Several draft laws on the humanization of criminal law have been submitted to the Verkhovna Rada, including through the introduction of probation. The results of the research show that the complexity of the resocialization process requires special knowledge of psychology and social work from probation officers.

Key words: crime prevention, juvenile delinquency, probation authorities, post-penitentiary probation, probationary programs, resocialization, probation service, recurrent criminality, social maladaptation, juvenile probation.

Література:

1. Аніщук В. Організація служби пробації в Україні. Підприємництво, господарство і право (кримінальне право): журнал. Київ, 2017. № 3. С. 224–226.
2. Богатирьова О. І. Пробація як перспективний напрям політики держави у сфері боротьби зі злочинністю. Політика у сфері боротьби зі злочинністю. Івано-Франківськ, 2014. С. 274–276.
3. Василевич В. В. Кримінологічне обґрунтування запровадження інститутів відновного правосуддя та пробації в Україні. Науковий вісник національної академії внутрішніх справ. 2014. № 3. С. 45–49.
4. Вітфілд Д. Вступ до служби пробації: моногр. Київ: Атіка, 2004. С. 59–60.
5. Головна. Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/dkvs>.
6. Коренюк А. А. Орган пробації як суб'єкт запобігання рецидивним злочинам неповнолітніх в Україні. Публічне право. 2018. № 3(31). С. 31–40.

7. Правила Ради Європи про пробацію. Рекомендація CM/Rec(2010)1. (неофіційний переклад) URL: <https://rm.coe.int/16806f4097>.
8. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ М-ва внутр. справ України від 19.12.2017 р. № 1044 : станом на 21 серп. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>.
9. Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм : Постанова Каб. Міністрів України від 18.01.2017 р. № 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-п#Text>.
10. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII : станом на 1 січ. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>.
11. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text.
12. Юревічіус І. Дорога до латвійської служби пробації. Питання ювенальної юстиції. 2009. № 1(21).
13. Ягунов Д. Служба пробації: концепція, засади діяльності, організаційна структура. Відновне правосуддя в Україні. 2007. № 1(5). С. 60–64.

References:

1. Anishchuk V. (2017). Orhanizatsiia sluzhby probatsii v Ukraini. [Organization of probation service in Ukraine] *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo (kryminalne pravo): zhurnal*. Kyiv. № 3. S.224–226. [in Ukrainian].
2. Bohatyrova O. I. (2014). Probatsiia yak perspektyvnyi napriam polityky derzhavy u sferi borotby zi zlochynnistiu. [Probation as a promising direct policy of the state in the sphere of struggle against evil] *Polityka u sferi borotby zi zlochynnistiu*. Ivano-Frankivsk. S. 274–276. [in Ukrainian].
3. Vasylevych V. V. (2014). Kryminolohichne obgruntuvannia zaprovadzhennia instytutiv vidnovnoho pravosuddia ta probatsii v Ukraini. [Criminological training for the provision of the institutes of primary justice and probation in Ukraine] *Naukovyi visnyk natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 3. S. 45–49. [in Ukrainian].
4. Vitfild D. (2004). Vstup do sluzhby probatsii [Entry to probation service] : monohr. Kyiv: Atika, S. 59–60. [in Ukrainian].
5. Ministerstvo yustytzii Ukrainy. [Ministry of Justice of Ukraine] Holovna. URL: <https://minjust.gov.ua/dkvs>. [in Ukrainian].
6. Koreniuk A. A. (2018). Orhan probatsii yak subiekt zapobihannia retsydyvnyim zlochynam nepovnolitnikh v Ukraini. [Organ of probation as a subject of prevention of recurrent maladies of minor illnesses in Ukraine] *Publichne pravo*. № 3(31). S. 31–40. [in Ukrainian].
7. Pravyla Rady Yevropy pro probatsiiu. [Rules for the sake of Europe on probation] Rekomendatsiia CM/Rec(2010)1. URL: <https://rm.coe.int/16806f4097>. [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Instruktzii z orhanizatsii roboty pidrozdiliv yuvenalnoi prevensii Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the approval of the Instructions for organizing the work of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine] : Nakaz M-va внутр. справ Ukrainy vid 19.12.2017 r. № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>. [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Poriadku rozroblennia ta realizatsii probatsiinykh proham [On approval of the Procedure for the development and implementation of probation programs] : Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 18.01.2017 r. № 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-п#Text>. [in Ukrainian].
10. Pro probatsiiu [About probation] : Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 r. № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>. [in Ukrainian].
11. Rekomendatsiia CM/Rec (2010) 12 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo suddiv [Recommendation CM/Rec (2010) 12 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on judges: independence, effectiveness and duties]: nezalezhnist, efektyvnist ta oboviazky. Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text. [in Ukrainian].
12. Yurevichius I. (2009). Doroha do latviiskoi sluzhby probatsii. [The road to the Latvian probation service]. *Pytannia yuvenalnoi yustytzii*. № 1(21). [in Ukrainian].
13. Yahunov D. (2007). Sluzhba probatsii: kontseptsiia, zasady diialnosti, orhanizatsiina struktura. [Probation service: concept, principles of activity, organizational structure] *Vidnovne pravosuddia v Ukraini*. № 1(5). S.60-64. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.05.2023

Стаття рекомендована до друку 18.07.2023

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК АЛІМЕНТНОГО ОБОВ'ЯЗКУ ІНШИХ РОДИЧІВ

Семенова А. П.,

аспірант кафедри історії держави і права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-5047-7793

lawyeralbina@gmail.com

Погіршення економічної і соціальної ситуації в країні, криза сімейних відносин та збільшення у зв'язку із цим самотніх людей спонукають до наукового пошуку шляхів покращення матеріального забезпечення соціально незахищених верств населення. Одним зі способів такого забезпечення може бути інститут аліментування. Воєнні дії на території України стали однією із причин збільшення кількості людей, позбавлених опіки і піклування з боку найрідніших. Тому стає практично необхідним застосування законодавства про аліментування з боку інших родичів.

Дана стаття присвячена розвитку законодавчого врегулювання аліментних правовідносин інших родичів та охоплює історичний період від часів панування імперської та радянської влади на території українських етнічних земель до сьогодення. Під час підготовки статті були досліджені основні нормативні акти, які регулювали сімейні правовідносини, а саме Австрійський цивільний кодекс 1811 року, Звід законів Російської імперії 1832 року, Зібрання Малоросійських прав 1804 року, Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 року, Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР 1969 року та чинний Сімейний кодекс України 2002 року. Встановлено, що аліментний обов'язок інших родичів на території українських земель за часів імперської влади не був законодавчо закріплений, а існував у формі звичаїв. Право на аліменти з інших осіб, окрім родичів першого ступеня споріднення, законодавчо було закріплене лише в післявоєнні роки. На основі дослідження нормативно-правових актів описаний та кваліфікований суб'єктний склад цього виду аліментних правовідносин на різних етапах історичного розвитку та сьогодення. Детально описані особливості виникнення аліментного обов'язку в усіх зобов'язаних осіб: діда і баби, прабаби і прадіда, брата і сестри, вітчима і мачухи, пасинка і падчерки, спадкоємців, фактичних вихователів і вихованців. Під час проведення наукового дослідження нормативно-правових актів встановлені та описані всі необхідні умови і підстави, необхідні для виникнення аліментних правовідносин між іншими родичами.

Ключові слова: аліменти, аліментний обов'язок, утримання, матеріальна потреба, буржуазне аліментне право, соціалістичне аліментне право, сучасне аліментне право.

Постановка проблеми. Винайдення дієвого механізму реалізації права на отримання аліментів не тільки з родичів першого ступеня споріднення, але й з інших суб'єктів аліментних правовідносин є актуальним питанням наукової та судової практики. Проте успішне впровадження та застосування правових норм неможливе без комплексного дослідження історії розвитку інституту аліментування з боку інших родичів.

Аналіз наукових праць та публікацій сучасності свідчить про відсутність системних досліджень історії розвитку законодавства у сфері стягнення аліментів з інших родичів. Дослідженням окремих аспектів аліментних правовідносин між іншими родичами займалися вчені Афанасьєва Л. В., Ромовська З. В., Боднар Т. В., Гопанчук В. С. та інші.

Мета статті – дослідити етапи розвитку законодавчого регламентування аліментних правовідносин між іншими родичами на території України в різні історичні періоди, починаючи з часів панування імперської та радянської влади до сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Законодавство імперських країн, які панували на території етнічних українських земель впродовж XVIII–XIX століть, регламентувало аліментні правовідносини, учасниками яких були лише родичі першого ступеня споріднення, тобто відносини утримання між батьками та дітьми, а також між подружжям. Ані Австрійський цивільний кодекс 1811 року, ані Звід законів Російської імперії 1832 року не містили норм щодо аліментування інших родичів.

Утримання родичів, які потребують допомоги, належало до сфери регулювання норм моралі. Про це, зокрема, свідчать норми Зібрання Малоросійських прав 1804 року, які були однією зі спроб кодифікації норм та звичаїв, поширених на території українських земель. Зібрання містило норму, яка встановлювала, що дівчина, перебуваючи під опікою своїх братів, дядьків чи інших родичів у зв'язку зі смертю її батьків, має право на утримання з їх боку до моменту заміжжя.

Після скасування імперської влади на українських землях та встановлення радянського режиму сімейне законодавство суттєво не оновилося. Тому в перших редакціях радянського Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 року були відсутні статті, які б регламентували порядок сплати аліментів для утримання інших родичів. В коло учасників аліментних правовідносин надалі включалися лише діти, батьки і подружжя.

Вперше на законодавчому рівні перелік аліментозобов'язуючих осіб був розширений в повенні роки. Так, указом Президії Верховної Ради УРСР від 7 квітня 1951 року Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 року було доповнено та збільшено коло осіб, зобов'язаних до сплати аліментів, з трьох до десяти категорій. Додатково аліментний обов'язок покладався на:

1) повнолітніх братів і сестер, батьки яких померли або внаслідок хвороби чи з інших поважних причин не могли їх утримувати;

2) діда і бабу щодо повнолітніх внуків, якщо у внуків не було батьків або останні внаслідок хвороби чи з інших поважних причин не могли їх утримувати;

3) повнолітніх внуків, які володіли достатніми засобами для надання допомоги своїм нужденним бабі і дідові, якщо в останніх не було дітей або подружжя, які б могли надавати їм допомогу;

4) вітчима і мачуху щодо неповнолітніх та повнолітніх нужденних непрацездатних пасинків і падчерок, якщо їхні батьки померли або внаслідок хвороби чи з інших поважних причин не могли виконувати батьківських обов'язків;

5) повнолітніх пасинка і падчерку щодо їх непрацездатних вітчима та мачухи, якщо останні надавали їм утримання протягом не менш як десяти років;

6) осіб, які взяли дітей на постійне виховання, але згодом відмовилися від такого виховання, щодо неповнолітніх і нужденних непрацездатних повнолітніх дітей, якщо їх батьки померли або внаслідок хвороби чи з інших поважних причин не могли виконувати батьківських обов'язків;

7) осіб, які отримали спадок від утримувачів дітей, або тих, хто відповідно до закону зобов'язувався їх утримувати, щодо неповнолітніх або нужденних непрацездатних повнолітніх дітей. Особа, яка отримала спадок, сплачувала аліменти на дітей в межах розміру отриманого ним майна (Кодекс законів про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану, 1926).

Наступним уніфікованим актом, який регламентував аліментні відносини, був Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР 1969 року. Цей нормативний акт також містив перелік осіб, окрім родичів першого ступеня споріднення, які зобов'язувалися до аліментного обов'язку. Неповнолітніх дітей зобов'язувалися утримувати дід і баба, брат і сестра, вітчим і мачуха неповнолітньої дитини, а також особи, які постійно виховували дитину і утримували її, як члена своєї сім'ї, надаючи їй систематичну матеріальну допомогу. А сплачувати аліменти на непрацездатних повнолітніх осіб зобов'язувалися онуки, пасинки і падчерки, а також особи, яких вони виховували і надавали їм систематичну матеріальну допомогу (Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР, 1969).

Аліментний обов'язок виникав в діда, баби, брата або сестри тільки у випадку відсутності батьків або якщо батьки з поважних причин не могли виконувати свої обов'язки щодо виховання дитини. Також особа, зобов'язана до сплати аліментів, повинна була бути повнолітньою і мати достатні матеріальні можливості для утримання потребуючого родича. Закон не вимагав, щоб дід та баба або брат і сестра, які зобов'язані до сплати аліментів, були працездатними.

Стаття 96 Кодексу про шлюб та сім'ю УРСР 1969 року регламентувала аліментний обов'язок щодо повнолітніх непрацездатних родичів. Сплачувати такий вид аліментів могли онуки, пасинки і падчерки, а також особи, які не менш як п'ять років перебували на вихованні в непрацездатної особи та отримували від неї систематичну матеріальну допомогу (Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР, 1969). Обов'язковими умовами для призначення такого виду аліментів були відсутність в непрацездатного близьких родичів першого ступеня споріднення, а також нужденність самого отримувача аліментів.

Сплата аліментів на утримання діда або баби здійснювалася незалежно від того, чи вони в минулому платили аліменти на неповнолітніх онуків, допомагали їм або іншим чином брали участь в їхньому вихованні. Але такий вид аліментів міг бути призначений тільки у випадку, якщо в діда і баби не було близьких родичів, які зобов'язувалися їх утримувати, таких як діти або один із подружжя.

Характерним для аліментного обов'язку інших родичів за Кодексом про шлюб та сім'ю УРСР 1969 року була відсутність черговості, яка б встановлювала хто саме із родичів зобов'язаний до сплати аліментів. Наприклад, якщо дитина виховувалася і утримувалася фактичним вихователем,

але мала інших родичів, таких як брат, сестра, дід чи баба, позов міг бути пред'явлений до них усіх одночасно або за бажанням позивача лише до когось одного з-поміж зобов'язаних осіб. Аліментний обов'язок був рівний для них усіх. Якщо позовна заява подавалася лише до когось одного із родичів, суд при визначенні розміру аліментів міг взяти до уваги наявність аліментного обов'язку інших.

Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 року та Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР 1969 передбачали різний перелік інших родичів, зобов'язаних до сплати аліментів, а також різні умови та особливості призначення аліментів. Указ Президії Верховної Ради УРСР від 29 грудня 1969 року «Про порядок введення в дію Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР» врегулював питання, який саме кодекс слід застосовувати до аліментних правовідносин, які виникли і тривали в різні проміжки часу. Так, Кодекс 1969 року застосовувався до аліментних обов'язків, які виникли зі шлюбно-сімейних правовідносин до введення його в дію та продовжувалися після 1 січня 1970 року. Якщо ж шлюбно-сімейні правовідносини виникли і припинилися до 1 січня 1970 року, але позивач звернувся до суду після введення Кодексу 1969 року в дію, то аліменти призначалися на підставі Кодексу 1926 року (Ромовська З. В., 1973, с. 57).

Новий етап у розвитку аліментних правовідносин пов'язаний із прийняттям Сімейного кодексу України 2002 року. Слід підкреслити, що чинний Сімейний кодекс розрізняє три черги осіб, зобов'язаних до сплати аліментів:

- 1) батьки, діти та один із подружжя;
- 2) дід, прадід, баба, прабаба, внуки, правнуки, брати, сестри;
- 3) вітчим, мачуха, падчерка, пасинок, фактичний вихователь і вихованець.

Афанасьева Л. В. класифікує суб'єктів аліментних правовідносин на три групи: родичі, свояки та особи, пов'язані фактичним вихованням та утриманням (Афанасьева Л. В., 2002, с. 108).

В інший спосіб інших родичі як суб'єктів аліментних правовідносин, можна кваліфікувати, як таких, які пов'язані спорідненістю (дід, баба, онуки, брати, сестри), відносинами свояцтва (вітчим, мачуха, пасинок, падчерка), або відносинами, які склалися щодо виховання та утримання фактично (фактичні вихователі та вихованці). На відміну від відносин споріднення, свояцтво є відносинами поміж родичами одного подружжя. Своєцтво за чинним сімейним правом не має юридичного значення, за виключенням аліментних правовідносин між вітчимом (мачухою) та пасинком (падчеркою) (Афанасьева Л. В., 2002, с. 111–112).

Дід та баба зобов'язані утримувати своїх внуків, які не досягли повноліття тільки у випадках відсутності у них батьків або якщо батьки з поважних причин не можуть надавати їм матеріальної допомоги. Відсутність батьків означає їх смерть або оголошення їх померлими. У випадку позбавлення батьківських прав аліментний обов'язок у діда та баби не виникає, тому що він зберігається за біологічними батьками.

Свою чергою повнолітні внуки зобов'язані утримувати непрацездатних діда та бабу. Окрім цього, Сімейний кодекс України встановлює нових суб'єктів аліментних правовідносин, яких не було в радянському сімейному праві, а саме правнуків, прадідів та прабаб. Попри те, що правнуки не мають права вимагати стягнення аліментів зі своїх прадідів та прабаб, останні наділені таким правом.

Що стосується аліментного обов'язку повнолітніх братів і сестер, то згідно з положеннями Сімейного кодексу України він може виникати як щодо малолітніх і неповнолітніх братів і сестер, так і до повнолітніх непрацездатних. Варто зазначити, що чинне законодавство не уточнює, які саме брати та сестри можуть бути суб'єктами даних аліментних правовідносин. Але очевидним є те, що законодавець мав на увазі лише рідних братів і сестер, незалежно від того, чи вони мають спільних двох батьків, чи лише матір або батька.

В третю чергу аліментозобов'язаних осіб входять близькі особи, які не є кровними родичами: мачуха, вітчим та неповнолітні падчерка, пасинок, а також особи, в сім'ї яких виховувалася дитина.

Для виникнення аліментного обов'язку у мачухи або вітчима важливим є наявність факту спільного проживання разом із пасинком або падчеркою. При цьому суд може звільнити вітчима, мачуху від виконання аліментного обов'язку у випадках нетривалого спільного проживання з пасинком або падчеркою або у разі негідної поведінки біологічних матері або батька під час шлюбних відносин. Законодавець не встановив, який термін варто вважати тривалим або нетривалим перебуванням у шлюбних відносинах. Як і не встановив, яка поведінка вважається негідною у шлюбних відносинах. Тому в кожному конкретному випадку суд самостійно вирішує, чи існують підстави для звільнення мачухи або вітчима від сплати аліментів.

Аліментні правовідносини між вітчимом та мачухою є взаємними. Тому, якщо попередньо мачуха або вітчим систематично надавали допомогу своїм пасинку або падчерці протягом п'яти років, то після досягнення повноліття останні також зобов'язані матеріально підтримувати своїх непрацездатних мачуху або вітчима.

Відповідно до статті 269 Сімейного кодексу України особи, у сім'ї яких виховувалася дитина, зобов'язані надавати їй матеріальну допомогу, якщо у неї немає батьків, баби, діда, повнолітніх

братів та сестер, за умови, що ці особи можуть надавати матеріальну допомогу. Якщо таке виховання тривало не менше п'яти років, після досягнення повноліття дитина може бути притягнута до аліментного обов'язку щодо фактичних вихователів у випадку їх непрацездатності (Сімейний кодекс України, 2002).

Фактичне виховання та утримання чужої дитини за своїм юридичним змістом не спрямовані на набуття сімейних прав та обов'язків, але в сукупності з іншими передбаченими законом фактами породжують правові наслідки у вигляді аліментного обов'язку.

Взяття дитини на постійне виховання і утримання є юридичним фактом, з яким пов'язане настання певних правових наслідків. Відносини, коли одна особа без оформлення опіки чи піклування бере на себе добровільно обов'язок виховання і утримання чужої дитини, традиційно в юридичній літературі називаються фактичним вихованням, особу, яка взяла дитину на виховання і утримання – фактичним вихователем, а дитину – вихованцем. Фактичним виховання називається тому, що воно не пов'язане з якимось юридичним оформленням. Для застосування статті 269 Сімейного кодексу України не має значення, хто є фактичним вихователем – родич, особа, яка є батьком дитини, але в установленому порядку батьком не визнана, чи зовсім стороння особа (Боднар Т. В., Гопанчук В. С., Дзера О. В., 2018, с. 147).

Виникнення аліментного обов'язку в інших родичів є неможливим без наявності сукупності фактів.

По-перше, для виникнення аліментного обов'язку у родичів кожної наступної черги обов'язковим є відсутність родичів з попередньої черги, або якщо ці родичі з поважних причин не можуть наставати утримання своїм родичам. На практиці до поважних причин відносяться важка хвороба або непрацездатність зобов'язуючої особи, наявність на її утриманні інших родичів, важке матеріальне становище тощо. Тобто аліментний обов'язок інших родичів має чіткий субсидіарний характер, що означає можливість виникнення аліментного обов'язку у суб'єктів наступної черги тільки тоді, коли виключається можливість існування аліментного обов'язку суб'єктів попередньої черги.

По-друге, умовою виникнення аліментного обов'язку в інших родичів є потреба матеріальної допомоги у правомочній стороні, що означає відсутність доходу, неможливість самостійно себе забезпечити внаслідок неповноліття, хвороби або з інших причин.

По-третє, для виникнення аліментного обов'язку у суб'єкта з другої або третьої черги повинна бути можливість надання матеріальної підтримки правомочній стороні, що проявляється в наявності достатніх матеріальних засобів для забезпечення своєї життєдіяльності, життєдіяльності своїх близьких родичів – дітей, батьків та одного з подружжя, та у випадку необхідності матеріально підтримувати інших своїх родичів, які цього потребують.

Висновки. Отже, врегулювання аліментних правовідносин між іншими родичами еволюціонувало від звичаєвого права до чіткої законодавчої регламентації в чинному Сімейному кодексі України. Протягом історичного розвитку аліментного права розширювався перелік суб'єктів з-поміж інших родичів, удосконалювалися підстави і порядок стягнення аліментів з осіб, які не є родичами першого ступеня споріднення. Але попри те, що Сімейний кодекс України досить детально врегулює даний вид аліментів, в судовій практиці така категорія справ зустрічається нечасто. Це може свідчити про низьку обізнаність суспільства щодо наявності прав та обов'язків аліментування інших родичів. Стягнення аліментів з родичів, свояків та фактичних вихователів і вихованців дозволило б покращити матеріальне становище тих осіб, які цього потребують, додатково не навантажуючи державні інститути соціальними виплатами.

Semenova A. Historical development of alimony obligation other relatives

The deterioration of the economic and social situation in the country, the crisis of family relations and the increase in the number of single people in connection with this, prompt a scientific search for ways to improve the material support of the socially vulnerable population. One of the ways of such provision can be the institution of alimony. Military actions on the territory of Ukraine have become one of the reasons for the increase in the number of people who are deprived of guardianship and care by their closest relatives. Therefore, it becomes practically necessary to apply the legislation on alimony by other relatives.

This article is devoted to the development of the legislative regulation of alimony relations of other relatives and covers the historical period from the time of imperial and soviet rule on the territory of Ukrainian ethnic lands to the present. During the preparation of the article, were studied main historical documents, such as Austrian Civil Code of 1811, the Code of Laws of the Russian Empire of 1832, the Assembly of Little Russian Rights of 1804, the Code of Laws on Family, Guardianship, Marriage and Civil Status Acts Ukrainian SSR 1926, the Marriage and Family Code of the Ukrainian SSR 1969 and the current Family Code of Ukraine 2002. It has been established that the alimony obligation of other relatives on the territory of Ukrainian lands during the time of the imperial power was

not legislated, but existed in the form of customs. The right to alimony from other persons, except relatives of the first degree of consanguinity, was legislated only in the post-war years. Based on the research of regulatory legal acts, the subject composition of this type of alimony relationship at various stages of historical development and the present is described and qualified. The peculiarities of the occurrence of alimony obligations for all obligated persons are described in detail: grandfather and grandmother, great-grandmother and great-grandfather, brother and sister, stepfather and stepmother, stepson and stepdaughter, heirs, actual educators and pupils. During the scientific research of normative legal acts, all the necessary conditions and grounds necessary for the emergence of alimony relations between other relatives were established and described.

Key words: alimony, alimony obligation, maintenance, material need, bourgeois alimony law, socialist alimony law, modern alimony law.

Література:

1. Кодекс законів про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану зі змінами та доповненнями до 1 липня 1953 р. прийн. 31.05.1926 // ДВОУ видав. «Пролетар». – 130 с.
2. Кодекс про шлюб та сім'ю. Закон УРСР № 2006-VII від 20 червня 1969. Верховна Рада України. офіц. веб-сайт. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07/ed19690620> (дата звернення 23.05.2023).
3. Сімейний кодекс України. Закон України № 2947-III від 10 січня 2002 // Верховна Рада України. офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n1399> (дата звернення 23.05.2023).
4. Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про порядок введення в дію Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР» № 2476-VII від 29 грудня 1969 // Верховна Рада України. офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2476-07#Text> (дата звернення 23.05.2023).
5. Афанасьева Л.В. Аліментні правовідносини в Україні. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 – «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л. В. Афанасьева. – Харків, 2002. – 187 с.
6. Ромовська З. В. Аліментні зобов'язання. Конспект лекцій. – Львів: Вид.Львівського у-ту, 1973. – 60 с.
7. Сімейне право України: підручник / Боднар Т. В., Гопанчук В. С., Дзера О. В. [та ін.]; за заг.ред. Боднар Т. В. та Дзери О. В. – К.: Юрінком Інтер, 2018. – 520 с.

References:

1. Zakon URSSR «Kodeks zakoniv pro rodynu, opiku, podruzzhzia ta pro akty hromadianskoho stanu» zi zminamy ta dopovnenniamy do 1 lypnia 1953 r. Vid 31.05.1926 [Law of the Ukrainian SSR «Code of Laws on Family, Guardianship, Spouse and Civil Status Acts» from 31.05.1926 // vydav. «Proletar». – 130 s. [in Ukrainian].
2. Zakon URSSR «Kodeks pro shliub ta simiu» vid 20 chervnia 1969 r. No 2006-VII. [Law of the Ukrainian SSR «Code on marriage and family» from 20.06.1969 No 2006-VII]. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07/ed19690620>. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07/ed19690620> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Simeinyi kodeks Ukrainy» vid 10 sichnia 2002 r. № 2947-III [Law of Ukraine «Family Code of Ukraine» from 10.01.2022 № 2947-III]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n1399>. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n1399> [in Ukrainian].
4. Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSSR «Pro poriadok vvedennia v diiu Kodeksu pro shliub ta simiu Ukrainskoi RSR» vid 29 hrudnia 1969 № 2476-VII. [Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR «On the procedure for implementing the Code on Marriage and Family of the Ukrainian SSR» from 29.12.1969 № 2476-VII]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2476-07#Text>. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2476-07#Text> [in Ukrainian].
5. Afanasieva L. V.(2002) Alimentni pravovidnosyny v Ukraini.[Alimony legal relations in Ukraine]. Dysyertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk: spetsializatsiia 12.00.03 – «Tsyvilne pravo i tsyvilnyi protses; simeine pravo; mizhnarodne pryvatne pravo»Dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences: specialization 12.00.03 – «Civil law and civil process; family law; international private law», Kharkiv [in Ukrainian].
6. Romovska Z. V. (1973) Alimentni zoboviazannia. [Alimony obligations] Konspekt lektsii. Synopsis of lectures. Vyd.Lvivskoho u-tu, Lviv [in Ukrainian].
7. Bodnar T. V., Hopanchuk V. S., Dzera O. V. (2018) Simeine pravo Ukrainy. [Family law of Ukraine:]. Pidruchnyk. Vyd. «Yurinkom Inter», Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.05.2023

Стаття рекомендована до друку 13.06.2023

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Крупеня І. М.,

*доктор філософії з політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин та туризму
ПЗВО «Київський міжнародний університет»
ORCID ID: 0000-0002-3336-974X
24tokiss@gmail.com*

Старунська А. О.,

*магістрантка кафедри міжнародних відносин та туризму
ПЗВО «Київський міжнародний університет»
sn1973@ukr.net*

Дослідження присвячено аналізу розвитку туристичної сфери, яку доцільно розглядати крізь призму її багатогалузевого характеру і тісного факторного зв'язку практично з усіма сферами життєдіяльності.

Констатовано перелік недоліків, таких як недостатній розвиток туристичної інфраструктури, недосконалість законодавства в галузі туризму, недостатнє просування та позиціонування українських туристичних послуг за кордоном, низький рівень інноваційних впроваджень, які необхідно в найближчий перспективі усунути задля подальшого удосконалення та розвитку туристичної сфери України.

Визначено, що російське відкрите вторгнення в Україну дуже сильно вдарило по туристичній галузі України, підірвало довіру споживачів, поставило під сумнів Україну, як дестинацію для мирного туризму та збільшило невизначеність відносно інвестицій у туристичну індустрію.

Акцентовано, що зазначені вище проблеми неможливо вирішити без безпосередньої участі держави. Продемонстровано розуміння важливості та значимості тієї ролі, яку відіграє туризм для економіки держави загалом, що зумовлює подальше науково-теоретичне обґрунтування функціонування системи державного регулювання цієї сфери.

Ключові слова: туризм, державне регулювання, дестинація, законодавство, вдосконалення, реформування.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні склалася ситуація, коли з одного боку, уже є певний досвід законодавчого регулювання туристичної галузі, а з іншого, питання гострої необхідності розширення нормативно-правового забезпечення туристичної діяльності у зв'язку з виникненням низки якісно нових, соціально-економічних, суспільно-політичних та інших умов. Наявність ефективної нормативно-правової бази є важливою передумовою функціонування ринку туристичних послуг. Формування цього ринку в Україні, як і нормативно-правової бази, що його регулює, пов'язане з виділенням нашої держави у самостійного діяча в міжнародному економічному просторі (Забродська, 2022).

З часу проголошення незалежності України інфраструктура туризму поступово змінила форму власності від державної до приватної. Проте в процесі переходу до ринкових відносин, централізовану планову систему було зруйновано, внаслідок чого було порушено мережу відпрацьованих зв'язків і турів.

З республіки СРСР Україна перетворилась на самостійну країну-генератор туристичних потоків виїзного туризму, які мали здебільшого стихійний характер. Такий процес був притаманний на перехідному етапі й для низки інших соціалістичних у минулому держав (Польща, Чехія та ін.), що мало об'єктивну соціально-економічну основу. Саме як наслідок цих змін, постала необхідність у створенні такого нормативно-правового простору, в якому б туристична галузь України як держави не тільки функціонувала, а й набувала подальшого розвитку.

На основі проведеного аналізу сучасного стану та проблем, узагальнення зарубіжного досвіду державного регулювання сфери туризму є необхідним виділити пріоритетні напрями правового,

організаційного, стратегічного, інформаційного, кадрового та фінансового характеру щодо реформування управління сферою туризму (Сисоєва, 2017).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні науково-теоретичні засади формування та функціонування механізму державного регулювання туристичної сфери, розробка та обґрунтування напрямів його вдосконалення знайшли своє відображення у наукових працях таких вчених, як: Ю. Алексєєва, В. Бакуменко, В. Бодрова, В. Вакулєнко, А. Дєгтяр, С. Домбровської, Л. Донченко, М. Корєцького, О. Король, О. Лебєдинської, С. Майстро, О. Мєльниченка, Г. Ситника, В. Федорченка, А. Чєчєль, А. Чкан.

Мета дослідження. Проаналізувати систему функціонування державного регулювання туристичної сфери України та умов її сталого розвитку; наявність конкурентоспроможного на міжнародному ринку національного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити туристичні потреби як населення країни, так і іноземців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для інтенсивного розвитку туризму необхідна наявність передумов, які б підвищили ефективність туристичної діяльності в державі. До таких передумов насамперед належить формування дієвої державної туристичної політики та розробка ефективних механізмів державного регулювання туристичної сфери, що створять підґрунтя для стратегічного планування національного туризму та визначення пріоритетних напрямів його розвитку (Захарова, 2008).

Відповідно до Закону України «Про туризм» державним регулюванням туризму є здійснення державою комплексу заходів щодо регулювання та контролю за діяльністю в галузі туризму з метою забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян, захисту навколишнього природного середовища, підвищення рівня туристичного обслуговування та забезпечення безпеки туризму тощо. У Законі України «Про туризм» закріплено найбільш важливі законодавчі установлення щодо місця й ролі туризму в державі, принципів державного регулювання туризму, про основні цілі, пріоритетні напрями й шляхи (засоби) реалізації державної політики в галузі туризму (Про туризм, 1995).

У науковій літературі під державним регулюванням туристичної діяльності розуміється система дій і заходів держави, за допомогою яких здійснюється вплив на туризм та створюється сприятливе середовище для розвитку цього виду діяльності (Опанасюк, 2018).

Загострення кризових явищ у сфері туризму та курортів свідчить про необхідність удосконалення державної політики у зазначеній сфері, пріоритетів і принципів її реалізації, повноважень і компетенції суб'єктів туристичної діяльності, впровадження ефективних організаційно-правових, економічних, інформаційних механізмів розвитку сфери туризму та курортів як високорентабельної галузі національної економіки.

Основними завданнями для реалізації цього є формування сприятливих умов для активізації розвитку сфери туризму та курортів згідно з міжнародними стандартами якості та з урахуванням європейських цінностей, перетворення її на високорентабельну, інтегровану у світовий ринок конкурентоспроможну сферу, що забезпечує прискорення соціально-економічного розвитку регіонів і держави в цілому, сприяє підвищенню якості життя населення, гармонійному розвитку і консолідації суспільства, популяризації України у світі (Леоненко, 2018).

Провідні туристичні держави, реалізуючи свої функції, законодавчим шляхом прагнуть регулювати діяльність туристичного бізнесу, створювати на основі взаємних консультацій з туристичними операторами передове туристичне законодавство. Грамотно побудована система заходів, регульована державою, може забезпечити правильний і ефективний розвиток туризму на довгостроковій основі (Гостюк, 2015).

Концептуально державне регулювання сфери туризму в Україні здійснюється в трьох основних напрямках: законодавчому, адміністративному та економічному, кожний з яких передбачає виконання низки завдань певними органами державної влади.

Законодавчі напрямки регулювання сфери туризму, в першу чергу, полягають у розробці і прийнятті ефективної, діючої нормативно-правової бази, що містить норми щодо організації діяльності туристичних підприємств, механізмів їх об'єднання шляхом налагодження партнерських відносин. Мають бути вдосконалені існуючі процедури ліцензування, сертифікації і стандартизації туристичних послуг, оскільки вони є недостатньо прозорими і об'єктивними, характеризуються наявністю певних обмежень і умовностей, не відповідають міжнародним нормам.

Адміністративні заходи передбачають, перш за все, створення дієвого управлінського апарату, що формується з системи органів різних рівнів, між якими чітко розподіляються обов'язки, повноваження і відповідальність. Важливо оптимізувати діяльність органів влади по всій вертикалі, привести їх структуру у відповідність до вимог конкурентоспроможної економіки. Необхідно також забезпечити умови для здійснення діалогу між державними органами влади різних рівнів, громадськими організаціями, як представниками місцевого населення, недержавними органами, суб'єктами господарювання

з приводу розробки заходів, спрямованих на розвиток сфери туризму. Дані учасники сфери туризму, взаємодіючи один з одним, повинні здійснювати координацію і контроль реалізації стратегій і програм розвитку туризму в межах окремих регіонів і держави в цілому.

Основною проблемою, що стримує процеси розвитку сфери туризму України, є недостатній рівень її фінансування і підтримки з боку держави. Саме тому мають бути розроблені прозорі механізми створення спеціалізованих цільових фондів, що можуть бути використані з метою фінансування сфери туризму за рахунок субсидування окремих суб'єктів. Їх формування має відбуватися за рахунок створення сприятливих умов для залучення коштів господарюючих суб'єктів туристичної сфери, а також інвестицій, як в межах країни, так і з-за кордону.

В економічному напрямі повинна здійснюватися активна підтримка і створення спеціальних умов функціонування для учасників ринку, що займаються розробкою сучасних технологій використання національного туристично-рекреаційного потенціалу з метою пропозиції туристам нових видів послуг. Це стосується забезпечення доступу до термальних вод, лікувальних грязей, джерел мінеральних вод, що забезпечить розширення асортименту туристичних послуг, диверсифікації туристичної діяльності, подовження туристичного сезону (Чкан, 2012).

Прийнята Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року наголошує, що єдиний шлях розв'язання системних проблем у сфері туризму та курортів – це стратегічно орієнтована державна політика, основним завданням якої є визначення туризму одним з основних пріоритетів держави, впровадження економіко-правових механізмів успішного ведення туристичного бізнесу, інвестиційних механізмів розвитку туристичної інфраструктури, інформаційно-маркетингових заходів з формування туристичного іміджу України (Розпорядження, 2017).

Водночас із 24 лютого 2022 року триває російська відкрита збройна агресія в Україні, наслідками якої є не лише великі людські втрати, але й значні збитки для інфраструктури та секторів економіки, зокрема туризму. Замість розвитку внутрішнього туризму спостерігалась багатомільйонна міграція населення всередині держави, а масовий виїзд громадян України за кордон не пов'язаний із туристичною метою. Водночас поступове звільнення українських територій від російських військ дає надію на повернення до мирного життя в майбутньому.

Війна спустошила сферу туризму, порушила фінансові, енергетичні та продовольчі ринки, спричинила шалену інфляцію по всьому світу. З огляду на такі тенденції, питання відновлення туризму, зокрема у повоєнний період, є особливо актуальним в умовах сьогодення (Моца, 2022).

Однак нещодавно Державне агентство розвитку туризму вийшло з обнадійливим повідомленням – подорожі в країні продовжуються й під час війни. У зв'язку з тим, що з'явилось багато звернень від туроператорів та турагентів з проханням пояснити правила безпеки під час мандрівок країною, ДАРТ публікує інформацію про дозволи і обмеження, які діють під час воєнного стану в центральних та західних регіонах України (Державне, 2022).

Нині в Україні в умовах воєнного часу доцільно робити політологічне осмислення розвитку туристичної сфери як об'єкта і суб'єкта політичного процесу. За таких умов туристична сфера не лише зможе безпосередньо впливати на політичні методи та механізми розвитку даної галузі, а також на вирішення окремих соціально-економічних та політичних завдань держави (Роїк, 2022).

Тож програми майбутнього відновлення, про які зараз говорить Уряд, мають також охоплювати туризм. Тільки за умови планування заздалегідь, Україна зможемо дійсно скористатись моментом, коли інтерес до нашої країни буде досить високим, а бойові дії нарешті завершаться (Кириченко, 2022).

Розвиток туристичної галузі є надзвичайно актуальним для України. Унікальний комплекс історичних, культурних та природних пам'яток, значні рекреаційні можливості, які має наша держава, приваблюють дедалі більше туристів, у тому числі й іноземних. Забезпечувати належну віддачу від цього потужного потенціалу, використовувати його для активного відпочинку та оздоровлення людей можна лише за умови чіткої організації туризму, впровадження ефективних механізмів державного регулювання галузі, залучення до неї досвідчених і кваліфікованих кадрів. Виходячи зі світового досвіду, необхідно щоб законодавчі та виконавчі органи забезпечили зацікавлений підхід до розвитку туризму, щоб він став частиною загальнодержавної гуманітарної політики і пріоритетів, враховувався при розгляді інших питань, які мають національне значення (Алексеева, 2005).

Висновки. Державне регулювання туристичної галузі слід розглядати як сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу органів державної влади на розвиток туристичної галузі.

Законодавча основа державного регулювання туристичної діяльності в Україні складається із Закону України «Про туризм», де наводяться основні способи та цілі державного регулювання та основні пріоритетні напрями державної політики в галузі туризму.

Результати дослідження підтверджують, що в наш час необхідно якісно новий підхід до формування дієвого механізму державного регулювання туризму в Україні, який би забезпечив подолання негативних тенденцій у туристичній галузі.

Через повномасштабне російське вторгнення, замість подорожей поїздки за кордон стали вимушеними. Проте варто зазначити, що туристичний сектор української економіки вистояв, а після завершення бойових дій наша країна має всі шанси стати популярним напрямком для подорожей.

Реалізація зазначених вище шляхів сприятиме реформуванню державного регулювання сфери туризму в Україні та підвищить ефективність та результативність туристичної діяльності.

Krupenya I., Starunska A. Directions of improving the regulation of tourism development in Ukraine

The study is devoted to the analysis of the development of the tourism sphere, which should be considered through the prism of its multi-sectoral nature and close factor connection with almost all spheres of life.

A list of shortcomings, such as insufficient development of tourist infrastructure, imperfection of legislation in the field of tourism, insufficient promotion and positioning of Ukrainian tourist services abroad, low level of innovative implementations, which must be eliminated in the near future in order to further improve and develop the tourism sphere of Ukraine, has been identified.

It was determined that Russia's open invasion into Ukraine has hit Ukraine's tourism industry hard, undermined consumer confidence, cast doubt on Ukraine as a destination for peaceful tourism, and increased uncertainty regarding investment in the tourism industry.

It is emphasized that the mentioned problems cannot be solved without the direct participation of the state. An understanding of the importance and significance of the role played by tourism for the economy of the state in general is demonstrated, which determines the further scientific and theoretical justification of the functioning of the system of state regulation of this sphere.

Key words: tourism, state regulation, destination, legislation, improvement, reformation.

Література:

1. Забродська Г. І., Шаравін І. В. Вдосконалення державного регулювання туристичної діяльності. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Управління розвитком соціально-економічних систем» (15–16 червня 2022 року). Харків. 2022. С. 462–465.
2. Сисоєва С. І. Механізми державного регулювання ринку туристичних послуг України. *На урок. Освітній проект*: web-site. URL: <https://naurok.com.ua/mehanizmi-derzhavnogo-regulyuvannya-rinku-turistichnih-poslug-ukra-ni-177005.html> (дата звернення: 22.03.2023)
3. Захарова С. Г. Державне регулювання туристичної галузі в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2008. Вип. 4. С. 298–305.
4. Про туризм : Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. Дата оновлення: 16.10.2020: web-site. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
5. Опанасюк Н. А. Державне регулювання туризму в Україні: правові форми, засоби та моделі / Н. А. Опанасюк, А. Г. Охріменко // *Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі* : колективна монографія. Луцьк. 2018. С. 17–37.
6. Леоненко Н. А. Теоретичні аспекти державного регулювання сфери туризму в Україні. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. № 4(64). Харків. 2018. С. 91–95.
7. Гостюк В. І. Сучасні моделі державного регулювання туристичної діяльності: міжнародна практика. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право* № 2. 2015. С. 105–108.
8. Чкан А. С. Державне регулювання сфери туризму в Україні. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. Економічні науки*. № 2(18). Том 3. Мелітополь. 2012. С. 276–290: web-site. URL: <https://infotour.in.ua/chkan.htm> (дата звернення: 28.03.2023)
9. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: Розпорядження КМУ від 16 березня 2017 р. № 168-р.: web-site. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
10. Моца А. А., Шевчук С. М., Середа Н. М. Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму України. *Економіка та суспільство*. Вип. 41. 2022: website. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1560/1501> (дата звернення: 18.04.2023).
11. Подорожі під час війни: яких правил безпеки варто дотримуватись. *Державне агентство розвитку туризму*. 2023: web-site. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/podorozhi-pid-chas-viyni-yakih-pravil-bezpeki-var-to-dotrimuvatis> (дата звернення: 18.04.2023).

12. Роїк О. Р., Недзвєцька О. В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: економічні науки*. Вип. 46. 2022. С. 11–15: web-site. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/roik3.htm (дата звернення: 18.04.2023).
13. Кириченко С. Подорожі та війна: якою буде туристична галузь після перемоги. *Економічна правда*: web-site. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/21/689436> (дата звернення: 18.04.2023).
14. Алексєєва Ю. В. Державне регулювання розвитку туристичної галузі України в контексті досвіду Франції: автореф. дис. ... канд. наук держ. упр.: 25.00.02. Одеса, 2005. 20 с.

References:

1. Zabrodska, H. I., Sharavin, I. V. (2022). Vdoskonalennia derzhavnoho rehuliuвання turystychnoi diialnosti. [Improvement of state regulation of tourist activity] *Materialy VI Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii «Upravlinnia rozvytkom sotsialno-ekonomichnykh system» (15–16 chervnia 2022 roku)*. Kharkiv. 2022. S. 462–465. [in Ukrainian].
2. Sysoieva, S. I. (2017). Mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання rynku turystychnykh poslug Ukrainy. [Mechanisms of state regulation of the tourist services market of Ukraine] *Na urok. Osvitnii proekt*: web-site. URL: <https://naurok.com.ua/mehanizmi-derzhavnogo-regulyuvannya-rynku-turistichnih-poslug-ukra-ni-177005.html> [in Ukrainian].
3. Zakharova, S. H. (2008). Derzhavne rehuliuвання turystychnoi haluzi v Ukraini. [State regulation of the tourism industry in Ukraine] *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. Vyp. 4. S. 298–305. [in Ukrainian].
4. Pro turyzm : Zakon Ukrainy vid 15.09.1995 r. № 324/95-VR. Data onovlennia: 16.10.2020: web-site. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
5. Opanasiuk, N. A. (2018). Derzhavne rehuliuвання turyzmu v Ukraini: pravovi formy, zasoby ta modeli. [State regulation of tourism in Ukraine: legal forms, means and models] / N. A. Opanasiuk, A. H. Okhrimenko // *Perspektyvy rozvytku turyzmu v Ukraini ta sviti: upravlinnia, tekhnolohii, modeli : kolektyvna monohrafiia*. Lutsk. S. 17–37. [in Ukrainian].
6. Leonenko, N. A. (2018). Teoretychni aspekty derzhavnoho rehuliuвання sfery turyzmu v Ukraini. [Theoretical aspects of state regulation of tourism in Ukraine] *Derzhava ta rehiony. Serii: Derzhavne upravlinnia. № 4(64)*. Kharkiv. S. 91–95. [in Ukrainian].
7. Hostiuk, V. I. (2015). Suchasni modeli derzhavnoho rehuliuвання turystychnoi diialnosti: mizhnarodna praktyka. [Modern models of state regulation of tourist activity: international practice] *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo № 2*. S. 105–108. [in Ukrainian].
8. Chkan, A. S. (2012). Derzhavne rehuliuвання sfery turyzmu v Ukraini. [State regulation of tourism in Ukraine] *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu. Ekonomichni nauky. № 2 (18)*. Tom 3. Melitopol, S. 276–290: web-site. URL: <https://infotour.in.ua/chkan.htm> [in Ukrainian].
9. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku: Rozporiadzhennia KМУ vid 16 bereznia 2017 r. №168-r: web-site. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
10. Motsa, A. A., Shevchuk, S. M., Sereda, N. M. (2022). Perspektyvy pisliavoiennoho vidnovlennia sfery turyzmu Ukraini. [Prospects for the post-war restoration of tourism in Ukraine] *Ekonomika ta suspilstvo. Vyp. 41*: web-site. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1560/1501> [in Ukrainian].
11. Podorozhi pid chas viiny: yakykh pravyl bezpeky varto dotrymuvatys. (2023). [Traveling during wartime: what safety rules should be followed] *Derzhavne ahentstvo rozvytku turyzmu*: web-site. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/podorozhi-pid-chas-viyni-yakih-pravil-bezpeki-var-to-dotrimuvatis> [in Ukrainian].
12. Roik, O. R., Nedzvetska, O. V. (2022). Shliakhy rozvytku turystychnoi sfery Ukrainy u voiennyi period. [Ways of development of the tourist sphere of Ukraine during the war period] *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: ekonomichni nauky. Vyp. 46*. S. 11–15: web-site. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/roik3.htm [in Ukrainian].
13. Kyrychenko, S. (2022). Podorozhi ta viina: yakoiu bude tur industriia pislia peremohy. [Travel and war: what the tourism industry will look like after victory] *Ekonomichna Pravda*: web-site. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/21/689436> [in Ukrainian].
14. Aliksieieva, Yu. V. (2005). Derzhavne rehuliuвання rozvytku turystychnoi haluzi Ukrainy v konteksti dosvidu Frantsii [State regulation of the development of the tourism industry of Ukraine in the context of the French experience]: avtoref. dys. ... kand. nauk derzh. upr.: 25.00.02. Odessa, 20 s. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.05.2023

Стаття рекомендована до друку 08.06.2023

Збірник наукових праць

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО**

**№ 2 (58)
2023**

Коректура • *В.О. Бабич*

Комп'ютерна верстка • *М.С. Михальченко*

Підписано до друку 12.09.2023 р. Формат 60×84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно друк. арк. 13,95. Тираж 150. Замовлення № 0723/464.

Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.